



De grote schoonheid van Hollandse kaarten

- Was Willem van Oranje een held?
- Het beeld van Duitsland in schoolboeken
- De overwintering op Nova Zembla



Die heerlijke lange zomervakantie lijkt alweer verge-
ten. Nieuwe klassen, het digitale schoolbord en het
uitproberen van activerende werkvormen vragen op
dit moment uw aandacht.
Het eerste nummer van *Kleio* in dit nieuwe school-
jaar heeft op historisch en vakdidactisch gebied het
nodige te bieden. Marja Verburg geeft een overzicht
van de politieke problemen met kernenergie in
Duitsland in deze eeuw. Het Duitslandbeeld in de
verschillende geschiedenismethoden is onderzocht
en beschreven door Simone Timmermans.
Henk Rijkeboer zorgt voor een boeiende bijdrage
over de Atlas Major van Blaeu en Jan Marijnissen
heeft een uitgesproken mening over het belang van
historische kennis. Al uw brugklassers zult u na het
lezen van 'Kleio in de klas' op onvergetelijke wijze de werking van het feodale
stelsel kunnen bijbrengen. Het verblijf van Barentsz en Van Heemskerck in het
Behouden Huis wordt door Hans Gramberg beschreven. Deze bijdrage vormt
de historische achtergrond bij de 3D-film *Nova Zembla* die in november in de
bioscoop gaat draaien.
Ik wens u veel leesplezier!

Anny Hartgerink

Contributies 2010

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of
meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan
0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid € 35,-
(alleen voor studenten)
- Buitengewone leden,
pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
- Buitenland, Europa € 75,-
- Buitenland, overig € 85,-
- Losse nummers € 12,-
incl. verzendkosten

Leden- en abonnementen- administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Maas van Egdom
voorzitter
(contactpersoon VGN-reizen,
website, CvE)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@ziggo.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
piketknook@planet.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Spoonstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@
driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Berichten voor de VGN Bestuur
kunt u mailen of opsturen aan de
secretaris, Wendy Hinke.
Kleio is het blad van de Vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen het
gratis. Wilt u lid worden?
Aanmelding is mogelijk via de
VGN-site. VGN rekening: 128701
t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot
eindredactie
p.a. Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra
Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193 | 3162 SB Rhon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters
Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt
Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Nicole van der Steen
Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nieksteen@planet.nl

Ben Vriesema
Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging
van docenten in geschiedenis en
staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u sturen
naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op met
Joke Noordstrand a.i.



12



24



17



56

- 4 Het erfgoed van Willem en Joan Blaeu**
Nederlandse cartografie in de zestiende en zeventiende eeuw - Henk Rijkeboer
- 12 Volkshelden of antihelden?**
Een kanttekening bij de nationalistische historiografie
Aron Brouwer en Marthijn Wouters
- 17 Hongerige ijsberen en snijdende kou**
De overwintering op Nova Zembla verbeeld
Hans Gramberg
- 24 Sluiten, niet sluiten, toch sluiten**
Het Duitse kernenergiebeleid sinds 2002 - Marja Verburg
- 30 Hitler onder een paardentram?**
Duitse geschiedenis in Nederlandse schoolboeken
Simone Timmermans
- 36 Maak van leerlingen geen (tijd)vakkenvullers**
Een reactie op Piet de Rooy - Sabien Onvlee en Sander Kruse
- 44 Jongeren als verhalenvertellers van de toekomst**
Het paboproject 'Wat zou ik doen, verzet dat niet verdwijnt' - Cees van der Kooij

- 10 Kleioscoop** *The Eagle*
- 16 Boeken**
- 22 Kleio in de klas** *Het leenstelsel*
- 34 Uitgelezen** *Bloedlanden, Europa tussen Hitler en Stalin*
Jan Marijnissen
- 38 ...en de geschiedenis**
- 40 Museumnieuws** *Museum*
Ferdinand Domela Nieuwenhuis
- 47 Column** *Edith van Gameren*
- 48 Recensies**
- 50 VGN Nieuws**
- 54 Het lokaal van ...**
- 56 Kleiokrant**

Foto cover:
Wereldkaart uit
de Nieuwe Atlas
van Willem Blaeu
(1635).
Bron: Regionaal
Archief Leiden



Stadia Sinensia, quorum 250 uni gradui respondent
Milliaria Germanica, quorum 15 unum Constitunt gradum

LEAOTVNG

PARS.

ÇANG

SINVS

PARS.



PECHELI,
SIVE
PEKING,
IMPERII SINARVM
PROVINCIA PRIMA.

F. Sluarius.
Amnis.
Lacus.

Het erfgoed van Willem en Joan Blaeu

Nederlandse cartografie in de zestiende en zeventiende eeuw

Amsterdam was in de zeventiende eeuw het centrum van cartografie. De Hollandse kaarten waren het meest gedetailleerd en bovendien een lust voor het oog. Hoogtepunt was de *Atlas Maior* van Joan Blaeu, onderdeel van de nationale historische canon. Joan Blaeu kon bij zijn atlas gebruik maken van het werk van andere cartografen, zoals zijn vader Willem. De *Atlas Maior* was een hoogtepunt, maar in bepaalde opzichten ook het eindpunt van een ontwikkeling die zijn wortels had in de zestiende eeuw.

In de late middeleeuwen nam de handel steeds meer toe. Daarmee groeide ook de scheepvaart. Nieuwe navigatiemiddelen, zoals het kompas en astrolabium maakten het mogelijk om steeds langere tochten te maken. Zeker bij schippers, die voor hen onbekende havens gingen aandoen, bestond de behoefte om geïnformeerd te worden over winden, diepte en ondiepten in wateren en andere gegevens om veilig een haven te bereiken. Uit deze behoefte ontstonden in het Middellandse Zeegebied de portolanen, door de Hollanders later *pascaerten* genoemd. Met een passer kon een schipper namelijk zijn koers op de kaart uitzetten.

In de late middeleeuwen werd bovendien het werk van Claudius Ptolemaeus (tweede eeuw n.Chr.) herontdekt en opnieuw uitgegeven. Belangrijk voor de cartografie is een stelsel van lengte- en breedtegraden. Dit systeem was bedacht door Hipparchos van Nicaea in de tweede eeuw v. Chr. Ptolemaeus gaf in zijn 'Cosmographia'¹ de coördinaten van ongeveer 8000 plaatsen.

Het is zeker dat vanaf de vierde eeuw het astrolabium werd gebruikt voor het bepalen van de breedtegraad. Dit instrument werd verder verbeterd door de Arabieren. Aan het begin van de veertiende eeuw zou Levi Ben Gerson (Gersonides) voor deze meting bovendien de graadstok (of Jacobsstaf) hebben uitgevonden.

Zonnetje schieten

In de nacht kon men de hoogte van de Poolster ('Poolshoogte') nemen om de breedte-

graad te meten. Hoe lager de Poolster stond, des te zuidelijker was men. Op de evenaar stond de Poolster ongeveer gelijk met de horizon. Overdag moest men om twaalf uur met een astrolabium of graadboog de hoogte van de zon boven de horizon meten, 'zonnetje schieten'. Het aantal gevonden graden moest dan gecorrigeerd worden aan de hand van een tabel.

Het vinden van de lengtegraad op zee was echter een probleem. De Nederlander Gemma Frisius (1508-1555) wilde hiervoor een klok gebruiken. De lengtegraad kon gevonden worden door de tijd op de plaats waar men zich bevond te vergelijken met de tijd van de thuishaven.

Het zou nog ruim twee eeuwen duren voordat deze oplossing gebruikt kon worden. Klokken waren op zee nog niet stabiel en vertoonden daardoor te grote afwijkingen om betrouwbaar te zijn voor lengtemeting. Pas in 1765 wist de Engelse klokkenmaker John Harrison een chronometer te maken die zeebestendig was.

In de belangrijke handelsplaatsen zien we de ontwikkeling van de moderne cartografie. Gemma Frisius legde de grondslag voor de cartografie door middel van driehoeksmeting. Met deze methode was het mogelijk om de positie van dorpen en steden ten opzichte van elkaar nauwkeurig te bepalen. Dit zorgde dus ook voor nauwkeuriger landkaarten. De eerste cartograaf die de driehoeksmeting gebruikte was de Nederlander Van Deventer. ►

Henk Rijkeboer is docent geschiedenis aan het Horizon College in Alkmaar, afdeling VAVO.

► Hier volledig te vinden: <http://bit.ly/psdcW3>.

Kaart van Peking uit het zesde deel van de Nieuwe Atlas, gepubliceerd door Joan en zijn broer Cornelis.

Portret van Willem Jansz Blaeu.



Hij heeft veel steden in de Nederlanden, in opdracht van koning Filips II, in kaart gebracht.

Een ander cartografisch probleem was hoe men de bolvormige aarde op een platte kaart kon projecteren. De Vlaming Gerard de Kremer (Mercator), leerling van Frisius, kwam met de oplossing: de Mercatorprojectie. Mercator was ook de eerste die de naam 'atlas' gebruikte voor zijn bundeling van kaarten. Deze projectie komt terug in de eerste echte gedrukte atlas in boekvorm, die van de Antwerpenaar Ortelius. Tot het midden van

'Een ander cartografisch probleem was hoe men de bolvormige aarde op een platte kaart kan projecteren'

de zestiende eeuw waren er losse kaarten gedrukt, die soms gebundeld werden tot een atlas. Deze kaarten werden nu door Ortelius in hetzelfde formaat gebracht. Ook voegde hij er geografische beschrijvingen aan toe. Zijn *Theatrum Orbis Terrarum* (Toneel van de aardbol, 1570)² werd, wat betreft vorm en inhoud, het voorbeeld voor de later in Amsterdam uitgebrachte atlassen.

Door de Keulse kanunnik Braun en de uit Mechelen afkomstige graveur Hogenberg werden aan de atlas van Ortelius nog een aantal stedenboeken, onder de naam *Civitates Orbis Terrarum*, toegevoegd. Hierin stonden plattegronden van alle belangrijke plaatsen in

de 'wereld'. Ook dit stedenboek zou weer een voorbeeld worden voor latere stedenboeken, onder andere die van Joan Blaeu.

Zeemansgidsen

Portugezen en Spanjaarden hadden sinds de late Middeleeuwen gidsen voor zeelieden geschreven waarin de kunst van het navigeren werd uitgelegd. De zeemansgids werd verder geperfectioneerd door Lucas Jansz Waghenaer. In 1584 publiceerde deze Enkhuizer stuurman en cartograaf zijn *Spieghel der Zeevaert*.³ In dit handboek maakte hij een combinatie van navigatieaanwijzingen met zeekaarten.

Er werd uitgelegd hoe men een graadboog en een paskaart moest maken en gebruiken. Ook andere navigatievaardigheden zoals het bepalen van het tijdstip van de nieuwe maan kwamen aan bod. Een schipper die een langere route ging varen kreeg de beschikking over kaarten met (beknopte) zeilaanwijzingen. Naast deze kaarten stonden bovendien kustprofielen. Ook werden stromingen en diepten in de Noordzee beschreven. In een nieuwere versie, *Thresoor der Zeevaart*, waren ook de kusten van de Middellandse Zee opgenomen. Dit was te danken aan de zeeman en cartograaf Willem Barentsz, die inmiddels deze zee in kaart had gebracht.

Na de dood van Mercator werden zijn koperplaten verkocht aan Jodocus Hondius (1563-1612), een Zuid-Nederlandse vluchteling die zich in Amsterdam had gevestigd. Hondius verzorgde heruitgaven van het werk van Mercator, waaraan nieuwe kaarten werden toegevoegd. Naast een grote atlas verzorgde Hondius ook een uitgave in zakformaat, de *Atlas Minor*.⁴ Ook volgden Franse en Duitse vertalingen. In 1612 namen Hondius zonen en schoonzoon, Johannes Janssonius (1588-1664), het bedrijf over.

Een van deze zoons verkocht echter koperplaten aan Willem Blaeu. Vanaf 1630 werd Blaeu hierdoor een geduchte concurrent van het uitgevershuis Hondius-Janssonius. Willem Blaeu was 1571 in Alkmaar (of Uitgeest) geboren. Zijn vader was haringhandelaar. Willem was echter niet geïnteresseerd in de haringhandel, maar wel in wetenschap. Hij volgde zijn opleiding bij Tycho Brahe. Deze had op het Deense eiland Hven zeer precieze waarnemingen gedaan. Dit deed Brahe met het blote oog, maar wel met behulp van instrumenten

► Hier een versie uit 1588, de *Theatro de la tierra universal de Abraham Ortelio*: <http://bit.ly/ri34ht>.

► Volledige versie: <http://bit.ly/nf4gZQ>.

► Zie hier de *Atlas Minor*: <http://bit.ly/o3W750>.

als het kwadrant (zie ook zijn *Astronomiae Instauratae Mechanica* uit 1602). De verrekijker zou pas een paar jaar later worden ontdekt door de Nederlander Lipperhey.

Tycho Brahe had zijn eigen wereldstelsel, een soort compromis tussen het Ptolemeïsche en Copernicaanse. Galileo Galilei was een van de eersten die de nieuwe kijker zou gebruiken om op de hemel te richten. Galilei beweerde dat de heliocentrische theorie van Copernicus juist was. Hoewel Willem Blaeu een aanhanger van het Copernicaanse systeem zou worden, bleef hij naar buiten voorzichtig. In zijn boeken noemt hij het Copernicaanse wereldbeeld één van de bestaande theorieën, naast het Ptolemeïsche en Tychonische. Het zal hem niet alleen confrontaties hebben bespaard, maar ook zijn verkoopcijfers ten goede zijn gekomen.

Dankzij deze precieze kennis, opgedaan bij Brahe, was Blaeu in staat later tabellen voor zonsdeclinatie op te stellen die de oudere Portugese overtrof. Van Brahe leerde Willem ook globes en instrumenten, zoals de graadboog, te maken.

Kaartenwinkel in Amsterdam

In 1599 verhuisde Willem Blaeu naar Amsterdam. Hij produceerde eerst aard- en hemelglobes, pascaerten, zeemansgidsen en navigatie-instrumenten. Zijn eerste aardglobe dateert uit 1599. Later schreef hij zelfs een handleiding voor het maken van globes en zonnewijzers.⁵

Zijn zeemansgids *Licht der Zee-vaert*⁶ gaf hij ook in het Engels uit. Door de sterke groei van de zeevaart was hier een grote behoefte aan. Er zouden daarom meerdere edities volgen. Naast het werk van Waghenaer had ook zijn werk een grote invloed op de navigatiekennis van zeelieden uit geheel Europa.

Vanaf 1605 had Willem een eigen boek- en kaartenwinkel, 'In de Vergulde Sonnewijzer', aan het Damrak in Amsterdam. Hij had er rechtstreeks contact met zeelieden. Hun verslagen zullen belangrijk voor hem zijn geweest.

Zijn uitgeverij kreeg een stimulans doordat hij een groot deel kon kopen uit de nalatenschap van Cornelis Claesz. Deze Cornelis Claesz. was vanaf 1578 de pionier van de cartografie in Amsterdam geweest, waar hij onder andere het werk van Waghenaer en Plancius had uitgegeven.

Omstreeks 1615 opende concurrent Janssonius een winkel direct naast die van Willem

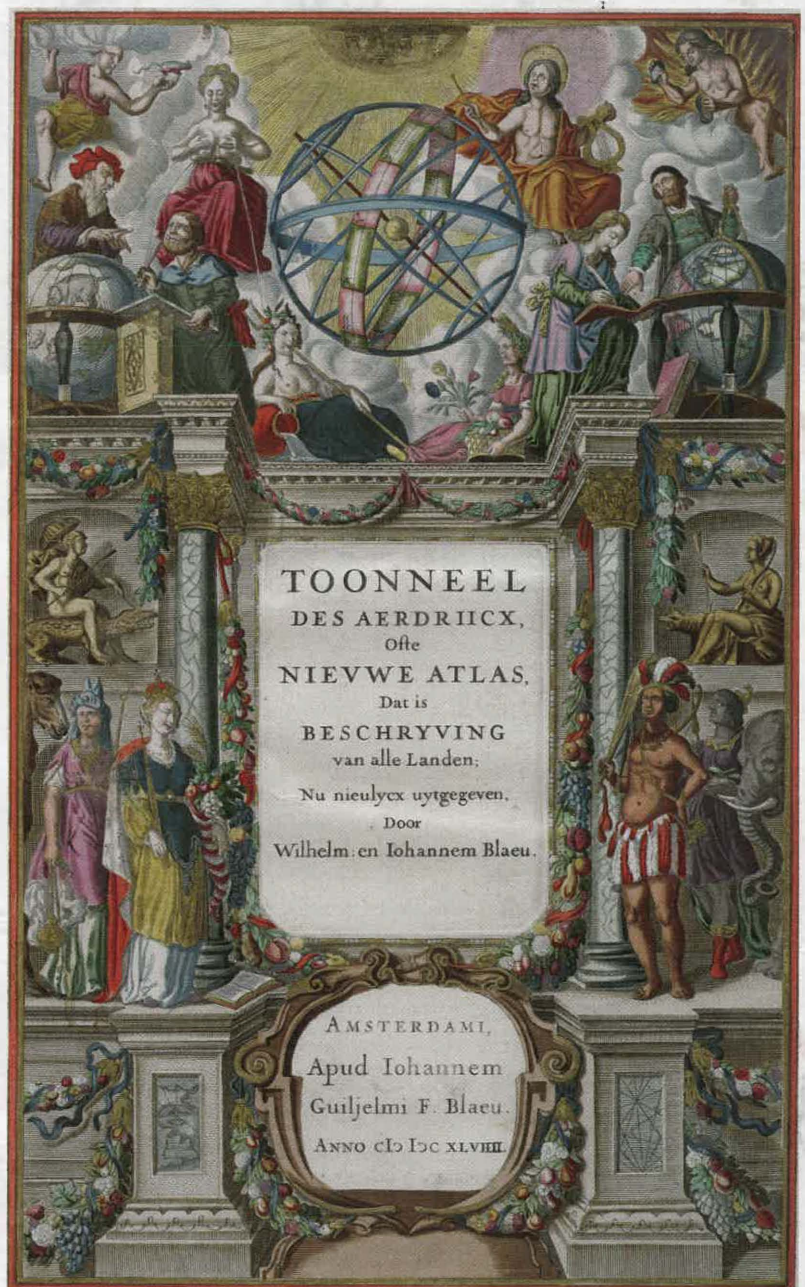
aan het Damrak. Veel van Willem Blaeus werk werd gekopieerd door Janssonius en waarschijnlijk goedkoper aangeboden. Er zijn echter ook kaarten van Janssonius bekend, die eerder verschenen zijn dan dezelfde van Blaeu. Dat betekent dat ook Blaeu zich aan kopiëren schuldig maakte.

De concurrentie van Janssonius zorgde ook voor een naamsverandering van Willem. Tot dan toe heette hij Willem Jansz. en in het Latijn: Guilelmus Janssonius. Zijn grootvader had de bijnaam 'Blauwe Willem' gehad. Om verwarring met zijn buurman te voorkomen ging hij zich vanaf nu met de bijnaam van zijn grootvader tooien: Willem Jansz. Blaeu (soms ook geschreven als Blaeuw). In het Latijn: Guilelmus Janssonius Caesius. ►

► Zijn Tweevoudigh onderwijs van de Hemelsche en Aerd-sche globen is hier volledig te vinden: <http://bit.ly/qR8Nx1>.

► Hier te vinden en te downloaden: <http://bit.ly/oq8eHm>.

Voorblad van de Nieuwe Atlas.
Bron: Regionaal Archief Leiden.





Wereldkaart uit de Nieuwe Atlas van Willem Blaeu (1635).

Bron: Regionaal Archief Leiden

Tolerante drukker

Willem Blaeu was niet alleen actief op het gebied van cartografie en navigatie. Als boekdrukker heeft hij onder andere het werk van P.C. Hooft en Joost van den Vondel uitgegeven. Zijn drukkerij stond internationaal hoog aangeschreven.

Blaeu was ook bereid voor iedereen te drukken. Hoewel hijzelf remonstrantse sympathieën had, drukte hij boeken voor katholieken, joden en verschillende protestantse groeperingen. Contraremonstrants werk, remonstrants, doopsgezind, sociaans of dissenter, wat drukken betreft maakte het voor Willem niet uit. Uit voorzichtigheid werd bij katholieke boeken wel een andere uitgeversnaam en Keulen als drukplaats vermeld. Om zijn grote fonds te kunnen drukken opende hij in 1635 ook een drukkerij aan de Bloemgracht in Amsterdam. Zijn tolerantie heeft hem in ieder geval ook een hoop inkomsten bezorgd. De nieuwe VOC stelde Willem Blaeu aan als hun kaartenmaker. De kaarten die hij voor de VOC maakte waren echter geheim. Daarnaast gaf Blaeu les aan de stuurlieden van de VOC. Het meest bekend is Blaeu echter om zijn

atlassen. Deze waren in heel Europa gewild. In 1635 gaf Willem Blaeu de eerste twee delen van de *Theatrum orbis terrarum sive atlas novus* (*Toonneel des Aerdrycks ofte Nieuwe Atlas*)⁷ uit. Zoals hierboven is vermeld had Willem hiervoor veel koperplaten gebruikt die hij gekocht had van Henricus Hondius. Waarom Henricus dit, tot groot ongenoegen van zijn broer Jodocus Hondius en zwager Janssonius, heeft gedaan, is onduidelijk.

In 1638 overleed Willem. Hij werd begraven in de Nieuwe Kerk. Het bedrijf werd door zijn zoons Joan (1596-1673) en Cornelis (ca. 1610-1644) voortgezet.

De opvolgers

Joan Blaeu was in 1596 geboren in Alkmaar. Hij studeerde in Leiden en promoveerde daar in 1620 tot doctor in de rechten. Daarna maakte hij zijn *grand tour* door Italië. Joan Blaeu volgde zijn vader niet alleen in het bedrijf op, maar werd ook hoofdcartograaf van de VOC. Ook zette hij de tolerante druktraditie van zijn vader voort. De succesvolle Joan Blaeu behoorde uiteindelijk ook tot de regenten. Vanaf 1651 vervulde Joan allerlei

► Hier te vinden:
<http://www.leidenarchief.nl/home/collecties/verhalen/bladeren-door-blaeu/blaeu>

bestuurlijke functies en was hij lid van het vroedschap.

Joan en zijn broer Cornelis publiceerden de volgende vier delen van de *Atlas Novus*. Joan Blaeu voegde er in 1648 ook nog een stedenboek, *Toonneel der Steden*, aan toe. Hierin stonden plattegronden van alle Noord- en Zuid-Nederlandse steden.

De concurrentiestrijd met het uitgevershuis Hondius-Janssonius was fel. Beide brachten steeds nieuwe atlassen en stedenboeken uit. Naast de Latijnse werden ook Nederlandse, Engelse, Franse en Duitse uitgaven verzorgd. Janssonius had bovendien assistentie gekregen van zijn schoonzoon, Johannes Janssonius van Waesberge. Deze onderscheidde zich van Blaeu door ook een zee-, hemel- en geschiedenisatlas uit te geven.

Toen de concurrent Johannes Janssonius met een tiendelige *Atlas Maior* kwam wilde Joan Blaeu deze overtreffen. In 1662 kwam hij ook met een *Atlas Maior* (*Grooten Atlas*), echter met elf folianten. In totaal met 600 kaarten en 3000 bladzijden tekst. Aanvankelijk was deze in het Latijn, maar later kwam er Nederlandse, Franse en een (onvoltooide) Spaanse editie. Deze atlas was het duurste boekwerk dat men in de zeventiende eeuw kon aanschaffen, maar ook het mooiste! Met gekleurde kaarten kostte het f 450,-. Dit was vijf jaarsalarissen voor een ongeschoolde arbeider.

Voor de rijken

Blaeu verkocht zijn zeekaarten uiteraard aan stuurlieden, schippers of hun opdrachtgevers (VOC en WIC). Daarnaast wilden handelaars vaak weten waar hun producten vandaan kwamen of waar ze naar toe moesten. Atlassen daarentegen waren vooral voor rijke burgers. Zij kochten niet alleen uit weetgierigheid, maar vooral uit pronkzucht. Daarom wilden zij edities met veel en mooie kaarten. Dit bleek vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw toen men ongebonden edities van de *Atlas Maior* kon kopen. Hieraan werden andere atlassen (zoals zee- en stedenatlassen) en banden met, los gekochte, kaarten toegevoegd.

De meest bekende is wel de *Atlas Blaeu Van der Hem*.⁸ De advocaat Van der Hem had maar liefst 46 delen met 3000 kaarten en andere afbeeldingen verzameld. Het bevindt zich nu in de Oostenrijkse Nationale Bibliotheek in Wenen en staat op de lijst van het Unesco Werelderfgoed.

Rampjaar 1672

In 1672 voltrok zich een ramp. De drukkerij van Joan Blaeu (de 'Typographia Blaviana') aan de Gravenstraat brandde af. Niet alleen ging een groot deel van de Spaanse edities van de *Atlas Maior* verloren, maar ook veel koperplaten. Een deel van de geredde koperplaten zouden worden gekocht door andere uitgevers, zoals Frederick de Wit.

Het betekende in de praktijk het einde van de glorie tijd van de uitgeverij Blaeu. In 1673 overleed Joan Blaeu. Zijn zoons zetten de uitgeverij voort tot 1712.

'Deze atlas was het duurste boek dat men in de zeventiende eeuw kon aanschaffen, het kostte 450 gulden'

Na 1670 bleef men vaak de oude kaarten van de voorgaande perioden herdrukken. Nieuwe geografische kennis werd daarin meestal niet verwerkt. De kopers wilden indrukwekkende kaarten hebben (status) en waren niet geïnteresseerd in de nieuwste geografische kennis. Zo was het mogelijk dat de leidende rol van de Hollanders in de cartografie werd overgenomen door de Fransen.

De in 1666 opgerichte 'Académie des Sciences' was juist wel uit op de verbetering van kaarten. Hierdoor werd Parijs het nieuwe cartografisch centrum. Nederlandse paskaarten bleven echter gedurende de achttiende eeuw veel gevraagd.

Tijdens een groot deel van de zeventiende eeuw heeft de Nederlandse cartografie in Europa gedomineerd. De Nederlandse kaarten waren gezocht vanwege de nauwkeurigheid en de grote schoonheid. Het hoogtepunt was de *Atlas Maior* van Joan Blaeu, met recht een onderdeel van de canon uit de Gouden Eeuw. Het is de kroon op het werk van Nederlandse cartografen uit de zestiende en zeventiende eeuw. ■

Veel van de werken die in de zestiende en zeventiende eeuw hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de cartografie staan integraal op internet. Via de website www.vgnkleio.nl kunt u een uitgebreide versie van dit artikel met veel hyperlinks naar digitale primaire bronnen downloaden.



► Illustraties uit deze bijzondere atlas zijn hier te vinden: <http://www.blaeu.vanderhem.com/>

The Eagle

Eer en vriendschap aan de rand van het Romeinse Rijk

Rosemary Sutcliff, de moeder van het moderne psychologische historische jeugdboek, schreef in 1954 *De Adelaar van het Negende*. Van het boek werd al in 1978 een televisieserie gemaakt. Nu is het ook verfilmd.

Hans Pols is
redacteur van Kleio

Met het voorlezen van een natuurbeschrijving probeerde ik mijn klasgenoten geestdriftig te maken voor de boeken van Sutcliff. Ik was net dertien jaar en gegrepen door de historische boeken die ik van haar in de bibliotheek kon vinden: *De Adelaar van het Negende* en *Om het rood van de krijger*. Ik weet niet of ik met mijn boekbespreking duidelijk heb kunnen maken wat mij in haar boeken zo aansprak: de heldere beeldende stijl, de *round characters* van de hoofdpersonen, het gelaagde plot, de voorzichtig voelbare seksualiteit - of denk ik dat laatste er nu maar bij? - en de historische setting. Ik zal het wel hebben aangevoeld, maar ik geloof niet dat ik dat toen allemaal zo onder woorden kon brengen en ik denk ook niet dat mijn klasgenoten direct na

mijn bespreking vol enthousiasme naar bibliotheek of boekhandel zijn gerend. In mijn spreekbeurt zal ik me wel beperkt hebben tot de grote lijn van het verhaal en het voorlezen van dat ene fragment. Maar toen ik bij de voorbereiding van het schrijven van dit stukje weer in *De adelaar van het Negende* begon te lezen kwamen alle eerder opgedane indrukken terug.

Verdwenen legioen

Sutcliff is bij het schrijven van het boek uitgegaan van twee historische gegevens. Het eerste is dat in 117 na Chr. een Romeins legioen, het Negende, dat gelegerd was in Eboracum (het huidige York in Engeland) naar het noorden trok om daar een opstand de kop in te drukken onder de Caledonische stammen, die woonden waar nu Schotland ligt. Van dat legioen is nooit meer wat vernomen. De tweede historische gebeurtenis is de vondst van een Romeinse adelaar in Silchester (Zuid-Engeland) aan het einde van de negentiende eeuw. En al staat nu vast dat de adelaar nooit gebruikt is in het Romeinse leger als veldteken, laat staan dat het de adelaar was die bij het Negende hoorde, toch was het voor Sutcliff een interessant gegeven. Want elk Romeins legioen had zijn eigen adelaar (aquila) als *signum legionis*. Zolang dat veldteken in handen van de Romeinen was

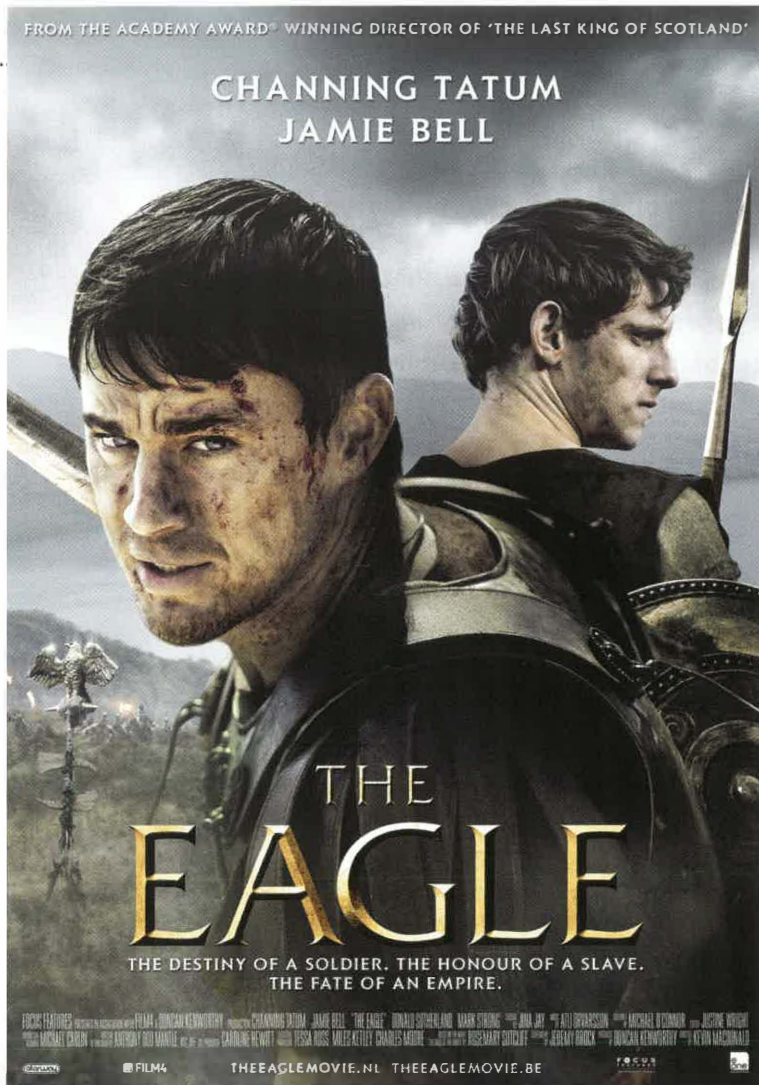
bestond het legioen nog, al waren alle manschappen gesneuveld. Maar raakte de adelaar in de strijd kwijt, dan betekende dat het einde van het legioen; de manschappen die overbleven werden over de andere legioenen verdeeld.

Ereplicht

De film, die in grote lijnen het verhaal van het boek volgt, begint met de aankomst van de centurio Marcus Aquila in Britannië. Hij moet met zijn cohort van 600 man Gallische hulptroepen een buitenpost aan de noordgrens van het Romeinse Rijk bemannen. Maar eigenlijk is hij maar met één doel naar het noorden van Britannië gekomen: uitzoeken wat er met het Negende Legioen, waarvan zijn vader Flavius Aquila het eerste cohort aanvoerde, is gebeurd en de adelaar van dat legioen vinden om daarmee de eer van het legioen en die van zijn vader te herwinnen.

Bij een aanval op zijn garnizoen door Keltische stammen raakt hij ernstig gewond. Hij wordt onderscheiden, maar omdat hij maar gedeeltelijk herstelt van zijn verwondingen aan zijn been krijgt hij eervol ontslag uit het leger. Tijdens zijn herstel logeert hij bij zijn oom Aquila in Calleva (het huidige Silchester). Wanneer hij als toeschouwer aanwezig is bij een gevecht in een amfiteater, redt hij het leven van de krijgsgevangenen





slaaf Esca. Waarmee hij, zonder dat zelf te beseffen, deze zoon van een Brits stamhoofd de ereplicht oplegt hem te helpen. En dat terwijl die als Kelt de Romeinen als indringers en onderdrukkers beschouwde. Wat ze in zekere zin natuurlijk ook waren.

Naar het woeste noorden

Samen met Esca trekt Marcus naar het noorden om in de afgelegen hooglanden achter de Muur van Hadrianus, waar de Caledonische stammen wonen die het Negende Legioen verslagen hebben, uit te zoeken wat er met zijn vader en zijn mannen is gebeurd. En om de adelaar te vinden. Zijn oom heeft geen enkel vertrouwen in de onderneming; hij is er van overtuigd dat geen enkele Romein aan de noordkant van de grens van het rijk kan overleven. Na weken van omzwervingen in het woeste noorden ontmoeten

Esca en Marcus Guern, een van de weinige overlevenden van het Negende Legioen, die opgenomen was door een plaatselijke stam. Van hem horen ze dat het Negende in een hinderlaag was gelopen en dat vrijwel alle manschappen gedood waren. Het volk van de Seal heeft de adelaar meegenomen. Marcus en Esra besluiten naar de Seal te gaan. Esra wordt herkend als zoon van een stamhoofd. Hij zegt dat Marcus zijn slaaf is. Ze vinden de adelaar en vluchten ermee weg. Uiteindelijk kunnen ze met hulp van Guern aan de Seal ontkomen.

Eerlijk gezegd vond ik de film wat tegenvallen. De karakters zijn eendimensionaal geworden, het aantal verhaallijnen beperkt. Zo kwam ik Cottia, het Keltisch meisje dat Marcus in Calleva leert kennen - 'voorzichtig voelbare seksualiteit' - dat evenals Esca worstelt

The Eagle (2011), 114 min.

Regisseur: Kevin Macdonald (*The Last King of Scotland*)

Distributeur: E1 Entertainment Benelux

■ **Cast:**

Channing Tatum: Marcus Aquila

Jamie Bell: Esca

Donald Sutherland: Aquila

Mark Strong: Guern

■ **Boek:**

Rosemary Sutcliffe, *De Adelaar van het Negende* (filmversie),

Leopold: Amsterdam 2011, 327 blz.

Bruikbaar in de klas zijn vooral fragmenten uit de eerste drie kwartier van de film:

- De eerste vijftien minuten waarin het leven in een Romeinse *castellum* in een uithoek van het Romeinse Rijk duidelijk wordt. Goed zichtbaar zijn het poortgebouw, de wallen en de gracht, de soldatenvertrekken en het onderhoud ervan, de training van de soldaten, het Mitra-altaar.
- Het volgende fragment met de nachtelijke aanval en de door de Romeinen gebruikte verdedigingstactiek.
- De daaropvolgende aanval overdag; de stamleider die de Romeinen ervan beschuldigt dat zij het land van de Kelten gestolen, hun zonen gedood en hun dochters onteerd hebben. De Romeinse uitval waarin gebruik wordt gemaakt van een *testudo* (schildddak).
- Na ongeveer 25 minuten; het gladiatorengevecht in een houten amfitheater in de provincie (Calleva) waar Marcus het leven redt van Esca.
- Daarna het leven in de villa van Marcus' oom in Calleva; operatie aan Marcus' been, ontmoeting met de plaatselijk Romeinse elite, de inrichting van de villa.
- Na ruim 40 minuten de Muur van Hadrianus, Marcus en Esca verlaten de beschaafde wereld.

met het leven in twee culturen, niet meer tegen. Maar de beelden zijn prachtig; schitterende natuuroopnamen, goede gevechtscènes en fraaie inkijkjes in Romeinse woningen en versterkingen. Al met al is *The Eagle* niets meer en niets minder dan een onderhoudende historische avonturenfilm geworden. Maar het boek is beter. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat de film geen goed bruikbare fragmenten voor in de klas bevat. Want die zijn er zeker (zie kader). ■

Volkshelden of antihelden?

Een kanttekening bij de nationalistische historiografie

Nederlandse historische figuren als Willem van Oranje, Maurits van Nassau, Piet Heijn en Michiel de Ruyter worden in veel schoolboeken nog steeds gepresenteerd als gecanoniseerde volkshelden. Maar wat heeft een grotere rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van dit beeld, de werkelijke daden van deze personen of de nationalistische historiografie?

Aron Brouwer (19) en **Marthijn Wouters** (17) zijn beide ex-scholieren van het Mummeliussgymnasium te Alkmaar. Dit artikel is gebaseerd op hun profielwerkstuk waarmee ze de KWAU-onderwijsprijs wonnen.

In dit artikel zal de volksheld van wie de hedendaagse Nederlander het positiefste beeld heeft als voorbeeld worden genomen: Willem van Oranje-Nassau, onze Vader des Vaderlands.

Net als de andere volkshelden is ook Willem van Oranje door de eeuwen heen geïdealiseerd. Propaganda en idealisatie hebben er voor gezorgd dat het beeld van de prins steeds meer vervormd werd, totdat uiteindelijk ons hedendaagse beeld hieruit is voortgevloeid. Om het verschil tussen het hedendaagse en het historische beeld aan te tonen vragen we ons af in hoeverre de prins werkelijk een geloofsheld, een onverschrokken legerleider, een vader voor het volk en dus de grote held was, zoals vele Nederlanders hem (willen) zien.

Religieus dubbelspel

De jonge Willem groeide op in een, voor die tijd, bijzonder milieu. Hoewel geboren in een katholiek gezin, werd hij de eerste elf jaar van

zijn leven overwegend Luthers opgevoed en tevens vertrouwd gemaakt met de denkbeelden van het humanisme. Om het prinsendom Orange te erven en tot een hogere adellijke klasse te gaan behoren moest hij zich een goed katholiek betonen tegenover Karel V. Toen hij later Anna van Saksen wilde trouwen maakte de prins zich echter schuldig aan religieus dubbelspel: in één week in februari 1559 schreef Willem van Oranje twee brieven. In de ene brief, aan Filips II, stelde hij dat hij 'een ware katholiek was' en hem 'niets zo na aan het hart lag als het katholieke geloof'. In de andere, aan de familie van Anna van Saksen, schreef hij dat hij 'een ware lutheraan was', en hem 'niets zo na aan het hart lag als het ware lutherse geloof'. Om extra materiële steun te krijgen bij de Duitse vorsten toonde hij zich opnieuw een ware lutheraan, maar toen hij later de calvinisten in de Nederlanden nodig had, beleed hij het calvinisme. Aan het einde van zijn leven overwoog Oranje zelfs om wederom katholiek te worden. De calvinisten dreigden echter dat zij dit niet zouden tolereren en de katholieken namen zijn geloofsbelijdenissen al lang niet meer serieus. De toekomstige vader des vaderlands was niet zo principieel als wij hem in herinnering houden. Willem van Oranje wisselde vaak van geloof en telkens was behoud of expansie van macht een gevolg.

Tolerantie of expansie?

Veel schoolboeken noteren dat er bij Willem van Oranje altijd één hartstochtelijk principe centraal stond: de godsdiensttolerantie. Dit valt echter te betwijfelen. De bronnen vertellen ons immers dat Willem van Oranje niet



altijd een voorstander van deze tolerantie was geweest. Zelf trachtte hij bijvoorbeeld in 1561 de katholieke eenheid te bewaren in zijn prinsdom Orange, toen dit overspoeld werd door uit Frankrijk gevluchte hugenoten. Van Oranje beloofde alle protestanten in Orange amnestie, maar dreigde hen wel met zware straffen bij verdere afdwalingen naar het protestantisme. Zo probeerde hij de katholieke eenheid te repareren in het door godsdienstsconflicten verscheurde vorstendom. Zijn aanpak werkte echter niet en de vrede in Orange kwam door de godsdienstonlusten serieus in gevaar. Op dat moment zag Willem in dat het invoeren van godsdienstvrijheid de enige manier was om de vrede en de macht te behouden in Orange en vanaf augustus 1563 voerde Willem van Oranje 'een decreet van co-existentie van de publieke geloofspraktijk van de beide confessies'. De prins verantwoordde zijn keuze voor godsdienstvrijheid

'Wat op het eerste gezicht een hartstochelijk pleit voor godsdiensttolerantie leek, was eigenlijk een uitgekiende strategie van Willem van Oranje'

in brieven aan Margaretha van Parma door te stellen dat hij geen andere keuze had, als hij de macht over Orange niet wilde verliezen. Het pragmatische idee, dat godsdiensttolerantie een belangrijke rol zou kunnen spelen in het religieus verdeelde Europa, is dus pas tussen 1561 en 1563 bij Willem van Oranje opgekomen. Hoe kunnen de Nederlanders immers in een opstand verenigd worden als zij ondertussen elkaar naar de keel vliegen? Wat op het eerste gezicht een hartstochtelijke pleidooi voor de godsdiensttolerantie leek, was dus een uitgekiende politieke strategie. Dergelijke voorbeelden werpen de vraag op of de boodschap van de prins wel zo nobel was als vele Nederlanders nu (willen) denken.

Organisatorisch falen

Willem was van lage adel, maar belandde door zijn erfenis uiteindelijk in de hoge adellijke kringen. Waarschijnlijk had hij het gevoel dat hij zich steeds moest bewijzen. Bronnen wijzen er op dat hij compensatiegedrag vertoonde: altijd deed hij zich rijker en bekwaamer voor dan dat hij eigenlijk was. Van Oranje nam



Portret van Willem van Oranje door Adriaen Thomasz. Key, Collectie Mauritshuis.

altijd zelf de leiding, ook wanneer zijn eigen talent ontoereikend was. Hoewel de prins bijvoorbeeld geen ervaring had met het organiseren en uitvoeren van een veldtocht, stelde hij hier niemand anders voor aan.

Hoewel de prins bij een inval in de Lage Nederlanden in 1568 had ervaren wat een gebrek aan financiële steun voor gevolgen kon hebben, had hij zijn financiën bij zijn nieuwe inval in de Nederlanden in 1572 niet veel beter geregeld. Van Oranje wist namelijk niet zeker of hij het geld dat hem beloofd was ook daadwerkelijk zou ontvangen en of hij dus zijn soldaten zou kunnen betalen. Toch was Van Oranje op 22 juli 1572 met zijn leger de Rijn overgestoken en had hij Roermond bezet. Drie dagen later schreef Van Oranje: ►

Linker pagina: Sebastian Vranx, *De plundering van een dorp*. Het dorpje Wommelgem (nu in België) kon de contributies voor de sauvegarde niet langer opbrengen en werd in 1589 door Hollandse soldaten op gewelddadige wijze geplunderd.

'Ik kan u verzekeren, dat ik nog geen stuiver ontvangen heb, en ik laat het aan u over te bedenken in welke moeite ik mij bevind.' Dit was niet de eerste maal dat hij in deze situatie terecht gekomen was. Van Oranje maakte in 1572 dezelfde fouten die hij al in 1568 had gemaakt. Zijn sterke punt was dat hij telkens opnieuw, ondanks alle nederlagen, zijn innerlijke kracht toonde door altijd te blijven vechten. Het is ook steeds weer Van Oranje die, ondanks alle nederlagen, niet van zijn fouten leert, nooit eerst de mogelijkheden inventariseert alvorens hij zijn plan trekt. Op deze wijze heeft Van Oranje er telkens eigenhandig voor gezorgd, dat iedere nieuwe krijgstocht en 'bevrijding' van de Nederlanden op een nederlaag uitliep.

Plundering

Het organisatorisch falen van Willem van Oranje had nog meer gevolgen. Doordat hij zijn financiën niet op orde had en zijn leger niet kon betalen, werden zijn soldaten ongehoorzaam. De onderbetaalde soldaten zochten bovendien naar andere manieren om aan geld te komen en hun honger te stillen. Dit ging ten koste van burgers en boeren. Van Oranje had oorspronkelijk goede bedoelingen en zette zich in om zijn soldaten te disciplineren. Maar doordat hij zijn soldaten niet had onderhouden of betaald, was hij er verantwoordelijk voor dat burgers en boeren werden beroofd, vrouwen werden verkracht, huizen vernield en oogsten op de akkers in brand gestoken. Van Oranje was wellicht geen voorstander van deze vormen van terreur, maar wel de eind-

verantwoordelijke voor al dit leed. Als hij deze praktische zaken op orde had gehad, was het nooit zo ver gekomen.

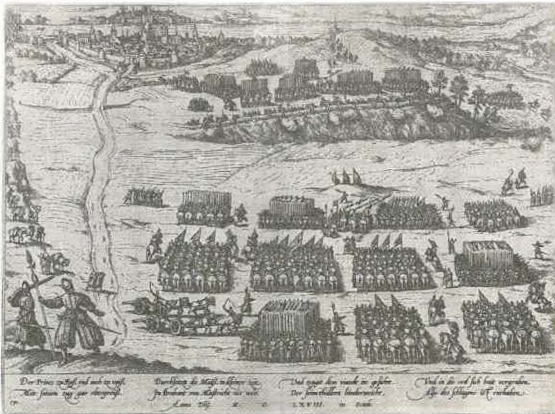
Oorlogsvoering

In 1552 vocht de toen 19-jarige Willem van Oranje mee aan de zijde van de Habsburgse Karel V tegen de Fransen. Op 24 juni 1552 schreef hij een brief aan zijn toenmalige vrouw Anna van Buren: 'De onzen zijn Frankrijk binnengerukt, en hebben tweehonderdvijftig dorpen verbrand. Ik had er graag bij willen zijn.' Historici relativeren dergelijke bloeddorstige taal door te stellen dat Van Oranjes oorlogsvoering later niet zo bloeddorstig werd, en dat hij in deze tijd nog jong en onbezonnen was. De bronnen tonen aan dat zijn latere oorlogsvoering ook niet altijd even zuiver was als velen vandaag de dag willen geloven.

Zo gelooft men bijvoorbeeld dat Van Oranje de inundatie (onderwaterzetting) slechts ter verdediging in de meest hopeloze situaties heeft gebruikt. Anders dan vele historici beweren heeft Willem van Oranje niet alleen uit nood de inundatie toegepast, maar ook als aanval. Om de stad 's-Hertogenbosch op de knieën te krijgen werd Rosmalen verschillende keren onder water gezet. Deze offensieve militaire inundaties werden niet uitgevoerd om de bevolking van een stad te beschermen, uit nood of uit wanhoop. Deze inundaties waren berekende, planmatige en offensieve militaire verwoestingstactieken om de bevolking van een stad en het omliggende gebied, zowel emotioneel als lichamelijk, te breken. De

Pieter Snayers,
*Beleg van
's-Hertogenbosch,*
1629. Het Beleg van
's-Hertogenbosch
in 1629 was een
groots opgezette
tegenaanval op de
Spanjaarden door
prins Frederik Hen-
drik. De bevolking
rond 's-Hertogen-
bosch leed enorm
onder de Hollandse
troepen.





in de Lage Nederlanden verafschuwde Filips II heeft, ondanks dat hem dit werd geadviseerd, nooit van onderwaterzetting gebruik gemaakt, hoe wanhopig hij ook was, omdat hij zijn onderdanen in de Nederlanden niet in een 'onbeschrijfelijke ellende' wilde storten.¹

Terreur

In opdracht van Willem van Oranje werden er vanaf 1580 grote campagnes opgezet, met als doel 'de vruchten van den platten lande te verwoesten ende bederven'. De soldaten mochten zich niet laten afkopen of zich ergens anders mee tevreden laten stellen. De zoon van Willem van Oranje, Maurits van Nassau, heeft als bevelhebber te velde veel van deze campagnes geleid. De economische en demografische gevolgen van de oorlogsvoering van Van Oranje en de Staten-Generaal waren groot. De bevolking in het gebied rondom 's-Hertogenbosch, ook wel bekend als de Meierij van Den Bosch, werd het hardst getroffen. De bevolking is, als gevolg van de oorlog, tussen 1580 en het einde van de zestiende eeuw met bijna 70 procent afgenomen.

De staat verkocht wel bescherming tegen de door haarzelf veroorzaakte onveiligheid, in de vorm van zogenaamde *sauvegardes* (beschermbrieven). Maar deze werden vooral gebruikt voor afpersing van de rijkere, als middel om aan geld te komen. Men moest steeds meer betalen om de *sauvegarde* te behouden, anders verviel de beschermbrief en zou men weldra wel eens geplunderd kunnen worden. Ze moesten als het ware hun eigen portemonnee plunderen, om te voorkomen dat een ander dat voor hen zou doen. De staat ontving vervolgens de betaling van de contributies, maar in plaats van de bevolking te beschermen tegen plundering, liet ze de soldaten hun gang gaan en ontving ze ook nog het merendeel van de inkomsten uit de plunderingen.

's Prinsen daden kunnen niet gerelativeerd worden door te zeggen dat deze toen normaal waren, juist omdat de prins in veel mindere mate een kind van zijn tijd was dan veel andere vorsten en heersers. Van Oranje was immers met veel verschillende geloofsbelijdenissen en allerlei soorten gedachtegoed, waaronder het humanisme, opgevoed. Zo had de prins een voor zijn tijd zeer humanistische en moderne kijk op de wereld.

In breder perspectief

Het hedendaagse beeld van nationale helden zoals onze Vader des Vaderlands is gebaseerd op ideologische 'aangroeijsels' die zich hier tijdens eeuwenlange idealisatie op hebben vastgezet. Het hedendaagse beeld van hen is hierdoor zonder twijfel veel te positief. Wij hoeven dergelijke helden niet te beschouwen als misdadigers, maar het is wel belangrijk dat wij hen bevrijden van ideologische aangroeijsels, zodat zij teruggeplaatst kunnen worden

'Het hedendaagse beeld van Nederlandse volkshelden heeft niets meer te maken met de mensen die deze helden eens waren'

in hun zestiende- of zeventiende-eeuwse religieuze en politieke context.

Willem van Oranje, Maurits van Nassau, Piet Heijn en Michiel de Ruyter hebben goede dingen gedaan, maar ook slechte. Zij waren immers gewone mensen, geen iconen. Het hedendaagse beeld van Nederlandse volkshelden en alle associaties die wij hierbij hebben, heeft immers niets meer te maken met de mensen die deze helden eens waren, maar met wat wij van hen hebben gemaakt: een bovennatuurlijke en immateriële entiteit die de personificatie vormt van al onze goede normen en waarden. ■

Dit artikel is gebaseerd op het profielwerkstuk 'De vuile handen van Willem van Oranje' van Aron Brouwer en Marthijn Wouters dat ze schreven onder leiding van hun geschiedenisdocent dhr. P.A.B. Hoek en dat met één lokale en twee nationale prijzen, waaronder de KNAW-onderwijsprijs, bekroond werd. Het hele profielwerkstuk kunt u vinden op de site van de KNAW Onderwijsprijs: <http://www.knawonderwijsprijs.nl/winnaars-2011> en op de website van Kleio.

Prins van Oranje trekt over de Maas, oktober 1568. Het leger van de prins tegenover het leger van Alva, in de verte de Maas en Maastricht. Afbeelding: Rijksmuseum.

► Verdere informatie over de inundatie als aanvalsstrategie is te vinden in: Leo Adriaenssen *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*, p. 16 en 232.

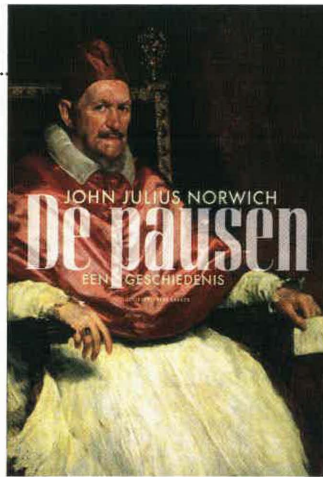
Het oude Egypte.

Opkomst en ondergang van een beschaving

T. Wilkinson

De geschiedenis van het oude Egypte zit vol met bijzondere gebeurtenissen: de bouw van de piramides, de kracht en schoonheid van Nefertiti, de invasie van Alexander de Grote en Cleopatra's fatale relatie met Rome die leidde tot de val van haar vorstenhuis.

Ambo-Anthos | € 44,95



De pausen. Een geschiedenis

J.J. Norwich

Bij de oudste monarchie ter wereld wemelt het van de intriges, moord, verraad en mysteries. De heiligen en zondaars die zitting hadden op de Heilige Stoel worden door Norwich gewogen en (soms) te licht bevonden. Ook wordt er in het boek aandacht besteed aan de verdiensten van de pausen. Een *must* voor elke Rome-ganger.

Bert Bakker | € 34,95

Anton Mussert en zijn conflict met de SS

E. Vermaat

NSB-leider Anton Mussert botste meermalen met de SS en haar hoogste baas, Himmler. Mussert was voorstander van een min of meer onafhankelijk Nederland, verenigd met Vlaanderen, de SS wilde Nederland echter geheel inlijven bij Duitsland. In het boek wordt gekeken voor welke eisen van de SS Mussert is gezwicht en voor welke niet.

Aspekt | € 24,95

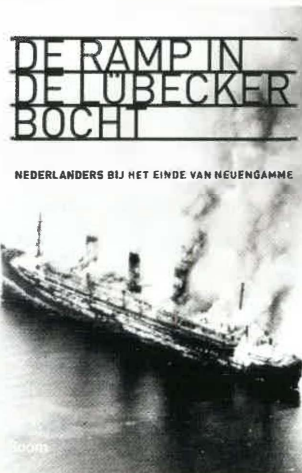
De ramp in de Lübeckerbocht

S.P. Geertsema

Vlak voor de Duitse capitulatie in mei 1945 torpedeerden Britse piloten een passagiersschip en een vrachtschip in de veronderstelling dat ze Duitse troepen-transportschepen aanvielen. Aan boord bleken echter gevangenen te zitten uit het concentratiekamp Neuengamme. Duizenden vonden de dood,

waaronder ruim driehonderd Nederlanders. De toedracht van de ramp wordt uitvoerig uit de doeken gedaan. Deze ramp speelt ook een tragische rol aan het eind van het boek (en de film) *Sonny Boy*.

Boom | € 29,90



Mao's massamoord.

De geschiedenis van China's grootste drama, 1958-1962

F. Dikötter

Hoogleraar Dikötter ontving recentelijk een prestigieuze prijs voor dit boek. Met behulp van de 'Grote Sprong Voorwaarts' wilde Mao er voor zorgen dat China de status van een wereldmacht zou krijgen. Het resultaat was echter een ramp van ongeken- de omvang: meer dan 45 miljoen mensen werden zo afgebeeld, gemarteld en uitgehongerd dat de dood er op volgde. Dikötter deed onderzoek in onlangs geopende archieven van de Communistische Partij die voorheen voor velen waren gesloten.

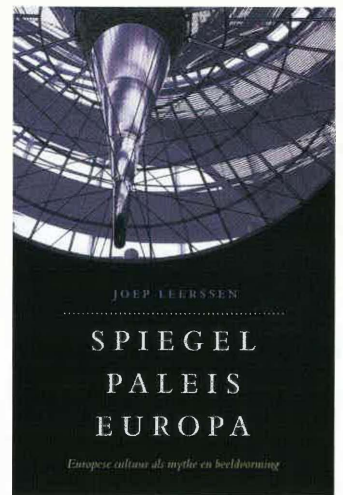
Spectrum | € 29,95

Spiegelpaleis Europa.

Europese cultuur als mythe en beeldvorming

J. Leerssen

Europa bestaat niet? Leerssen analyseert de zwerm van tradities en thema's die Europa



omgeeft. Griekse mythen, kruisvaarders, kathedralen, brandstapels, filosofen, bibliotheken, operagebouwen en concentratiekampen vormen het karakter van Europa.

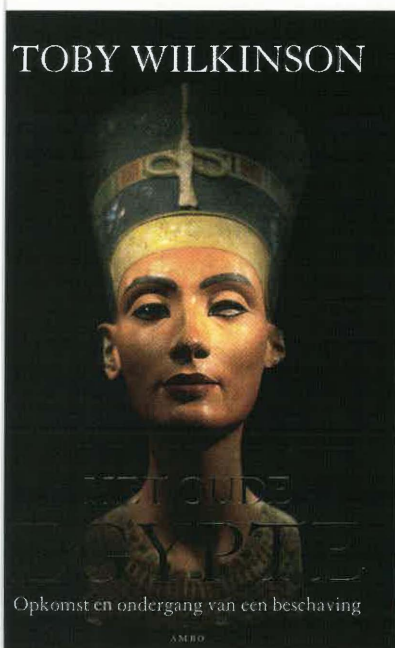
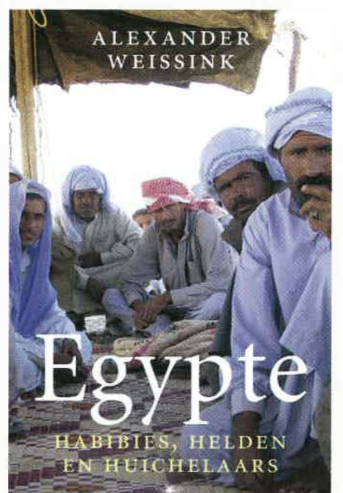
Vantilt | € 19,95

Egypte. Habibies, helden en huichelaars

A. Weissink

Het moderne Egypte ondergaat momenteel een metamorfose. Niet alleen is de 'moderne farao' Mubarak afgezet door een massale volksofstand, binnenkort zal duidelijk worden of het land kiest voor democratie of dat de fundamentalisten aan de macht komen. Een verslag van binnenuit.

De Bezige Bij | € 18,90



Vrouwen van Rome.

Sex, macht en politiek in het Romeinse Rijk

A. Freisenbruch

De geschiedenis van het Romeinse Rijk is vooral een geschiedenis van mannen. Relatief weinig aandacht werd besteed aan de vrouwen die rond het republikeinse en keizerlijke hof verkeerden. Bekende vrouwen zoals Livia en Julia, maar ook minder bekende vrouwen zoals Galla Placidia (die werd gedwongen te huwen met een Gotische koning) passeren de revue.

Atheneum-Polak | € 34,95

Hongerige ijsberen en snijdende kou

De overwintering op Nova Zembla verbeeld

Als er één verhaal uit de Nederlandse geschiedenis tot de verbeelding spreekt, dan is het wel de overwintering op Nova Zembla uit 1596 en 1597. De barre tocht en het maandenlange, beklemmende verblijf in het Behouden Huis inspireerden velen op het gebied van literatuur, poëzie en toneel. Binnenkort volgt de weergave van de overwintering als film, wanneer Reinout Oerlemans' *Nova Zembla* in 3D in première gaat. Het toont aan dat het ruim vierhonderd jaar oude verhaal nog altijd springlevend is.

Het verhaal zelf begint in mei 1596 als twee schepen de haven van Amsterdam verlaten. Het ene onder leiding van schipper Jan Cornelisz Rijp, het andere onder Jacob van Heemskerck met Willem Barentsz als opperstuurman. Barentsz was in feite wetenschappelijk leider van de expeditie en hield zich bezig met de juiste koers en het vervaardigen van kaarten en schetsen. Een ander bemanningslid was Gerrit de Veer die een dagboek bijhield van de gedenkwaardige reis. Doel van de tocht was het vinden van een eigen noordoostelijke route naar de Oost. Een eigen handelsroute naar China, Japan en

Indië, ver van de vijandelijke Portugese en Spaanse schepen die de zuidelijke route om Kaap de Goede Hoop domineerden. Volgens velen was de noordoostelijke route ook korter en gezonder dan de lange zuidelijke tocht door tropische wateren. De expeditie van Van Heemskerck en Barentsz werd gefinancierd door Amsterdamse kooplieden. Zij waren ervan overtuigd dat die noordelijke route moest bestaan, mede op grond van de theorie van de invloedrijke predikant en geograaf Petrus Plancius en de kennis van twee eerdere expedities naar het Noorden. Deze twee pogingen in 1594 en 1595 werden nog gefinancierd ►

Hans Gramberg is historicus (UvA, 1996) en publiceerde *De overwintering op Nova Zembla* (Hilversum, 2001). Dit artikel is daarvan een verkorte bewerking.

H. Tollens Cz,
*De Overwintering
der Hollanders op
Nova Zembla.*
Heruitgave uit 1981.

door verschillende stadsbesturen en de Staten-Generaal. De derde poging was een Amsterdamse aangelegenheid. De Staten-Generaal vestigden hun hoop op de vier schepen die onder commando van Cornelis de Houtman in maart 1595 de Republiek zouden verlaten in een poging Azië te bereiken via de zuidelijke route rond Kaap de Goede Hoop.

Op weg

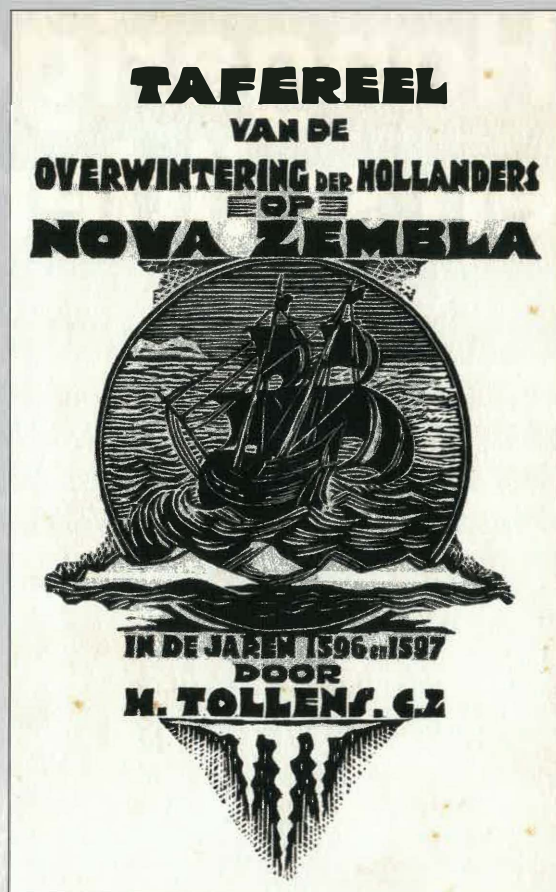
Gerrit de Veer vertelt in zijn reisverslag hoe de twee schepen aanvankelijk voorspoedig via de Shetland-eilanden naar het noordelijke gedeelte van de Atlantische Oceaan varen en uiteindelijk aankomen bij een eilandengroep die later de naam 'Spitsbergen' zou krijgen, naar de hoge rotsen die hier uit zee oprijzen. Dan wordt het ijs zo dik en onbegaanbaar, dat de koers verlegd moet worden. Terwijl het ene schip onder leiding van Rijp nog een vergeefse poging doet Spitsbergen aan de oostzijde te passeren, besluiten Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz direct al oostwaarts te gaan, naar Nova Zembla. Op het moment dat Rijp definitief besluit naar Amsterdam terug te keren, bereiken Van Heemskerck en Barentsz zonder veel problemen de westkust van Nova Zembla en proberen ze de noordelijke punt van het eiland te ronden. Het wordt een moeilijke tocht vanwege de dichte mist, de sneeuwstormen en het vele ijs, maar uiteindelijk weten ze het noordoostelijke puntje te bereiken. Dan gaat het mis. Het schip komt vast te zitten en wordt door het kruiende ijs zo

'Aan boord blijven van het schip zou door het kruiende ijs, de hongerige ijsberen en de extreme kou te gevaarlijk zijn'

omhoog geduwd dat men bang is dat het uiteindelijk zal breken. Uit voorzorg worden de sloep en proviand aan land gebracht en neemt Jacob van Heemskerck op 11 september 1596 het besluit om aan land te overwinteren en in het voorjaar weer verder te gaan. Aan boord blijven van het schip zou door het kruiende ijs, de hongerige ijsberen en de extreme koude te gevaarlijk zijn; de afstand tot de bewoonde wereld was veel te groot om over land terug te keren.

Het Behouden Huys

Op een weids plateau, circa vijfenveertig meter van de zee, besluiten de mannen een houten huis te bouwen. Hiervoor gebruiken



ze het hout van de grote hoeveelheid aangespoelde bomen die ze op deze plek vinden. Het schip kunnen ze zo sparen voor de terugtocht. Het huis zelf bestaat uit een skelet van kruislings gelegde onderbalken dat ze op de bevroren grond plaatsen. Met onderdelen van het schip, zoals de dekplanken, wordt vervolgens het dak van het huis afgetimmerd, een schoorsteen geconstrueerd en een portaal gebouwd. De kooien worden getimmerd en proviand wordt in huis gebracht. De chirurgijn van het schip bouwt uit een wijnavat een 'stoombad' dat de bemanning in de loop van de winter goede diensten zou bewijzen. Hier kunnen ze af en toe in gaan zitten om de verstijfde ledematen wat te versoepelen. Op 24 oktober is het huis geschikt voor bewoning en tot eind mei 1597 verbleven de bemanningsleden in het huis. Steeds is er de hoop dat het schip uiteindelijk losraakt en de tocht naar Azië kan worden voortgezet. IJdele hoop, zoals zou blijken.

De Veers verslag van het dagelijks leven in het huis wordt gedomineerd door zijn beschrijvingen van koude, sneeuw en de snel toenemende duisternis. Al begin november valt de poolnacht over Nova Zembla. Als tot overmaat van ramp de meegebrachte klok het begeeft, is het voor de mannen helemaal lastig te achter-

halen of ze nu 's nachts of overdag leven. Ook het voedsel is een probleem. Aanvankelijk beschikken Van Heemskerck en zijn mannen nog over voldoende proviand, maar omdat ze uiteraard niet weten wanneer de overwintering voorbij is, gaat alle voedsel van meet af aan op rantsoen. Het verse vlees van gevangen poolvossen vormt een welkome aanvulling op het menu van scheepsbeschuit, spek en gezouten vlees. In december wordt het zo koud dat het bijna ondraaglijk is, zo schrijft De Veer, en hij vertelt dat de mannen elkaar bedroefd aankijken en vrezen dat ze zullen sterven.¹ Eind januari verschijnt voor het eerst weer de zon aan de horizon! Spoedig gaan de mannen af en toe naar buiten om te kunnen hardlopen en klootschieten.

De weg terug

Nog altijd is er de hoop dat het schip uiteindelijk loskomt en dat met de terugtocht kan worden begonnen. Van een poging de verdere tocht naar Azië voort te zetten, is dan al geen sprake meer. In mei beginnen Van Heemskerck en Barentsz er serieus aan te denken de tocht naar de bewoonde wereld, circa 2100 kilometer, met open sloepen te volbrengen. Dan, op 13 juni 1597, zeilen de overgebleven bemanningsleden (inmiddels is de timmerman overleden) in twee open sloepen op weg naar Holland. De weg terug is minstens zo gevaarlijk als de overwintering zelf. Misschien wel gevaarlijker, nu er ook onvoldoende beschutting is tegen de koude, het ijs, de sneeuwstormen en de vele ijsberen. Daar komt nog bij dat veel mannen inmiddels last krijgen van scheurbuik. Ook Willem Barentsz is al ziek bij vertrek. Uiteindelijk sterft hij op 20 juni. Zijn dood wordt diep betreurd, maar toch moeten ze door. Eind juli bereiken ze Straat Waigatsj ten zuiden van Nova Zembla waar ze de eerste mensen ontmoeten sinds het begin van hun reis. Vanaf dat moment gaat de tocht voorspoediger en kunnen ze dankzij de lokale bevolking steeds aan nieuw voedsel komen. Uiteindelijk weten ze in Kola, in het noorden van Lapland, aan boord te komen van drie Nederlandse vrachtvaarders. Aan boord van een van de schepen keren de dood gewaande overwinteraars uiteindelijk op 1 november 1597 terug in Amsterdam, nog steeds gehuld in de kleding die ze op Nova Zembla hadden gedragen, inclusief de mutsen van wit vossenbont. Bijna anderhalf jaar waren ze weggeweest. Het gerucht over hun terug-

komst verspreidt zich razendsnel door de stad. Nadat ze hun verhaal verteld hebben aan de burgemeesters van Amsterdam, merkt De Veer vervolgens heel zakelijk op dat een ieder na zijn gage te hebben ontvangen 'elck zijns weeghs is ghereijst'. De reis was definitief ten einde, het avontuur was voorbij.

Een verhaal voor jong en oud

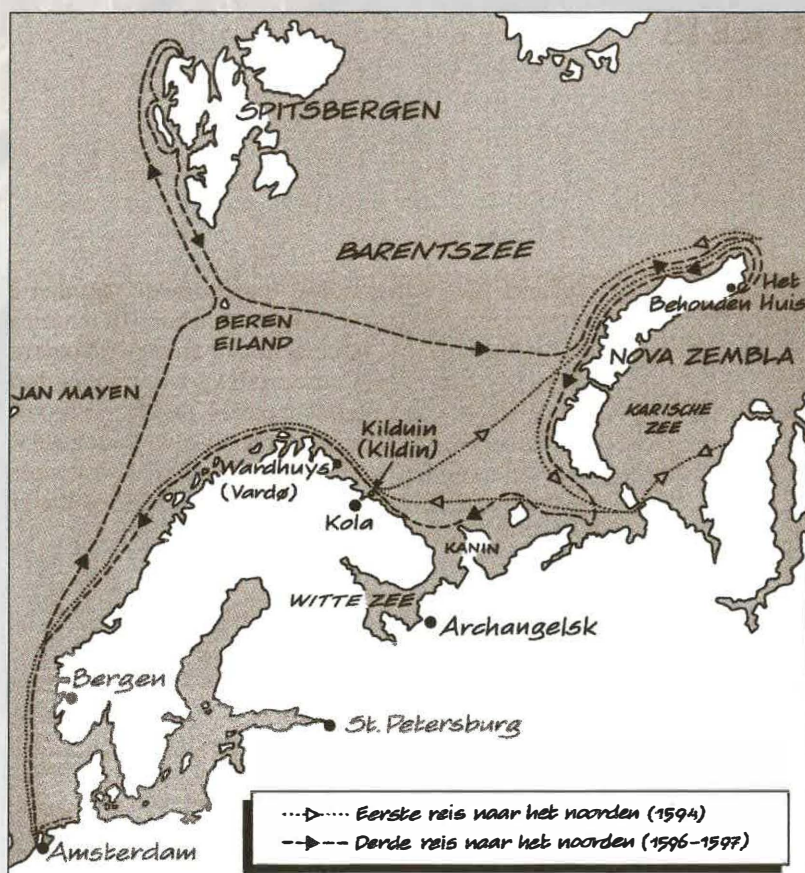
Maar dat gold niet voor de overlevering van het verhaal. Die kwam al vanaf het eerste moment goed op gang. Het relaas van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck en de overige bemanningsleden werd door Gerrit de Veer opgetekend in zijn *Waerachtighe Beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt gehoort* [...], dat al in 1598 werd uitgegeven door de Amsterdamse drukker Cornelis Claesz. Deze drukker richtte zich als een van de eersten niet meer op de traditionele markt van geleerden en geestelijken, maar op kooplieden, handelaren, stuurlieden en schippers. Behalve boeken en schrijfbodenigheden verkocht hij ook kaarten en prenten. Dat het reisverslag van Gerrit de Veer immens populair was, ook in andere landen, blijkt wel uit de vertalingen in het Frans, Latijn, Italiaans en Duits in de jaren kort na de werkelijke

► 26 december: 'Nog steeds slecht weer, de wind n.w. en verschrikkelijk koud. We konden niet warm worden, hoe we ook ons best deden om het vuur op te stoken. We legden hete stenen en kogels in de bedden, maar toch was 's morgens alles bevroren en wit be rijpt. We keken elkaar bedroefd aan...
Uit: V. Roeper en D. Wildeman, *Om de Noord. De tochten van Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck en de overwintering op Nova Zembla, zoals opgetekend door Gerrit de Veer* (Nijmegen, 1996).



gebeurtenissen. Vaak ook voorzien van andere afbeeldingen en dikwijls uitgebreid met meer sensationele episoden. Ook in de geschiedschrijving van de zeventiende eeuw, zoals in *Oorsprongk, Begin, en vervolch der Nederlandsche Oorlogen* van Pieter Chr. Bor (1559-1635), wijdt de auteur een uitgebreide passage aan de tocht en overwintering. Maar De Veer had ►

Interieur van het Behouden Huys. Opvallend is dat deze afbeelding uitsluitend in de Duitse editie van Gerrit de Veers' reisverslag werd afgebeeld.



De route van de expeditie.

natuurlijk nooit kunnen vermoeden dat zijn *Waerachtighe Beschryvinghe* de basis zou gaan vormen van een niet-weg-te-denken verhaal in de achttiende- en negentiende-eeuwse literatuur van Nederland.

Geheel in de geest van de Verlichting, zag de Duitse pedagoog Johan Heinrich Campe (1746-1818) ideale mogelijkheden het verhaal geschikt te maken voor de opvoeding van kinderen. Een waargebeurd verhaal, waarin deugd en moraal centraal stonden, maar ook andere onderdelen gebruikt konden worden. Zoals een verhandeling over de ijsbeer, een uitweiding over de flora en fauna in het noordpoolgebied en een uitleg van de poolnacht.

Volwassenen herontdekten het verhaal pas in het begin van de negentiende eeuw. De hernieuwde waardering paste in het groeiend nationaal besef na de vernederende periode van inlijving bij het Frankrijk van Napoleon. Inspiratie werd gevonden in de vaderlandse geschiedenis, de verhalen en helden uit het verleden boden troost en zekerheid in het nog jonge Koninkrijk der Nederlanden. De dichter H.F.C. Tollens (1780-1856), die in 1817 het nieuwe Nederlandse volkslied *Wien Neerlands bloed* schreef, publiceerde in 1819 zijn *Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova*

Zembla. Mede door de opvallende declamatie van Tollens zelf werd het gedicht immens populair en bekend. De gezwollen taal over de strijd van de dappere landgenoten tegen ijs en koude en tegen vraatzuchtige ijsberen raakte een gevoelige snaar bij de negentiende-eeuwse lezer. Het was pure vaderlandsliefde dat destijds de drijfveer was geweest voor de tocht, ook al was de juiste route niet bereikt. "Vergeldt hen, juicht hen toe, strooit lauwen voor hen heen. En rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen."²

Muzikale bewerking

Rond het midden van de negentiende eeuw was het werk van Tollens nog altijd populair. Ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag in 1850 werd zelfs een muzikale bewerking van het gedicht uitgevoerd. Toch ontstond gaandeweg een nieuw beeld van de gebeurtenissen, vooral na de vondst van authentieke voorwerpen op Nova Zembla door de Noorse walvisjager Elling Carlsen. De vier kisten met de door Carlsen gevonden objecten werden door Nederland gekocht en arriveerden in 1872 in Nederland. Dankzij de ontdekking van deze objecten, veelal dagelijkse gebruiksvoorwerpen, maar ook voorwerpen bedoeld als handelswaar, zoals een aantal gravures van Jacques de Gheyn en Hendrick Goltzius, komt het accent vooral te liggen op de historische waarheid en het reisverslag van Gerrit de Veer als de belangrijkste bron. Opvallend is dat ook andere bemanningsleden dan Van Heemskerck en Barentsz voor het voetlicht worden gebracht. De scheepsjongen Jacob Everts, wiens naam als laatste op de monsterrol staat, wordt het toonbeeld van de negentiende-eeuwse idealen: dapper, moedig, kloek, vaderlandslievend, slim, handig, vrolijk, onvermoeibaar en vindingrijk. In zijn *De Scheepsjongen van Willem Barents: de Nederlanders aan de Noordpool 1594-1597* vertelt Johan Hendrik van Balen in 1882 over Jacob Everts die met Willem Barentsz naar Nova Zembla vertrekt maar ondertussen zijn oude oom en nichtje Eefje, op wie hij verliefd is, in Amsterdam moet achterlaten. Op het moment dat Jacob Everts weg is, ziet Schele Toon, een jeugdvriend van Jacob, zijn kans schoon en probeert het bericht de wereld in te brengen dat Jacob op reis is gestorven en dat hij maar met Eefje moet trouwen. Schele Toon wordt gelukkig op tijd ontmaskerd en het loopt slecht met hem af.

► Hendrik Tollens Cz., *Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla in de jaren 1596 en 1597* (Amsterdam, 1819)

Ook in het begin van de twintigste eeuw zou Jacob Everts nog regelmatig terugkomen in jeugdboeken over Nova Zembla. Maar niet alleen in boeken, ook een vrolijke cantate en een toneelstuk *Overwintering, spel in drie bedrijven van Albert Helman*, verscheen in 1931. Hoewel de vorm in de loop der tijd veranderde, bleef de functie van het verhaal sinds de eerste verschijning in de kinderliteratuur in 1786 dezelfde. Centraal stond de voorbeeldfunctie. Ook in de naoorlogse periode van wederopbouw kregen de ondernemingszin van de overwinteraars en de gedachte van het niet bij de pakken neerzitten, hun weerklank.

De schoolplaat

Voor veel mensen bestaat dé herinnering aan de overwintering op Nova Zembla uit een schoolplaat waarop stoere mannen in ijzige koude en sneeuw een gevecht aangaan met een vraatzuchtige ijsbeer. Links op de achtergrond het schip, muurvast in metershoge ijsschotsen en rechts het ingesneeuwde Behouden Huis. De schoolplaat, door schildertekenaar J.H. Isings in 1950 vervaardigd in opdracht van uitgever Wolters, verving de schoolplaat van C. Jetses, *De Walvischvaart*, die in 1910 was gemaakt. De plaat van Isings bepaalde het beeld van generaties scholieren. De naam 'Nova Zembla' zou veelvuldig gebruikt worden voor afgelegde boerderijen en gebouwen, de naam 'Willem Barentsz' voor

allerlei instellingen, straten en voor schepen die naar het poolgebied afreizen.

En eind november is er dan ook *Nova Zembla*, een film in 3D. Regisseur Reinout Oerlemans: 'Dit verhaal heeft als kind al ontzettend veel indruk op me gemaakt; de overlevingsdrang, de doorzettingskracht en de onvoorstelbare heroïek, dat ik langer met het idee in mijn hoofd zat hier een speelfilm van te maken, iets dat gek genoeg nog niet eerder gebeurd was.'³ In de film wordt een bleue Gerrit de Veer, vertolkt door Robert de Hoog, tijdens de tocht van Willem Barentsz (Derek de Lint) en Jacob van Heemskerck (Victor Reinier) getest of zijn liefde voor Catharina (Doutzen Kroes), de dochter van de predikant en geograaf Petrus Plancius (Jan Decleir), wel oprecht is. Een nieuwe episode in de beeldvorming van de overwintering op Nova Zembla lijkt geboren. ■

Verder lezen

- J. Braat, J.H.G. Gawronski e.a., *Behouden uit het Behouden Huys. Catalogus van de voorwerpen van de Barentsexpeditie (1596) gevonden op Nova Zembla. De Rijksmuseumcollectie, aangevuld met Russische en Noorse vondsten* (Amsterdam, 1998)
- J. van Goor, *De Nederlandse Koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600 – 1975* (Den Haag, 1994)
- V.D. Roeper en G.J.D. Wildeman, *Reizen op Papier. Journalen en reisverslagen van Nederlandse ontdekkingsreizigers, kooplieden en avonturiers* (Zutphen, 1996)



'Het Behouden Huys'; schoolplaat door J.H. Isings, 1950 (J.B. Wolters, Groningen).

FeodaliWAT?

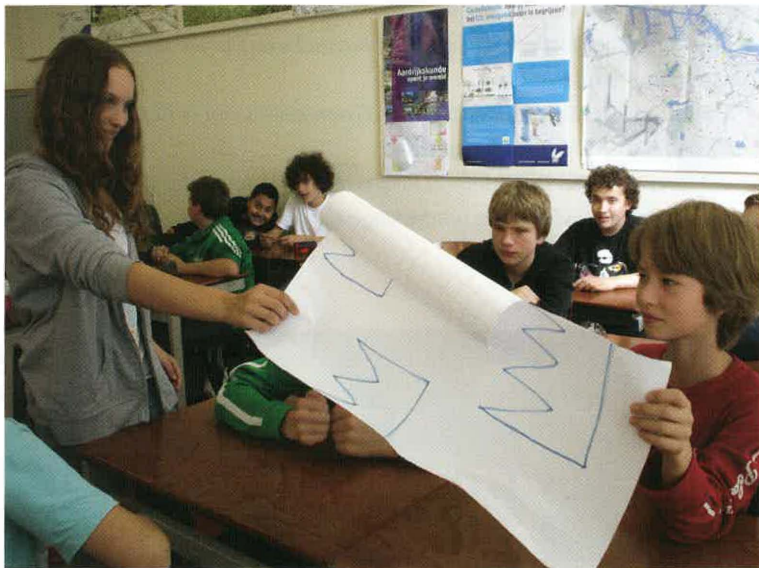
Hoe een brugklas het leenstelsel leert begrijpen

Tessa de Leur is docent geschiedenis aan de Hogeschool van Amsterdam.

Wat?

Een eenvoudige simulatie van het leenstelsel in ongeveer een kwartier tijd. De leerlingen doen, gestuurd door de docent, alsof ze land uitlenen. Ze worden dus leenheer en/of leenman.

Deze simulatie is uiteraard een schematisering van de historische werkelijkheid. Het is nuttig om van tevoren met een kaart of atlas even te laten zien om welk grondgebied de simulatie zou kunnen gaan, bijvoorbeeld Frankrijk.



Voor wie?

Een brugklas.

Doel van de les

Het leenstelsel is een lastig concept. Veel leerlingen raken verward en overzien de gevolgen niet van de ingewikkelde constructie dat land niet in bezit is, maar in leen. Op deze schematische manier komt dat iets beter over. De opbrengst is vaak een grappige les die leerlingen goed onthouden, en waaraan veel nieuwe kennis kan worden opgehangen.

Tijdvak

Tijd van monniken en ridders.

Lesduur

Ongeveer 15 minuten.

Opzet

Stap 1

Bereid het land voor: neem een groot vel papier, of plak enkele vellen aan elkaar. Maak het zo groot mogelijk, maar zorg ervoor dat je het papier nog zelf kunt vasthouden. Teken een aantal kroontjes op het papier, niet te dicht bij elkaar.

Stap 2

Ga voor de klas staan en laat het papier zien. Vertel: 'Ik ben de koning en dit is mijn land. Zoals je ziet, is het erg groot. Ik kan dit grondgebied niet in mijn eentje besturen (want de afstanden zijn groot en ik heb geen telefoon / e-mail / auto etc.). Daarom vraag ik twee (of drie) van mijn trouwste onderdanen om mij te helpen.'

Stap 3

Scheur een stukje van het papier af en vertel: 'Dit stuk grond houd ik zelf. Hierop zet ik mijn burcht en daar kunnen mijn vrouw en kinderen wonen.' Scheur het resterende stuk papier in twee of drie stukken. Geef deze stukken aan leerlingen, met de plechtige woorden: 'Ik leen jou dit stuk land. Je mag het gebruiken naar eigen inzicht. Vergeet niet dat het van mij is. Als ik iets van je nodig heb, geld, of soldaten, moet je dat geven.'

Stap 4

Vertel nu aan je twee of drie vazallen dat zij een groot stuk land hebben geleend. Eigenlijk ook te groot om zelf voor te zorgen. Zij gaan het land weer verder doorlenen. Laat de leerlingen een stukje voor zichzelf houden (voor hun hoeve en gezin), en laat ze hun resterende papier in twee of drie stukken scheuren. De leerlingen kiezen vervolgens hun eigen achterleenmannen en laten ze ook trouw beloven.

Bedenk in een klas met pestgedrag of je leerlingen zelf hun vazallen laat kiezen of dat je het doorlenen zelf organiseert en de achterleenmannen aanwijst.

Stap 5

Herhaal stap 3 zo vaak als nodig om het land goed versnipperd te krijgen. Zorg ervoor dat elke leerling minstens een stukje papier heeft. Meerdere stukjes mag ook, dan wordt het lekker ingewikkeld.



Stap 6

Vraag nu aan de leerlingen: 'Wie kan er nog zien dat het stukje land dat je in leen hebt van mij (de koning) is?' De meeste leerlingen zullen geen kroontje meer kunnen zien op hun stukje papier. Vertel dat het een van de redenen is waarom het leenstelsel uiteindelijk niet meer werkte; dat leenmannen zich nauwelijks meer realiseerden dat het land niet van henzelf was maar van de koning.

Stap 7 (optioneel)

Wanneer je nog meer lessen aan de middeleeuwen

besteedt, kun je de leenheer-leenman-verhoudingen uit deze simulatie steeds laten terugkomen. Speel bijvoorbeeld weer de koning en ga oorlog voeren. Roep je vazallen uit stap 2 op om je te komen helpen. Zij zullen zelf strijders moeten leveren. Kunnen de leerlingen hun eigen leenmannen en achterleenmannen nog achterhalen?

Nabeschouwing

Vooraf voor de wat taalzwakkere leerlingen is deze simulatie een uitkomst. Een uitleg in een tekst is voor hen vaak te moeilijk. Leerlingen ondervinden met deze simulatie even een soort feodalisme.

Door middel van de simulatie beseffen leerlingen ook eerder dat ze aan het leren zijn over mensen, in plaats van over een abstract systeem. Vooral het stukje land dat de leenheer in eigen beheer houdt voor zijn woning en gezin is in dit verband belangrijk.

Tijdens het verder leren over middeleeuws bestuur verwijzen leerlingen af en toe terug naar het spel, met hun eigen rol als middelpunt. Bij het lezen van een bron over een weigerachtige leenman zeggen ze bijvoor-

'Door middel van simulatie beseffen leerlingen eerder dat ze aan het leren zijn over mensen'

beeld: 'Ik ben dus ongehoorzaam aan Aymen en dan komt hij in de problemen omdat hij Valentijn niet kan betalen.' De leerling kan zich makkelijker iets voorstellen bij de hiërarchie van het leenstelsel omdat hij zichzelf daarin kan plaatsen. ■

Uit het getijdenboek 'Les Très Riches Heures' van Jean duc De Berry, de maand Juli. Gebroeders van Limburg. Musée Condé, Chantilly, Frankrijk.



Sluiten, niet sluiten,

Het Duitse kernenergiebeleid sinds 2002

De kernramp in Fukushima in maart van dit jaar heeft het Duitse energiebeleid drastisch veranderd. Plotseling besloot Duitsland te stoppen met kernenergie: in 2022 moeten alle kerncentrales zijn gesloten. En dat terwijl de regering-Merkel ze nog geen jaar geleden tot minstens 2035 wilde openhouden. Duitsland was nog niet ver genoeg om definitief over te stappen op duurzame energie, vonden CDU/CSU en FDP in 2010. Nu gaat de *Atomausstieg* voor alles.

Deel van een menselijke ketting van de kerncentrale Neckarwestheim tot Stuttgart als protest tegen kernenergie in 2011. Foto: Flickr.com/BÜNDNIS90/DIEGRÜNEN/cc.

toch sluiten

Het kwam voor vrijwel iedereen als een grote verrassing: drie dagen na de tsunami van 11 maart in Japan besloot kanselier Merkel het Duitse kerncentralebeleid te bevriezen. Het rumoer rond het besluit van september 2010 om de centrales tot 2035 open te houden, was nog niet eens echt gaan liggen. Zo liep er bijvoorbeeld nog een zaak van een aantal oppositiepartijen tegen de verlenging van de looptijd van de centrales. Dat besluit was buiten de Bondsraad - de vertegenwoordiging van de deelstaten - om genomen. Ongehoord, vond de oppositie. En terwijl de rechter daar nog een uitspraak over moest doen, besloot Merkel dat omstreden besluit opeens te heroverwegen. Onmiddellijk kreeg de kanselier het verwijt een tactisch spelletje te spelen: eind maart 2011 vonden verkiezingen in de belangrijke Duitse deelstaat Baden-Württemberg plaats. Al zestig jaar lang was Merckels CDU daar aan de macht, maar mede door het energiebeleid van de CDU stonden nu de Groenen op winst en dreigde een electorale ramp voor de christendemocraten. In Baden-Württemberg waren er

op dat moment nog vier kerncentrales open, het protest ertegen groeide met de dag. Door een ander energiebeleid te voeren, zou Merkel proberen te profiteren van de veranderende publieke opinie, verweten critici haar. Dat die publieke opinie in Duitsland door de kernramp in Japan inderdaad drastisch veranderde, bleek vrijwel direct. Al sinds CDU/CSU en FDP in hun coalitieverdrag van 2009 schreven langer door te willen gaan met kernenergie, laaide het aloude protest ertegen weer op en zagen de Groenen hun aanhang gestaag stijgen. In de dagen na de tsunami nam dat protest een enorme vlucht. Duitsers gingen massaal de straat op, vormden menselijke kettingen rond verschillende kerncentrales en voerden heftige debatten in kranten, op tv en op internetfora. Uit een peiling van 15 maart - vier dagen na de kernramp in Fukushima - bleek dat zeventig procent van de Duitsers dacht dat een ongeluk zoals met de Japanse centrale ook in Duitsland kon gebeuren. Meer dan 53 procent van de bevolking wilde dat de Duitse centrales zo snel mogelijk werden stilgelegd. ►

Marja Verburg werkt als redacteur voor Duitslandweb.nl, het Nederlandse internetportaal over Duitsland, bij de Universiteit van Amsterdam.



Kritiek op Merckels beleid

Op diezelfde 15de maart maakte de regering bekend de zeven oudste kerncentrales, allemaal van voor 1980, drie maanden lang stil te leggen. Minister van Milieu Norbert Röttgen (CDU) liet weten er van uit te gaan dat centrales die eenmaal waren stilgelegd, niet opnieuw in gebruik zouden worden genomen. Hij kreeg gelijk. Ook nadat de verkiezingen in Baden-Württemberg voorbij waren - waar de CDU zoals verwacht een dramatisch verlies leed en de Groenen aan de macht kwamen - hielden Merkel en haar ministers vast aan de sluiting van de oudste kerncentrales. Maar niet alleen dat. Merkel benoemde op 15 maart ook een *Reaktorsicherheitskommission* die drie maanden de tijd kreeg om de veiligheid van alle Duitse kerncentrales te controleren. Een week later riep ze een ethiekcommissie in het leven die het gebruik van kernenergie in Duitsland in het algemeen moest onderzoeken en een advies moest geven over de termijn waarop Duitsland zou kunnen overstappen

worden gestimuleerd. Toen Merkel in maart 2011 bekend maakte de oude kerncentrales te sluiten, dreigden de energiebedrijven deze ecofonds-betalingen direct stop te zetten. Ook het Duitse parlement tekende protest aan tegen de sluiting van de centrales. Afgevaardigden van de SPD maar ook van Merckels eigen CDU benadrukten dat de kanselier een dergelijk besluit helemaal niet mocht nemen zonder de toestemming van de Bondsdag. De demonstraties tegen het energiebeleid van de regering gingen ondertussen ook gewoon door. In het paasweekende, eind april, gingen in heel Duitsland weer ruim honderdduizend mensen de straat op. Vooral bij de twaalf kerncentrales die nog open waren, waren veel mensen op de been.

Terug in de jaren tachtig

‘Alsof we terug zijn in de jaren tachtig’, was dit voorjaar een veelgehoorde kreet in de Duitse media. De gele vlaggen, stickers en buttons met de leus *Atomkraft? Nein danke* die het vijftienvijftig jaar geleden ook al zo goed deden, waren weer overal te zien. Uit die protestbewegingen van de jaren zeventig en tachtig, waaronder ook de anti-kernenergiebeweging, zijn de Duitse Groenen voortgekomen. Kernenergie was en is nog steeds een van de belangrijkste thema's van de partij. In 1983 kwamen De Groenen met 5,3 procent van de stemmen voor het eerst in de Bondsdag. Twee jaar later zat de partij in Hessen in een deelstaatregering, met een jonge Joschka Fischer als minister van Milieu. In de jaren daarop deed de partij ook in andere deelstaten regeringservaring op. Het resulteerde in 1998, na de zestien jaar durende regeerperiode van CDU-kanselier Helmut Kohl, in de eerste landelijke regeringsdeelname. De SPD en de Groenen hadden voor het eerst in de Duitse geschiedenis samen genoeg stemmen om een coalitie te vormen. SPD'er Gerhard Schröder werd kanselier, Jürgen Trittin (Groenen) minister van Milieu.

Vier jaar later, in 2002, was de *Atomausstieg* - het besluit om te stoppen met kernenergie - een feit. In 2021 zouden alle Duitse kerncentrales zijn gesloten. Dat was voor een belangrijk deel het werk van ‘Mr. Atomausstieg’ Jürgen Trittin. De sociaaldemocraten en Groenen besloten hiertoe uit milieu- en veiligheidsoverwegingen, zoals het ontbreken van een duurzame oplossing voor het kernafval. Maar aan dit vlaggenschip van het rood-

‘De gele vlaggen, stickers en buttons met de leus *Atomkraft? Nein Danke* die het vijftienvijftig jaar geleden zo goed deden, waren weer overal te zien’

op andere vormen van energie, het liefst zo duurzaam mogelijk. De commissie begon haar werk eind april en kreeg voor haar opdracht een maand de tijd. In die maand moest ze ruim dertig experts uit de wetenschap, de energiebranche en van milieu- en consumentenorganisaties horen. Een kwart van de Duitse energie was op dat moment nog afkomstig van de kerncentrales.

De plotselinge en vrij vergaande veranderingen in het energiebeleid wekten het ongenoegen van de grote Duitse energieconcerns RWE, EnBW, Vattenfall en E.ON. Die verdienen met kernenergie veel geld. Volgens berekeningen van weekblad *Die Zeit* uit 2010 gaat het om netto één miljoen euro per dag per centrale. Toen de regering in 2010 besloot de centrales langer open te houden, was dit zeer naar de zin van de energieconcerns. Critici verweten de regering zelfs te zijn gezwicht voor hun lobby. Wel moesten de energiebedrijven in ruil voor de langere looptijd miljarden belasting betalen, zoals de zogenoemde *Brennelementensteuer*, waarmee onder meer de ontwikkeling van duurzame energie moest

groene milieubeleid waren heftige debatten met de kernenergielobby en delen van coalitiepartij SPD vooraf gegaan. Lang niet alle sociaaldemocraten waren er van overtuigd dat het een goede beslissing was. In 2000 bereikte rood-groen een akkoord met de kernindustrie over het geleidelijk afbouwen van het gebruik van kernenergie. In 2002 werd de *Atomausstieg* bij wet van kracht. Als alternatief wilden SPD en Groenen duurzame energie ontwikkelen: uit water, zon, maar vooral uit wind.

Na twee regeerperiodes verloren SPD en Groenen hun meerderheid bij de verkiezingen van 2005. De CDU werd de grootste partij, Angela Merkel de nieuwe kanselier. Hoewel niemand er echt enthousiast over was - de betrokken partijen misschien nog wel het minst - zat er door de verkiezingsuitslag voor Merkel niet veel anders op dan een regering te vormen met de SPD. De nieuwe zogeheten grote coalitie hield vast aan het rood-groene kernenergiebeleid, al ging dat bij veel christendemocraten niet echt van harte.

Politieke chaos in 2010

De hele regeerperiode bleef de verhouding tussen CDU/CSU en SPD moeizaam. Er was voortdurend irritatie of ruzie, over veel meer onderwerpen dan alleen het energiebeleid. Naarmate de verkiezingen van 2009 naderden, werd steeds duidelijker dat Merkel en haar ministers de sociaaldemocraten het liefst wilden inruilen voor de liberale FDP. Dat gebeurde ook toen CDU/CSU en FDP inderdaad genoeg stemmen haalden. In november 2009 presenteren beide partijen hun regeerakkoord. Dat het beleid rond de kerncentrales zou veranderen, was toen al geen verrassing meer. De FDP was altijd al voor het gebruik van kernenergie en veel CDU'ers ook. In het regeerakkoord stond dat Merkel-II de looptijd van de kerncentrales ging verlengen. Met hoeveel jaar wisten de partijen toen zelf nog niet.

Het leidde in 2010 tot een politieke chaos. Over het waarom van de verlenging waren de betrokkenen het wel eens: kernenergie is relatief goedkoop, schoon, vermindert de afhankelijkheid van aardolie en zorgt voor werkgelegenheid, luidden de argumenten. Maar CDU/CSU en FDP konden het maar niet eens worden over de voorwaarden waaronder de Duitse kerncentrales langer open mochten blijven en om hoeveel jaar het dan moest gaan. Milieuminister Röttgen noemde een maximale termijn van acht jaar. Dat vonden veel anderen,



Protest bij energieconcern RWE, voorjaar 2011. Foto: Flickr.com/gru-enernw/cc.

inclusief veel van zijn CDU-partijgenoten, veel te kort. De deelstaten Baden-Württemberg en Beieren, waar veel kerncentrales staan en die goed aan kernenergie verdienen, de minister van Economische Zaken en verschillende fractieleden van de coalitiepartijen pleitten in plaats daarvan voor een verlenging van gemiddeld veertien jaar. Zonder die verlenging was een stabiele energievoorziening niet gewaarborgd, was toen hun stellige overtuiging. De vier grote energiebedrijven E.on, RWE, Vattenfall en EnBW boden de regering dertig miljard euro om hun centrales twaalf jaar langer te mogen openhouden. Daarnaast leidde de geplande belasting op kernenergie tot onenigheid. De energieconcerns moesten van kanselier Merkel de zogenoemde *Brennelementesteuer* gaan betalen, een belasting op brandstofelementen, als compensatie voor de verlenging van de resterende looptijd. Daaraan werd die echter niet gekoppeld. Dat betekende dat een volgend kabinet had kunnen beslissen de kerncentrales weer vervroegd te sluiten, maar de belasting, die direct in de schatkist kwam, te behouden. Toch werden alle partijen het in de zomer van

'De regeringspartijen konden het maar niet eens worden over de voorwaarden waaronder de kerncentrales langer open mochten blijven'

2010 eens en begin september kon Merkel haar 'revolutie in de energievoorziening' presenteren, oftewel de *Ausstieg vom Ausstieg*. De kerncentrales zouden gemiddeld twaalf jaar langer openblijven, nieuwe centrales zelfs veertien jaar. Volgens dit schema zou de laatste centrale dan in 2035 sluiten. In ruil voor de langere looptijden moesten de energiebedrijven tussen 2011 en 2016 2,3 miljard euro per jaar betalen. De nieuwe energiewet bevatte verder maatregelen ter verbetering van het elektriciteitsnet, voor meer energiebesparing en voor een betere klimaatbescherming. ►

De oppositie en milieuorganisaties waren woedend. Dit was volgens hen een zware slag voor de ontwikkeling van duurzame energie. Bovendien wilde de regering de nieuwe wet zonder toestemming van de Bondsraad, de vertegenwoordiging van de deelstaten, invoeren. Daarin hebben CDU/CSU en FDP al geruime tijd geen meerderheid meer. Kernenergie is geen deelstaataangelegenheid, luidde de redenering van de regeringspartijen. De oppositie stapte daarop naar het Constitutioneel Hof, de hoogste Duitse rechtsinstantie.

Nieuwe wet

Ruim een half jaar later is de omstrede verlenging geschiedenis. Terwijl de oudste kerncentrales werden gesloten en de ethiekcommissie de afschaffing van kernenergie onderzocht, stapten dit voorjaar steeds meer Duitsers over op groene stroom. Aanbieders

'De kernramp in Japan toonde voor Merkel aan dat zelfs in zo'n technologisch hoogwaardig land de risico's van kernenergie niet beheersbaar zijn'

van duurzame energie maakten eind april bekend drie tot acht keer meer klanten te hebben dan voor de kernramp in Fukushima. Daarna volgden de ontwikkelingen zich snel op. De regering in Berlijn besloot binnen enkele weken, naast de zeven oude centrales die al waren gesloten, nog meer kerncentrales tijdelijk van het elektriciteitsnet af te halen. Het ging daarbij om een test die minstens tien dagen moest duren. Daaruit moest blijken of Duitsland de geplande afschaffing van kernenergie aan zou kunnen. Terwijl die test liep, kwam de ethiekcommissie op 11 mei, twee weken nadat ze aan het werk was gegaan, plotseling met de mededeling dat alle Duitse kerncentrales in 2021 gesloten konden zijn. Misschien kon het zelfs nog eerder. In haar definitieve rapport, dat op 30 mei werd gepresenteerd, bleef de ethiekcommissie bij dit advies. Kort daarop, op 6 juni, stemde Merkels kabinet in met het besluit alle kerncentrales uiterlijk in 2022 te sluiten. Drie dagen later moest Merkel haar nieuwe energiebeleid verdedigen in de Bondsdag. 'Fukushima heeft mijn houding ten opzichte van kernenergie veranderd', zei ze in die verklaring. De kernramp in Japan toonde wat haar betreft aan dat zelfs in zo'n technologisch

hoogwaardig land de risico's van kernenergie niet beheersbaar zijn. Dat overtuigde haar ervan dat die risico's anders moeten worden beoordeeld en de overstap naar duurzame energie, en dan vooral windenergie, sneller moet worden gemaakt.

De oppositie uitte zich kritisch over het nieuwe beleid. Sommige politici vroegen zich af of de veiligheid van de kerncentrales wel genoeg gewaarborgd bleef met al die elkaar snel opvolgende maatregelen. De SPD vond het een probleem dat de deelstaten niet bij de besluitvorming werden betrokken. Voor de Groenen ging Merkels *Atomusstieg* niet ver genoeg. Volgens oud-minister van Milieu en inmiddels fractievoorzitter van de Groenen Jürgen Trittin kon kernenergie al in 2017 zijn afgeschaft. Waarom dan wachten tot 2022? Merkels nieuwe energiebeleid zorgde voor een merkwaardige politieke situatie voor de milieupartij. Een van haar belangrijkste politieke eisen, het thema waar de partij veel stemmen mee won, werd ingewilligd, maar op een manier waar de Groenen niet blij mee waren. Aan de andere kant: sluiting van de kerncentrales in 2022 was voor de Groenen nog altijd te verkiezen boven een in 2035. Niet akkoord gaan met het nieuwe compromis zou de partij een geloofwaardigheidsprobleem opleveren.

Op een speciaal partijcongres op 27 juni besloten de Groenen in te stemmen met de plannen van het kabinet. Een historisch moment, zo luidde het commentaar van *Mr. Atomusstieg* Trittin, omdat voor het eerst in Duitsland consensus heerst over het kernenergiebeleid. Desalniettemin besloten enkele van zijn partijgenoten, net als een aantal afgevaardigden van de socialistische partij Die Linke, alsnog niet voor te stemmen toen de Bondsdag zich een paar dagen later over Merkels nieuwe energiewet moest uitspreken. Zij vreesden bijvoorbeeld dat Duitsland terug gaat grijpen op minder duurzame vormen van energie als kolen en gas. De SPD verweet de regering in het afsluitende Bondsdagdebat met andermans veren te pronken. 'Deze *Ausstieg* was onze *Ausstieg*', aldus SPD-voorzitter Sigmar Gabriel.

De tegenstanders vormden uiteindelijk een kleine minderheid: met 8 onthoudingen, 79 stemmen tegen en 513 stemmen voor het '13. Gesetz zur Änderung des Atomgesetzes' stemde het Duitse parlement op 30 juni definitief in met de afschaffing van kernenergie. ■



meer dan 40 jaar maatwerk
voor school- en studentengroepen

0412-481000
BEL EVEN VOOR ONZE REISGIDS!

PARIJS 3-daagse touringcarreis, heen en terug dagrit, hotel**/** 3-persoonskamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ 99,50 p.p.

BERLIJN 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, Jugendhotel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ 92,55 p.p.

ATHENE 4-daagse vliegreis, Amsterdam - Athene vv (incl. verplichte taxen), hotel**/** meerpersoonskamer, L+O

vanaf
€ 298,00 p.p.

LONDEN 3-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, youth hostel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ 79,95 p.p.

MADRID 4-daagse vliegreis, Amsterdam of Weeze - Madrid vv (incl. verplichte taxen!), hostel, meerpersoonskamer, L+O

vanaf
€ 199,00 p.p.

ANDALUSIË 4-daagse vliegreis, Eindhoven, Weeze of Brussel SUD Charleroi - Malaga vv (incl. verplichte taxen), hotel***, meerpersoonskamers, halfpension, dagtocht Granada en dagtocht Ronda

vanaf
€ 297,00 p.p.

ROME 4-daagse vliegreis, Amsterdam, Weeze of Charleroi - Rome vv (incl. verplichte taxen!), hotel** 4-6 p.kamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ 229,00 p.p.

FLORENCE 5-daagse touringcarreis, heen en terug nachtrit, hotel*** Montecatini, meerpersoonskamers, halfpension

vanaf
€ 177,50 p.p.

SICILIË 4-daagse vliegreis, Eindhoven - Trapani vv (incl. verplichte taxen!), hotel**, 3-4 p.kamers, halfpension

vanaf
€ 325,00 p.p.

PRAAG 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, hotel**/**, 2-3 p.kamers douche/toilet, L+O

vanaf
€ 101,95 p.p.



Genoemde tarieven bij 46-60 deelnemers bij touringcarreizen en vanaf 10 deelnemers bij vliegreis Rome en Madrid, vanaf 15 deelnemers bij vliegreis Athene, vanaf 36 deelnemers bij vliegreis Sicilië, vanaf 31 deelnemers bij vliegreis Andalusië. Periode november-februari.

Bij touringcarreizen: elke 16e deelnemer gratis!



U kiest uw eigen vertrekdatum! Service waar u recht op heeft!

Meer of minder deelnemers? Meer reisdagen? Andere periode? Of een ander reisdoel in Europa?
BEL ONS VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE OP MAAT!



EUROPA SPECIAAL REIZEN - HET WARGAREN 5 - 5397 GN LITH - TEL. 0412-481000
offerte@europaspecialreizen.nl

www.europaspecialreizen.nl

U REIST PER KEURMERK TOURINGCAR: VEILIGHEID EN COMFORT!

Hitler onder een paardentram?

Duitse geschiedenis in Nederlandse schoolboeken

Duitsland is hip. Steeds meer jongeren maken een stedentrip naar Berlijn en hun ouders gaan op vakantie naar een rustiek Duits dorpje. Dit is een tamelijk recent verschijnsel want de verhoudingen tussen Nederland en Duitsland waren lange tijd problematisch. Het rapport 'Bekend en onbemind' van het Clingendael Instituut uit 1993 maakte duidelijk dat jongeren een negatief beeld ten opzichte van Duitsland hadden. Diverse vervolgonderzoeken toonden aan dat dit beeld in de jaren hierna nauwelijks veranderde.

Simone Timmermans studeerde Duitslandstudies aan de UvA. Zij studeerde af op het beeld van de Duitse geschiedenis in Nederlandse schoolboeken voor de Tweede Fase (1997-2007).

Niet alleen media en familie, maar ook schoolboeken vormen een belangrijke informatiebron voor jongeren. Veel jongeren komen vaak voor het eerst en soms voor het laatst via schoolboeken met geschiedenis in aanraking. Interessant is dan ook de vraag wat schoolboeken vermelden over Duitsland en de Duitse geschiedenis. De tekstboeken van de methodes *Sfinx*, *MeMo* en *Sprekend Verleden* zijn onderzocht op het beeld dat zij van de Duitse geschiedenis geven. Gekozen is voor de zogenaamde 'eerste' Tweede Fase (1997-2007). De geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw stond in het onderzoek centraal. De keuzes die de

de Weimar Republiek. Ook al werd de Weimar Republiek gekenmerkt door problemen, deze periode stond op zichzelf en was 'niet uitsluitend een wapenstilstand van twintig jaar'. Hoewel de auteurs van *MeMo* dezelfde informatie geven over de Weimar Republiek, bestaat de kans dat leerlingen een negatief beeld over deze poging tot democratisering ontwikkelen. Niet alleen omdat de zwakte van de Republiek benadrukt wordt, maar des te meer omdat de informatie is ingebed in het hoofdstuk 'Lenin en Hitler, de route naar de macht'. De auteurs stellen dat er voor een democratie in Duitsland eigenlijk te weinig democraten waren. Ook in *Sprekend Verleden* staan de zwakte punten van de Weimar Republiek centraal. De auteurs lijken de periode 1933-1945 als de belangrijkste te zien. Daar waar de informatie over de Weimar Republiek in een hoofdstuk getiteld 'Lenin en Hitler veroveren de macht' geplaatst is, spreekt impliciet het gebrek aan belang van deze informatie en de nadruk die gelegd wordt op Hitler-Duitsland.

'Wordt het conformeren aan een totalitair regime bijvoorbeeld als iets typisch Duits gezien?'

auteurs van de methodes maakten, vertellen veel over het beeld dat ze van de Duitse geschiedenis willen geven. Wordt het conformeren aan een totalitair regime bijvoorbeeld als iets typisch Duits gezien? Zijn de Duitsers zelf schuldig aan hun eigen geschiedenis, of had ieder volk dit kunnen gebeuren? Want hoewel de aandacht voor de Duitse geschiedenis in de Tweede Fase niet is afgenomen en in *Sprekend Verleden* zelfs is toegenomen, betekent dit niet automatisch dat het beeld van Duitsland positiever is geworden. Is Duitsland hét foute land dat twee wereldoorlogen startte, of zijn de schoolboeken genuanceerder?

Democratie zonder democraten

De auteurs van *Sfinx* uiten zich positief over de eerste poging tot democratische opbouw in

Republiek met republikeinen

De democratisering na de Tweede Wereldoorlog komt in *Sprekend Verleden* in een eigen hoofdstuk aan bod, terwijl *Sfinx* en *MeMo* de informatie in hoofdstukken over de Koude Oorlog verwerken. In *Sprekend Verleden* wordt beschreven hoe lering werd getrokken uit de Republiek van Weimar en de nazitijd. Het belang van een democratische republiek werd al snel ingezien in West-Duitsland. De auteurs stellen: 'anders dan bij de Republiek van Weimar (een republiek zonder republikeinen) was de Bondsrepubliek vanaf het begin een



‘republiek met republikeinen’.¹ Hoewel ook in *MeMo* de informatie over de democratisering na de Tweede Wereldoorlog onvolledig is, schetst deze geen negatief beeld. De auteurs geven aan dat in 1990 een stevig gewortelde democratie is ontstaan, met voldoende kansen om de eenwording succesvol te maken. In *Sfinx* komt met name aan bod hoe Adenauer zich inzette voor de democratie. De auteurs stellen dat de democratie in West-Duitsland in 1963, bij het aftreden van Adenauer, al sterk in zijn schoenen stond. De onderzochte boeken van *Sfinx* zijn in 1998 en 2003 uitgegeven. Opvallend is daarom dat de val van de Muur en de hereniging nauwelijks aan bod komen. De auteurs vermelden slechts dat het om een vreedzame hereniging ging.

Net als bij *Sfinx* en *MeMo* gaan de auteurs van *Sprekend Verleden* nauwelijks in op de democratisering van Duitsland na 1989. Doordat in alledrie de methodes de informatie over Duitsland als democratie zich voornamelijk richt op de fouten van de Weimar Republiek en de ontwikkeling van de Bondsrepubliek in de periode 1945-1989, blijft het beeld van de geschiedenis van het democratische Duitsland onvolledig. Leerlingen leren immers wel welke fouten Duitsland in haar democratische ontwikkeling gemaakt heeft en hoe de democratische traditie tot 1989

gevestigd werd, maar informatie over het democratische én verenigde Duitsland blijft zo goed als achterwege.

Wat moest je doen?

Hoewel bij de informatie over de democratiseringspogingen in Duitsland de nadruk op de zwakke punten ligt, is de informatie niet negatief. Het negatieve beeld van leerlingen ontstond dus ergens anders. Eerdere onderzoeken naar het beeld van Duitsland in schoolboeken maken duidelijk dat het nationaalsocialistische Duitsland overmatig veel aandacht kreeg en gezien werd als hét land dat een foute ontwikkeling doormaakte. In de onderzochte periode nam 1933-1945 in elke methode veertig procent of meer in van de totale informatie over Duitsland in beslag. Des te meer valt op dat er merkwaardige hiaten zijn. Zo vermelden de auteurs van *Sfinx* expliciet niet in te zullen gaan op de vraag of alle Duitsers medeschuldig zijn aan het nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog. Leerlingen krijgen het volgende advies mee: ‘als je dit belangrijk vindt zul je er zelf onderzoek naar moeten doen’.² Niet alleen wordt de suggestie gewekt dat deze vraag niet belangrijk is, ook zal elke docent aangeven dat dit in de praktijk niet of nauwelijks gebeurt. Waarschijnlijk zullen veel docenten ook bedenkingen gehad hebben bij de absurde vraag die de auteurs van *MeMo* stellen: ‘Als Hitler in de jaren twintig onder een paardentram was gekomen, was er dan ook een Tweede Wereldoorlog uitgebroken?’³ ►

► L.G. Dalhuisen, T. Dankert, *Sprekend Verleden. Geschiedenis Tweede Fase. Handboek 4 vwo gemeenschappelijk deel* (1998), p. 57.

► S. Boom, J. Greep, *De twintigste eeuw*, p. 83.

► C. Backx, M. Kropman, I. van Manen, *MeMo. Vwo* (2003), p. 272.

De onderzochte methodes *Sfinx*, *MeMo* en *Sprekend Verleden*.



► L.G. Dalhuisen,
C.Y. Bastiaans,
Sprekend Verleden.
5 havo/6 vwo (2000)
125.

► B. Bendieck,
M. Stehr, *Alles Wurst,
alles Käse? Het
Duitslandbeeld onder
leerlingen van twee
scholen in Amster-
dam*. In: *Levende
Talen* Tijdschrift 4
(2003), 3-10.

Toch blijkt *Sfinx* van de onderzochte methodes de minst genuanceerde te zijn. De auteurs geven aan dat militaire onderwerpen centraal staan, wat niet bevorderlijk blijkt te zijn voor het beeld van Duitsland. Zo wordt voor leerlingen niet duidelijk hoe de begrippen nationaalsocialisme en fascisme zich tot elkaar verhouden, ook leren ze niets over de aanhang van Hitler en het verzet in Duitsland. Doordat bij het beschrijven van de Nederlandse houding ten opzichte van de Duitsers wel gekeken wordt naar aanpassing, collaboratie en verzet kan bij leerlingen wellicht het beeld ontstaan van Nederlanders die wel in staat waren tot kritisch denken en reageren, waar Duitsers dit niet konden. Aan de docent de taak om het beeld dat hierdoor ontstaat te nuanceren. *MeMo* vermeldt genuanceerder dat niet alle Duitsers achter het nazisme stonden maar dat 'hun krachten te kort schoten om het gevaar te weren'. Het antisemitisme van Hitler was geen uitzondering in de twintigste eeuw en ook in Italië was er sprake van fascisme. *Sprekend Verleden* komt uit dit onderzoek als de meest genuanceerde methode daar waar het om de periode 1933-1945 gaat. Duidelijk wordt dat fascisme definiëren niet makkelijk is en dat het met name in Italië en Duitsland voorkwam. De auteurs bespreken uitgebreid de aanhang van Hitler. Het verzet krijgt geen grotere rol dan het daadwerkelijk



(Stasi) en een eigen jeugdbeweging'. Beide methodes behandelen de gebeurtenissen in de DDR in het kader van de Koude Oorlog. De auteurs van *Sprekend Verleden* laten zien dat de ontwikkelingen in de DDR niet alleen van de Koude Oorlog afhankelijk waren. Ook kwam hierin beter aan bod hoe de burgers van de DDR een goed leven werd voorgesteld, maar velen uiteindelijk gedesillusioneerd raakten: 'Onvrede en oppositie waren het gevolg, wat uiteindelijk leidde tot de val van de Muur'. De hereniging komt aan bod als vreedzaam en succesvol. Ondanks de problemen werd Duitsland volgens de auteurs een stabiele democratie.

'Weet ik veel...'

Leerlingen leerden dat Duitsland na 1989 een stabiele democratie werd. Toch blijkt zowel uit het aantal pagina's als uit de behandelde thema's dat de nadruk steeds op de periode 1933-1945 lag. Het examencurriculum leek ook niet mee te werken aan een genuanceerd beeld van de Duitse geschiedenis. Niet alleen werd Duitsland meerdere keren voorgeschreven, ook kwam het moderne Duitsland pas aan bod binnen het keuzevak geschiedenis. Gevolg was dat leerlingen uitgebreid geïnformeerd waren over de Tweede Wereldoorlog en maar summiere kennis van Duitsland na 1945 hadden. Het Clingendael-onderzoek maakte niet alleen duidelijk dat leerlingen negatief ten opzichte van Duitsland stonden. Ook bleek dat leerlingen met weinig kennis een negatiever beeld van Duitsland hadden dan de leerlingen die de gestelde vragen over de Duitse geschiedenis wel konden beantwoorden. Tien jaar later voerden twee docentes Duits een dergelijk onderzoek onder hun leerlingen uit: 'Leerlingen in de bovenbouw wisten ternauwernood dat Berlijn de hoofdstad van Duitsland was, maar verder hield het op en luidde het antwoord van leerlingen steevast "Weet ik veel..."'.¹⁵

Hoewel de nadruk ligt op het nationaalsocialistische verleden van Duitsland boden de onderzochte methodes leerlingen voldoende

'De auteurs stellen dat er voor een democratie in Duitsland eigenlijk te weinig democraten waren'

gehad heeft, 'de enige groep die het Hitler-regime daadwerkelijk bedreigde was de groep officieren rondom graaf Von Stauffenberg'. De opdracht 'Wat zou jij doen?' liet leerlingen nadenken over de keuzes die in de oorlog gemaakt werden: 'Wat moest je als leraar of leerling doen toen Joodse docenten werden ontslagen, en wat toen Joodse leerlingen werden weggevoerd naar de concentratiekampen?'¹⁴

Dat nazi-Duitsland een totalitaire staat vormde, is voor veel leerlingen niets nieuws. Dat ditzelfde gezegd kan worden over de DDR, is bij veel leerlingen minder bekend. *MeMo* en *Sfinx* creëren bij leerlingen het beeld van een eenpartijstaat gevormd naar Sovjetmodel. Er was sprake van 'staatsbedrijven, onderwijs en cultuur in dienst van de staat, een staatsveiligheidsdienst

informatie voor een positief beeld van Duitsland. De vraag is alleen welke informatie bij leerlingen behouden bleef. Op dit gebied verwacht ik weinig verandering ten opzichte van 1993. Leerlingen zagen Duitsland in het Clingendael-onderzoek namelijk als 'overheersend' en 'oorlogszuchtig'. Hoewel duidelijk werd dat Duitsland een stabiele democratie is na 1989, blijft bij leerlingen waarschijnlijk veel beter hangen dat het land een gruwelijk verleden heeft. Niet in de minste plaats omdat het thema nationaalsocialisme meerdere keren aan bod kwam.

De herziening van de Tweede Fase en discussie rondom de Canon van Nederland en de Tien Tijdvakken hebben sterke invloed gehad op de nieuwste lesmethodes. Ook het steeds verder normaliseren van de verhoudingen tussen Nederland en Duitsland kan invloed hebben gehad op de methodes en daarmee op de beeldvorming onder jongeren. Het door mij uitgevoerde onderzoek kan dan ook dienen als vertrekpunt voor verder onderzoek naar het

beeld van Duitsland onder jongeren. Hierbij kan bijvoorbeeld dieper worden ingegaan op de rol van de docent. Want hoewel de lesmethode de leidraad voor de lessen vormt, is beeldvorming van veel meer afhankelijk. Niet alleen de kennis van de leerling, de media en het curriculum beïnvloeden de les, belangrijker nog is de vakkennis en inbreng van de docent. De docent zorgt waar nodig voor aanvulling en nuancering van de lesmethode. Het is daarom goed om als docent stil te staan bij het beeld dat een methode schetst. Dat leerlingen de Tweede Wereldoorlog boeiend vinden kan als een voordeel werken, dat leerlingen niets of nauwelijks iets weten over het Duitsland van voor en na 1945 zou een uitdaging moeten zijn. ■

S. Timmermans, *Buurland in beeld. Het beeld van de Duitse geschiedenis in Nederlandse schoolboeken Geschiedenis voor de Tweede Fase (1997-2007)* kunt u downloaden van de website www.vgnkleio.nl.




Rijksmuseum van Oudheden

BRENG DE GESCHIEDENIS TOT LEVEN IN HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden vertelt de geschiedenis van het oude Egypte, de Griekse en Romeinse wereld, het vroege Nederland en het oude Nabije Oosten aan de hand van archeologische voorwerpen. Met bijzondere schoolprogramma's brengen wij de geschiedenis tot leven.

ontwikkeld in samenwerking met vakdocenten
afgestemd op het niveau van de leerlingen
begeleiding door ervaren museumdocenten
aansluiting op de kerndoelen

BESTEL NU DE NIEUWE FOLDER OP WWW.RMO.NL/FOLDERO



Veertien miljoen verhalen

Elke moord heeft zijn verhaal. Veertien miljoen moorden zijn veertien miljoen verhalen.

Maar alleen al voor het opschrijven van de namen van de slachtoffers zijn honderd boeken van de omvang van dat van Snyder nodig. Een boek over deze massamoord is aangrijpend, maar het kan slechts een schim laten zien van het verschrikkelijke lijden achter deze getallen.

Hans Pols is
redacteur van Kleio.

Hitler en Stalin hebben tussen 1933 en 1945 in het gebied dat grofweg het zuidoosten van het huidige Polen, de Baltische staten, Wit-Rusland en Oekraïne omvat, veertien miljoen mensen laten vermoorden. De doden waren geen burgerslachtoffers van oorlogshandelingen en ook geen gesneuvelde militairen. Ze werden opzettelijk omgebracht voor een politiek of ideologisch doel. Buiten beschouwing blijven dus ook de mensen die vermoord zijn tijdens de Russische Revolutie en

munistische partij mocht nu niet verslappen en moest doorzetten met de klassenstrijd. En inderdaad, niet alleen werden de koelakken 'als klasse geliquideerd', ze werden ook als mensen uitgeroeid.

Met de vestiging van 'het socialisme in één land', midden jaren dertig, leek de binnenlandse positie van Stalin onbedreigd. Maar aan de randen van de Sovjet-Unie pakten zich dreigende wolken samen. Japan en Duitsland hadden het anti-Kominternpact gesloten en Polen had een niet-aanvalsverdrag met dat laatste land getekend. Stalin riep antifascistische partijen in het buitenland op om samen te werken in volksfronten en vroeg zich ondertussen af welke bewoners van de Sovjet-Unie bij een eventuele buitenlandse inval bereid zouden zijn de aanvallers bij te staan. Dat waren volgens hem de koelakken in de kampen in Siberië, die uiteraard graag de Japanners zouden willen helpen het socialisme te vernietigen, en de Polen in de westelijke Sovjetrepublieken. Zij kregen vrijwel allemaal een nekschot. Ook de uit Duitsland gevluchte communisten ontkwamen niet aan Stalins achterdocht. Snyder merkt cynisch op dat Duitse communisten meer overlevingskansen hadden als ze achterbleven in het Derde Rijk dan als ze hun toevlucht zochten in het Sovjetarbeidersparadijs.

Lebensraum

Toen Stalin zich in het voorjaar van 1939 realiseerde dat de Volksfrontpolitiek mislukt was, maakte hij een gebaar naar Hitler. Hij verving zijn Joodse volkscommissaris voor buitenlandse zaken door de Rus Molotov. De Führer reageerde op deze openingszet. De Polen hadden geweigerd toe te treden tot het verbond tegen de Sovjet-Unie, dus moest hij maar met Stalin een verbond sluiten tegen Polen. Als gevolg van het Ribbentrop-Molotov Pact verdeelden Duitsland en de Sovjet-Unie Midden-Europa onder elkaar. Om vervolgens, ieder vanuit de eigen politieke en ideologische motieven, honderdduizenden mensen te doden en te deporteren. Toch was dit allemaal nog maar kinderspel bij wat de bloedlanden vanaf juni 1941 moesten ondergaan. De nazi's waren oorspronkelijk van plan geweest na de verwachte bliksemoverwinning op de Sovjet-Unie al het beschikbare voedsel in de veroverde gebieden te roven. Dertig miljoen inwoners zouden daardoor in de daarop volgende winter de hongerdood moeten sterven. Degenen die dat zouden overleven moesten gedood of gedeporteerd worden tijdens de kolonisatie door Duitse boeren. Leefruimte voor Duitsers kon alleen gecreëerd worden op de sterfplek van *Untermenschen*. De nieuw

'Lieve mama! We konden niet ontsnappen...'

de daaropvolgende burgeroorlog. Snyder noemt de gebieden waar de moorden hebben plaatsvonden de bloedlanden.

Klassenvijanden

De collectivisatie van de landbouw tijdens het eerste vijfjarenplan leidde tot enorme hongersnood in de Oekraïne. De geluiden over de ramp die zich onder de boerenbevolking op het platteland voltrok, bereikten het Kremlin zeker. Maar daar werden de signalen juist als hoopgevend geïnterpreteerd: de klassenvijand was op sterven na dood en in zijn wanhoop bereid tot het uiterste te gaan door een hongersnood te organiseren. De com-

veroverde gebieden zouden ook de plaats voor de *Endlösung* moeten zijn voor de Joden die daar al woonden en zij die daar uit de andere onderworpen delen van Europa naar toe gedeporteerd moesten worden.

Dit gruwelijke plan is door het uitblijven van de Sovjetnederlaag maar gedeeltelijk uitgevoerd. In feite is het de nazi's alleen gelukt de Joden van Europa grotendeels te vermoorden. Het merendeel van de Europese Joden woonde in de bloedlanden, van hen is 90 procent omgekomen. De meesten zijn doodgeschoten, een minderheid vergast.

Het *Hongerplan* kon alleen uitgevoerd worden in de gebieden die onder Duits gezag vielen. Miljoenen Sovjetburgers zijn door de Duitsers - ook door de Wehrmacht - in koelen bloede omgebracht. Maar de realiteit van de oorlog dwong de Duitsers in toenemende mate gevangenen zich als dwangarbeiders dood te laten werken, in plaats van ze eenvoudig dood te schieten of ze te laten verhongeren. Ondertussen moedigden de Sovjets de partizanenstrijd aan waarbij de Duitsers als reactie honderdduizenden executeerden.

Kille cijfers

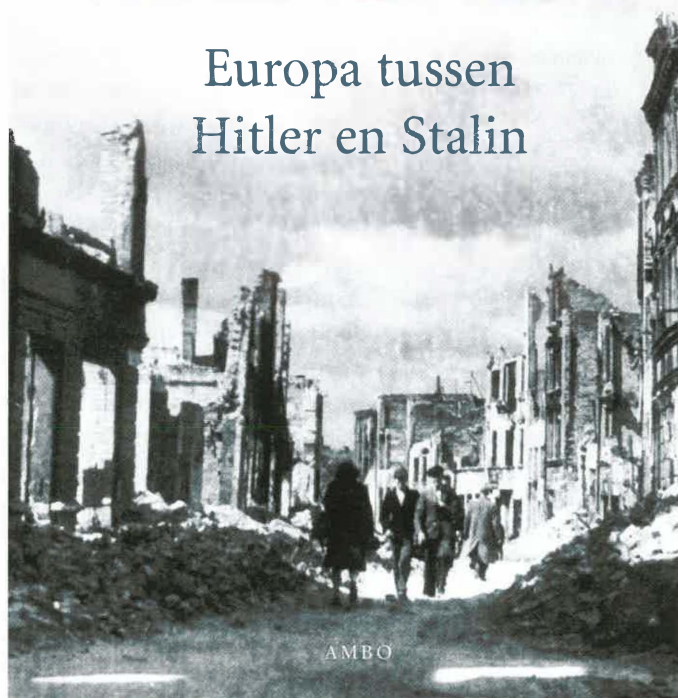
Veertien miljoen burgers en militairen die vermoord zijn of die men moedwillig heeft laten verhongeren of zonder verzorging laten sterven. Mannen, vrouwen en kinderen. 3,3 Miljoen boeren in de Oekraïne die de hongerdood stierven tijdens de collectivisatie, driehonderdduizend Poolse en Oekraïense Sovjetburgers die doodgeschoten zijn tijdens de Grote Terreur, tweehonderdduizend Polen doodgeschoten door de Duitsers en Russen in de periode van de gezamenlijke bezetting, 4,2 miljoen Sovjetburgers die tijdens de oorlog zijn uitgehongerd door de Duitsers,

5,4 miljoen Joden doodgeschoten of vergast door de Duitsers en tenslotte zevenhonderdduizend Poolse en Sovjetburgers (vooral Wit-Russen) gedood bij vergeldingsacties. In feite zijn in de bloedlanden nog veel meer mensen omgekomen: gesneuvelde militairen, burgers die slachtoffer werden van het oorlogsgeweld, personen die stierven door gebrek aan voedsel en medische zorg. Toen de oorlog uitbrak bevonden zich ongeveer vier miljoen Sovjetburgers in de kampen van de Goelag, tijdens de oorlog zijn daar nog zo'n tweeënhalf miljoen bijgekomen. Alleen al tussen 1941 en 1943 zijn daar vijfhonderdduizend gevangenen omgekomen. Na de oorlog verdwenen opnieuw honderdduizenden in de kampen. De meesten van hen kwamen uit de bloedlanden. En toch heeft dat gegoochel met cijfers ook iets onwerkelijks. Alsof ieder individueel geval al niet vreselijk genoeg is. Slechts een enkele vermoorde krijgt een naam en een eigen verhaal. Maar die zijn zo huiveringwekkend dat ze het beeld van wat er aan verschrikkelijks is gebeurd alleen maar onvoorstelbaarder maken. Het zijn de verhalen uit het getto van Warschau, van de enkele overlevende van Babi Jar, van de stervende boerin uit de Oekraïne die tegen haar hongerende kinderen zegt dat ze haar moeten opeten als ze overleden is, van het Joodse meisje dat in de gaswagen in Minsk moet stappen en smeekt niet geslagen te worden. Ze kan zelf wel haar dood tegemoet stappen. Het afscheidsbriefje van een dochter achter gebleven in de synagoge waar ze doodgeschoten zou worden: 'Lieve mama! We konden niet ontsnappen...' De laatste aantekening in zijn dagboek van een Poolse officier die door de Russen bij Katyn werd vermoord: 'Ze vroegen naar mijn trouwring die ik ...'

Timothy Snyder

BLOED LANDEN

Europa tussen
Hitler en Stalin



Waarom

Uiteraard schreeuwen deze verschrikkelijke feiten om de vraag naar het waarom. In zijn poging daarop een antwoord te geven neemt Snyder stelling tegen Hannah Arendts concept van 'de overbodige mens' die in de moderne massamaatschappij zijn menselijk heeft verloren. Erg bevredigend is zijn antwoord niet. Want het waren toch de totalitaire staten die met hun onfeilbare geloof in de ideale samenleving, bij de nazi's het geloof in de volksgemeenschap en bij de communisten in de klassenloze maatschappij, daders én slachtoffers deze veertien miljoen onmenselijke offers lieten brengen? ■

Timothy Snyder,
Bloedlanden.
Europa tussen
Hitler en Stalin
(Ambo:
Amsterdam 2011),
639 blz., € 29,95.

Maak van leerlingen geen (tijd)vakkenvullers

De kwaliteit van het Centraal Schriftelijk Examen (CSE) geschiedenis op het vwo staat al jaren onder druk. Maar het examen vervangen door een toets waarbij leerlingen 10 tijdvakken en 49 kenmerkende aspecten uit hun hoofd moeten leren, zoals Piet de Rooy voorstelt, is geen oplossing. Geschiedenis is geen invuloefening, betogen Sander Kruse en Sabien Onvlee, docenten geschiedenis op het Barlaeus Gymnasium in Amsterdam.

Sabien Onvlee is docent geschiedenis en maatschappijleer aan het Barlaeus Gymnasium. Daarnaast werkt zij als tekstschrijver en journalist.

Sander Kruse is docent geschiedenis en maatschappijleer aan het Barlaeus Gymnasium en docent Politieke en Economische Geschiedenis aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam.

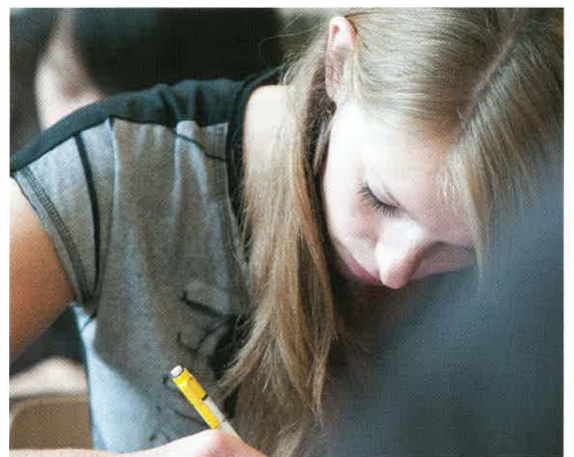
Op 12 juli jongstleden schreven Piet de Rooy c.s. in *NRC Handelsblad*¹ dat de huidige wijze van geschiedenis examineren achterhaald en beneden de maat is. Professor De Rooy stelt daarom voor om het huidige examen te vervangen door een 'examen nieuwe stijl'. Dat is het examen waarmee de afgelopen twee jaar op een aantal scholen in den lande is geëxperimenteerd. In dit examen wordt 'oriëntatiekennis' getoetst: de (West-)Europese geschiedenis van de prehistorie tot nu. Dat is nogal veel. Om het voor de leerling behapbaar te maken, wordt deze geschiedenis daarom aangeboden aan de hand van de tien tijdvakken die Piet de Rooy in 2004 zelf heeft vastgesteld, als voorzitter van de veelgeprezen commissie die het geschiedenisonderwijs moest verbeteren. Ieder tijdvak typeert een periode, van de Tijd van jagers en boeren (prehistorie) tot de Tijd van televisie en computer. Al deze tijdperken hebben een aantal 'kenmerkende aspecten' - 49 in totaal. Van vwo-leerlingen wordt op het eindexamen nieuwe stijl voornamelijk verwacht dat zij historische bronnen in de tijd (lees: het bijpassende

tijdvak van De Rooy) kunnen plaatsen en op basaal niveau oorzakelijke verbanden kunnen leggen. Examens worden op die manier een simpele invuloefening: (tijd)vakkenvullen. De Rooy meent dat zijn examen leerlingen leert om hun kennis toe te passen en historische processen te doorgronden. Was dat maar waar. De vragen zijn van een tenenkrommende simplicitéit. Een voorbeeld uit het examen nieuwe stijl (editie 2010):

Een bewering: 'Tussen de industrialisatie van de westerse wereld en de manier waarop in de twintigste eeuw de twee wereldoorlogen zijn gevoerd, bestond een causaal verband.' Leg met een voorbeeld uit welk verband daartussen bestond.

Deze vraag lijkt diep te graven maar het antwoord blijkt kinderlijk eenvoudig: industrialisatie leidde tot de massale productie van nieuw wapentuig. Deze wapens werden ingezet in de beide wereldoorlogen, met alle gevolgen van dien. Het kan toch niet zo zijn dat dit het soort examens is waar Piet de Rooy c.s. op zitten te wachten?

► Noot van de redactie: op 16 en 18 juli werd in dezelfde krant op dit artikel gereageerd door resp. Maas van Egdom en Maria Grever, Stephan Klein en Carla van Bortel. De volledige bijdrage van Maas van Egdom kunt u nalezen op www.vgnkleio.nl.



Dwingend keurslijf

Laat duidelijk zijn dat er op zich niets mis is met de tijdvakken van De Rooy. Deze bieden kinderen een overzichtelijk kader dat hen helpt om de geschiedenis te begrijpen. Want periodiseren vinden leerlingen moeilijk. Maar het probleem is dat dit hulpmiddel een dwingend keurslijf is geworden: de moeder aller kapstokken om alle lesmethodes en curricula van basisschool tot en met het eindexamen aan op te hangen. Dat deze indeling alleen in Nederland wordt toegepast en bijzonder eurocentrisch is (de tien tijdvakken karakteriseren het verloop van de West-Europese geschiedenis), wordt daarbij gemakshalve vergeten. Bovendien was Piet de Rooy zelf de eerste om toe te geven dat zijn tijdvakindeling 'geen enkele wetenschappelijke pretentie' heeft en beweerde hij dat ze voor eindexamenleerlingen niet meer dan een handig geheugensteuntje zou moeten zijn.

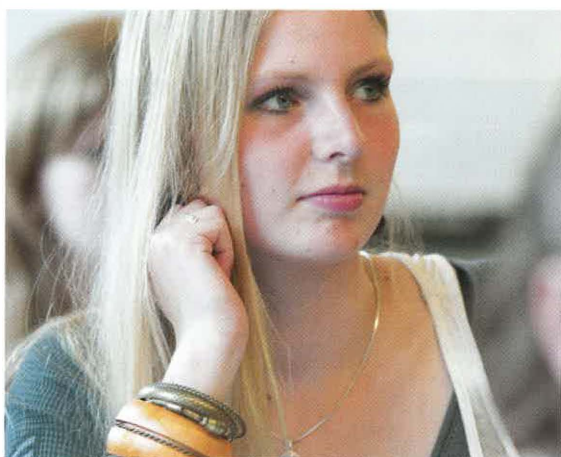
Oriëntatiekennis is een welkome vernieuwing in het onderwijs geweest. Verschillende enquêtes onder docenten geschiedenis onderstrepen dit. De meerderheid van diezelfde docenten geeft echter ook aan geen heil te zien in de beoogde centrale examinering van de tijdvakken. En waarom moet dit onderdeel eigenlijk landelijk getoetst worden? In de huidige situatie maakt het deel uit van het schoolexamen en dat is prima. Dan kan de docent de stof die hij met zijn leerlingen behandeld heeft op niveau bevragen. Een schoolexamen oriëntatiekennis is een goede waarborg tegen zowel de oorspronkelijke bezwaren van De Rooy als het (tijd)vakkenvullen.

Hoe kan het CSE dan wel verbeterd worden? Want Piet de Rooy heeft gelijk als hij zich afzet tegen de krampachtige manier waarop het CITO transparante eindexamens wil afleveren. De huidige examens (inclusief de pilot-examens 'nieuwe stijl') komen veelal neer op tekstbegrip en zijn aantoonbaar te 'makkelijk'. Leerlingen met inzicht doorzien de vragen niet (zo makkelijk kan het toch niet zijn)? En leerlingen die hard geleerd hebben erge-

'Het probleem is dat het hulpmiddel een dwingend keurslijf is geworden'

ren zich aan de hoeveelheid informatie die 'weggegeven' wordt: noch op kennis noch op inzicht wordt een beroep gedaan. De normering die achteraf wordt toegepast om de uitslagen in lijn te brengen met de resultaten van eerdere examens leidt er vervolgens toe dat goede leerlingen al jaren relatief lager scoren en kinderen met weinig punten relatief hoger scoren. In plaats van te differentiëren, wat een goede toets behoort te doen, werken deze examens dus nivellerend. Volgens ons is dat nu juist niet de bedoeling van goed onderwijs.

Het is tijd voor een kwaliteitsimpuls voor de geschiedenisexamens. Laat leerlingen tijdens hun schoolonderzoek examen doen in oriëntatiekennis, met de tijdvakken van De Rooy als geheugensteun, en maak van het Centraal Schriftelijk een échte proeve van historische bekwaamheid. ■



Jan Marijnissen

Hij was jarenlang fractievoorzitter van de SP in de Tweede Kamer en is een groot voorstander voor meer aandacht voor de Nederlandse geschiedenis.

Jan Marijnissen was daarom een van de pleitbezorgers voor het Nationaal Museum. Een aantal maanden geleden heeft het kabinet echter besloten geen geld beschikbaar te stellen voor de bouw en realisatie van dit museum.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Campo de Fiori
met het standbeeld
van Giordano
Bruno.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Het Campo de Fiori in Rome, de plek waar in 1600 Giordano Bruno op de brandstapel werd gezet vanwege zijn inzichten met betrekking tot het heelal.



FOTO: LOSFUEGOS

Wat sprak u aan in de geschiedenislessen op de basisschool of tijdens uw middelbare schoolperiode?

Veel kan ik me niet meer herinneren van het geschiedenisonderwijs dat ik genoten heb. Dat is precies de reden waarom ik denk dat alleen permanente educatie effectief kan zijn. Je moet over enige levenservaring beschikken om geschiedenis op haar waarde te kunnen beoordelen. Eén geschiedenisleraar is me wel uitdrukkelijk bij gebleven. Hij wijdde ons in in de achtergronden van de Verlichting en het rationalisme.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Het 'nut' van geschiedenis is moeilijk aan te geven. Van een direct nut is geen sprake. Je mag slechts de hoop koesteren dat historisch besef mensen wat bescheidener maakt, stabiel en rustiger. Historische kennis kan bijdragen aan een beter begrip van de samenhang der dingen en de notie dat alles in beweging is.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

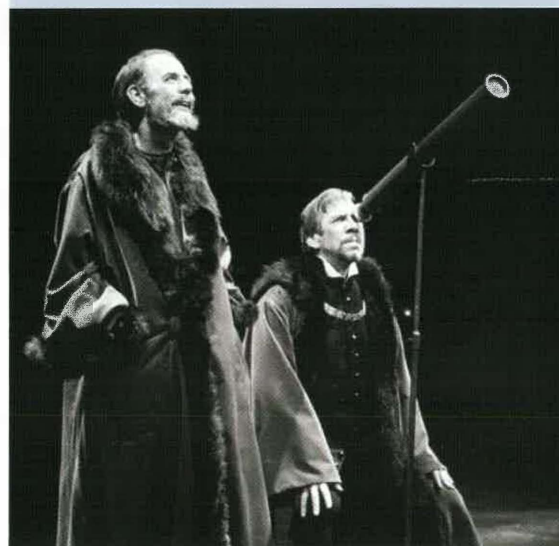
Het belangrijkste is de oefening in bescheidenheid, ingegeven door ver- en bewondering over en voor de prestaties van onze voorouders.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

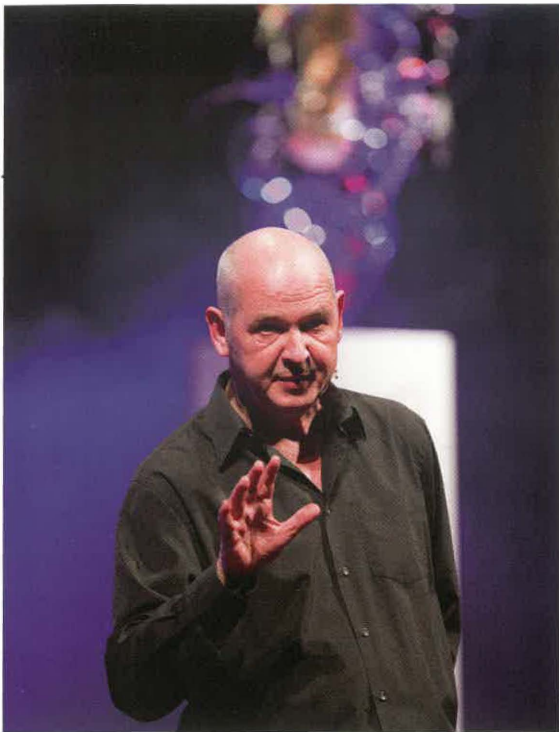
Ik zou een onderzoek willen naar de oorzaken van de pervertering van menig verzetsbeweging met goede bedoelingen na de gewenste machtsovername. Ik denk aan de Sandinisten in Nicaragua, het ANC in Zuid-Afrika en Mao en zijn volgelingen in China.

Welke voorstelling heeft de meeste indruk op u gemaakt?

'Galilei' van Bertolt Brecht.



BRON: FOTO PARTICAM/MAI/MARIA AUSTRIA/MAI.
COLLECTIE THEATER INSTITUUT NEDERLAND.



Welke historische periode spreekt u het meest aan?

De zestiende eeuw, vanwege alle veranderingen op elk denkbaar vlak.

Denkt u dat de historische canon nut heeft voor het geschiedenisonderwijs?

De canon heeft zeker nut. Een van de grote problemen voor leken in de geschiedenis is het plaatsen van gebeurtenissen in de tijd. Daardoor verdwijnt kennis weer even snel als ze is gekomen, bestaat er geen chronologisch inzicht en al helemaal geen besef van causaliteit.

Wat is voor u een belangrijke *lieux de mémoire*?

De begraafplaatsen in de zuidwesthoek van België en het 'schuldige landschap' dat deze massagraven omringt.

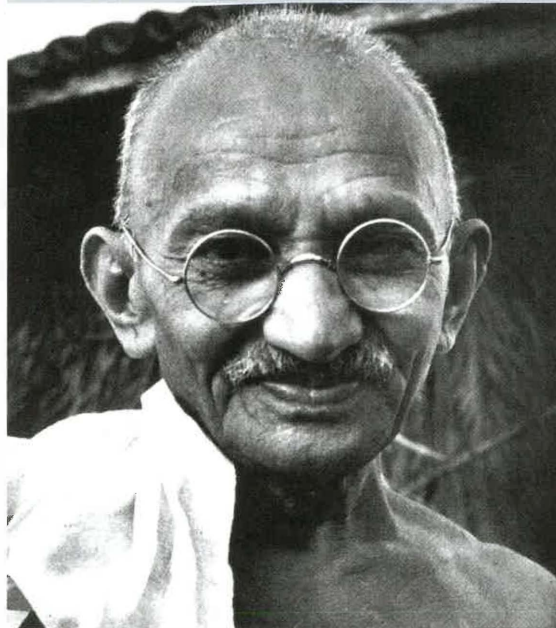


Wat is uw meest dierbare bezit dat ook historische waarde heeft?

Ik ben niet in het bezit van iets van 'historische waarde'. Wel heb ik dingen uit het verleden met een persoonlijke historische waarde. Zoals een mooi gedicht van mijn overleden moeder, en het gouden horloge (gekregen na 25 jaar trouwe dienst) van mijn vader. Maar helaas, dat laatste ben ik ooit kwijt geraakt, en heb ik nooit meer teruggevonden.

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

Ghandi. Vanwege zijn onverzettelijkheid, zijn geweldloosheid, en zijn succes.



Jan Marijnissen op de Nacht van de Geschiedenis. Daaronder: Zicht op Ieper.

Hoe vindt u dat geschiedenisonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Tsja, hier past bescheidenheid. Het liefst zou ik de beantwoording overlaten aan de mensen die het vak verstaan. Eén suggestie wil ik wel doen: haal mensen met een verhaal in de klas, en laat hen vertellen over hun wederwaardigheden.

'Geschiedenis is een oefening in bescheidenheid'

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Het boek 'Een nieuwe wereld, het ontstaan van het moderne Nederland' van Auke van der Woud.



'Ús Ferlosser'

Museum Ferdinand Domela Nieuwenhuis in Heerenveen

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) is de grondlegger van het Nederlandse socialisme. Hij begon zijn publieke leven als Luthers predikant, maar verliet na negen jaar de kerk om zich te wijden aan het socialisme.

Joke Noordstrand
is hoofdredacteur
van Kleio.

Een groot deel
van zijn leven
bracht Domela
Nieuwenhuis in
vergaderzaaltjes
door.

In het centrum van Heerenveen staat het Willem van Haren Museum. De vaste collectie van het museum gaat over rijke heren in het veen versus de grote armoede onder de veenarbeiders maar achterin het gebouw loop je via een ouderwetse trap naar de vier kamers die het biografische Museum Ferdinand Domela Nieuwenhuis vormen. Zodra je de zaaltjes binnenloopt schallen er stemmen met informatie uit de muren en worden er automatisch filmpjes in werking gezet over het leven van Domela Nieuwenhuis. De computers in de verschillende ruimten bevatten interessante teksten en anekdoten over 'ús Ferlosser', zoals hij liefkozend door de Friezen werd genoemd. Ideaal materiaal voor een profielwerkstuk.



Van predikant tot socialist

Domela Nieuwenhuis werd in 1846 in Amsterdam geboren als zoon van een welgestelde predikantenfamilie. Hij studeerde zelf ook theologie en kwam tijdens zijn studie in aanraking met de historisch filosofische kritiek op het christendom van D.F. Strauss. Ferdinand werd aanhanger van de 'moderne' theologie waarbij de rede centraal staat, maar hij dacht er niet over om uit de kerk te stappen zoals de predikanten Conrad Busken Huet en Allard Pierson wel hadden gedaan.

In 1870 vertrok Domela Nieuwenhuis als jonge Lutherse predikant naar Harlingen. Friesland was in die tijd de armste provincie van Nederland en hij kwam er ongetwijfeld in aanraking met de diepe ellende waarin een groot deel van de bevolking leefde. Ferdinand richtte er een afdeling op van de Vredesbond, die was opgericht uit protest tegen de Frans-Duitse oorlog. Ook schreef hij zijn eerste brochure: *Een vraagstuk van internationaal belang* (1870). Voorts steunde hij de arbeiders die op vreedzame wijze loonsverhoging vroegen. Interessant is dat hij zich toen nog keerde tegen de socialisten: 'juist omdat de vorm zoo goed is en in tegenstelling van de Internationale die eischen stelt en dreigt met staking', schreef hij aan zijn broer Adriaan.

Ook later in Beverwijk, waar hij in 1872 predikant werd, toonde hij zijn sociale interesse. Hij vroeg zijn broer, die toen in Duitsland studeerde, om socialistische lectuur en enkele jaren later ondernam Ferdinand zelf een reis naar Duitsland om de sociale kwestie uitgebreid te bestuderen. In 1877 schrijft hij Adriaan: 'De verwezenlijking der sociaal-demokratische ideeën is naar mijn mening, ook zelfs waar men eenzijdig is, de weg om het geluk der volkeren te brengen of te verbeteren.' Dan is hij al in aanraking gekomen met een aantal socialistische werken waaronder *Das Kapital* van Karl Marx. In 1876 houdt hij zijn eerste spreekbeurt voor het

Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (ANVV) en ging voor *De Werkmansbode* schrijven.

Langzamerhand begon Domela Nieuwenhuis zichzelf als socialist te zien:

‘Wat mij aangaat en mijn verhouding tot de arbeiderszaak, ik ben socialist, al ben ik niet geheel sociaaldemokraat.’

Als predikant kwam hij inmiddels steeds vaker in conflict met ambtgenoten en gemeenteleden. Aangezien hij niet wist of er een hemel was, weigerde hij bijvoorbeeld om op Hemelvaartsdag te preken. Eind jaren zeventig besloot hij om zijn ontslag te nemen.

Domela Nieuwenhuis sloot zich vervolgens aan bij de SDV, de Sociaal Democratische Vereeniging. In 1880 organiseerde hij zelfs een enquête naar de levens- en arbeidsomstandigheden van werklieden. Hij deed dit onderzoek al ruim zeven jaar voordat het Nederlandse Parlement met de Arbeidsenquête kwam. In 1882 werd vervolgens de SDB, de Sociaal Democratische Bond opgericht, waarvan hij tot secretaris werd gekozen. Hij richtte het blad *Recht voor allen* op, propageerde gelijkberechtiging voor mannen en vrouwen, atheïsme en onthouding van alcohol. Zijn uitspraak ‘Denkende mensen drinken niet en drinkende mensen denken niet’, spreekt boekdelen.

In 1888 werd Domela Nieuwenhuis, die net wegens het beledigen van koning Willem III in de gevangenis had gezeten, door het district Schoterland tot het eerste socialistische Tweede Kamerlid gekozen. Toch vond hij de parlementaire democratie niet geschikt voor het ver-

‘Aangezien hij niet wist of er een hemel was, weigerde hij op Hemelvaartsdag te preken’

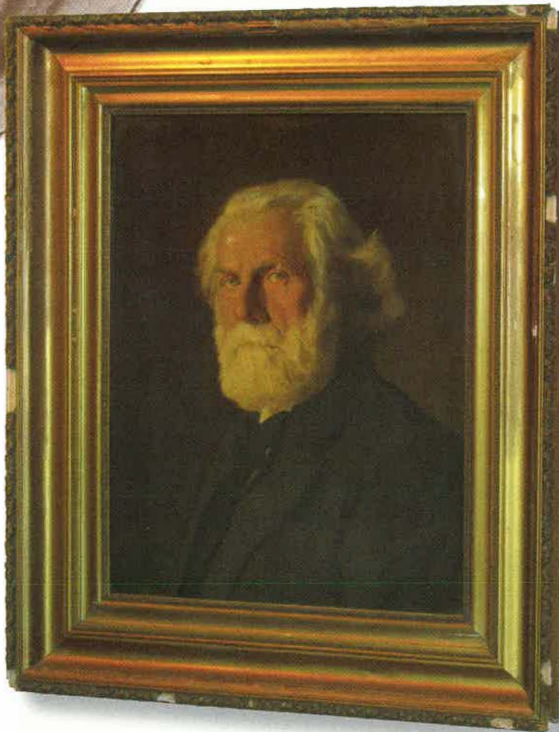
wezenlijken van de socialistische idealen. Hij pleitte voor de revolutie, in tegenstelling tot Pieter Jelles Troelstra, die voor de democratische weg had gekozen. In 1894 werd de parlementaire vleugel SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiderspartij) van de SDB opgericht en raakte Domela Nieuwenhuis op een zijspoor. Aan het eind van de negentiende eeuw bekeerde Ferdinand zich tot het anarchisme. Hij begon met de publicatie van het blad *De Vrije Socialist* en werd actief in de antimilitaristische beweging. ‘Van geloovig theïst werd ik atheïst en eenmaal de

hemel boven mijn hoofd verloren hebbende, trachtte ik de aarde tot een hemel voor allen te maken.’

Familieleven en -leed

In de studeerkamer van het museum kom je meer te weten over Domela Nieuwenhuis’ privé-leven. Er

► *Van Christen tot Anarchist, Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam 1910.



hangt bijvoorbeeld een aantal portretten van vrijdenkers zoals Annie Besant en Multatuli met wie hij een uitgebreide correspondentie voerde.

De grootvader en vader van Ferdinand Domela Nieuwenhuis waren Luthers predikant en hoogleraar. Zijn moeder, Henriëtta Frances Berry, was een Engelse. Ze overleed toen Ferdinand elf jaar oud was. Zijn vader hertrouwde met Mariane Meijer, afkomstig uit een zeer welgestelde familie. Ferdinand had nog vier oudere broers en een jongere zus en broer. De familie Domela Nieuwenhuis behoorde tot de burgerlijke elite van het land. Na de dood van zijn vader in 1869 werd stiefmoeder Mariane Meijer de spil van het gezin. Zij wees de ‘moderne’ theologische opvattingen van Ferdinand af, maar hij kreeg wel zijn aandeel in de aanzienlijke erfenis die zij naliet. Ferdinand gebruikte deze ter financiering van zijn activiteiten en allerhande projecten binnen ‘de beweging’.

In 1872 stierf, na een huwelijk van twee jaar, Ferdinands eerste vrouw en grote liefde in zijn leven, Johanna Lulofs. In de zaal hangt een portret van haar en zij heeft hem ook het Christusbeeld gegeven dat op het bureau ►

Ferdinand (midden) was bevriend met Wilhelmina Drucker, IJzeren Mina (boven).

► Jan Gielkens
'Was ik maar weer in Bommel': Karl Marx en zijn Nederlandse verwanten. Een familiegeschiedenis in documenten. (Stichting Beheer IISG, Amsterdam 1997, 199 blz., ISBN 90-6861-099-6).

► Bert Altena,
En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder. De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 1846-1932. (Stichting beheer IISG, Amsterdam 1997, 713 blz., ISBN 90-6861-134-80).

staat. Domela Nieuwenhuis was zeer geschokt door haar dood. Vervolgens trouwde hij achtereenvolgens met nog twee Johanna's, die ook in het kraambed stierven. Het is goed mogelijk dat deze persoonlijke tragedie bijdroeg tot zijn ontwikkeling naar het socialisme en atheïsme. In 1891 trouwde hij, 45 jaar oud, met Egberta Johanna Godthelp (1863-1933). Dit huwelijk verliep niet zonder problemen. Ferdinands vierde echtgenote bleek een moeilijke vrouw. Ze vroeg veel aandacht, die haar echtgenoot naast zijn publieke arbeid kennelijk niet altijd gaf. Maar wat zijn opvattingen betrof, stond zij echter altijd pal achter hem. Uit deze vier huwelijken had Domela Nieuwenhuis zeven kinderen, waarvan er vier al tijdens zijn leven overleden.

Financiële perikelen

Domela Nieuwenhuis was een man met een brede belangstelling. In de bibliotheek zie je een deel van zijn boeken die oorspronkelijk meer dan 20.000 banden omvatte. Tevens ligt hier een aantal brieven die aan hem gericht zijn. Hierin zie je de geleidelijke overgang van modernistisch christendom naar atheïsme en socialisme. Zijn worsteling in denken is nauwkeurig te volgen, net als de afwijzende reacties van zijn familie, die Domela's overgang 'van christen tot anarchist' extra dramatisch maken. Ferdinand klaagde regelmatig over vervreemding van zijn familie.



Opvallend in een deel van zijn correspondentie is de nadruk op financiële perikelen. De gevolgen van de keuze van een nette jongen uit een welvarende familie voor de arme arbeidersmassa waren financieel desastreus. Ook Karl Marx had grote moeite om zijn financiële zaken op orde te krijgen en bezocht bijvoorbeeld met enige regelmaat zijn Nederlandse oom Lion Philips in Zaltbommel om geld los te peuten. Later werd Marx vooral financieel bijgestaan door Friedrich Engels. Marx, die zelf ook Nederlands sprak, correspondeerde over de financiële problemen met Ferdinand. Hij was overigens niet bijzonder gecharmeerd van de Nederlandse



vertaling van *Das Kapital* door Domela Nieuwenhuis.² Toen Ferdinand trouwde, bezaten hij en zijn eerste vrouw Johanna Lulofs maar liefst 60.000 gulden, een vermogen in die tijd. Een jaarsalaris van een gemiddelde werkmans lag op 800 gulden. Toen de stiefmoeder van Ferdinand enkele jaren later overleed, liet ze hem 100.000 gulden na, nogmaals een fortuin. Domela Nieuwenhuis belegde een groot deel van dit geld en investeerde ook in zaken ten bate van het socialisme. Aan het begin van de twintigste eeuw maakte hij een financiële crisis door en raakte hij zijn fortuin kwijt. Hij moest voortdurend geld lenen. Uiteindelijk werd een proletarische oplossing gevonden in het in 1914 opgerichte 'Domela Nieuwenhuisfonds', waarin dankbare arbeiders kleine bedragen storten waarvan hun leider kon rondkomen.³

Bekende Nederlander

Domela Nieuwenhuis' publieke optreden, eerst als dominee, later als propagandist voor het socialisme en anarchisme, maakte van hem een bekende Nederlander. Een groot deel van zijn leven bracht hij door in vergaderzaaltjes. Als hij sprak, kwamen van heinde en ver mensen om ademloos naar hem te luisteren. Veel caféhouders en zaalverhuurders werden door de overheid onder druk gezet om hem geen ruimte te verhuren in de hoop zo onrust te voorkomen. In de vitrine van de negentiende-eeuwse vergaderzaal wordt aan de hand van originele documenten een overzicht gegeven van de publieke carrière van Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

Domela Nieuwenhuis was één van de meest geliefde én gehate mannen van zijn tijd. In Friesland had hij een grote aanhang die hem als een profeet vereerde. In andere kringen werd hij beschouwd als een kwade genius die met bommen en dynamiet alles probeerde te verwoesten. Toen in 1898 de kroningsfeesten van

Foto boven:
een kijkje in de
studeerkamer.
Foto onder:
in de rouwstoet
liepen 12.000
mensen mee.

Wilhelmina in volle gang waren, vond er als represaille een aanslag op zijn huis plaats.

Op 18 november 1919 overleed Ferdinand Domela Nieuwenhuis op 72-jarige leeftijd in Hilversum. Als één van de eerste Nederlanders werd hij op de begraafplaats 'Westerveld', bij Driehuis, gecremeerd. Zijn uitvaart was een indrukwekkende gebeurtenis: 12.000 mannen en vrouwen, uit heel het land, liepen in de rouwstoet.

In de les

In 'de tijd van burgers en stoommachines' wordt het ontstaan van het communisme en socialisme uitgebreid in de klas behandeld. Domela Nieuwenhuis staat aan de basis van het socialisme in Nederland. Interessant is om met leerlingen de discussie aan te gaan of het socialisme al dan niet via verkiezingen aan de macht had kunnen komen. Troelstra en Domela Nieuwenhuis stonden wat dit betreft lijnrecht tegenover elkaar. Verschillende malen tijdens zijn leven dacht Domela Nieuwenhuis dat de tijd was gekomen om via revolutie de macht naar zich toe te trekken. En zelfs zijn opponent Troelstra veronderstelde in 1918 dat het einde van het kapitalisme gekomen was. ■

Praktische informatie

Voor groepen leerlingen voortgezet onderwijs is er een kijkwijzer op de website **www.willemvanharen.nl** onder educatie/voortgezet onderwijs.

Bij begeleiding van een museumdocent wordt een toeslag gehanteerd van 15 euro per groep (groepsgrootte maximaal 25 leerlingen). Het programma kan zelfstandig gedaan worden. Docenten hebben gratis toegang tot het museum.

Het museum is geopend van dinsdag t/m vrijdag van 11.00 tot 17.00 uur. Voor schoolbezoek gaat het museum eerder open.

Volwassenen € 4,00, Kinderen/leerlingen € 2,00.

CJP-pas wordt geaccepteerd.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum

(ondergebracht bij het Willem van Haren Museum)

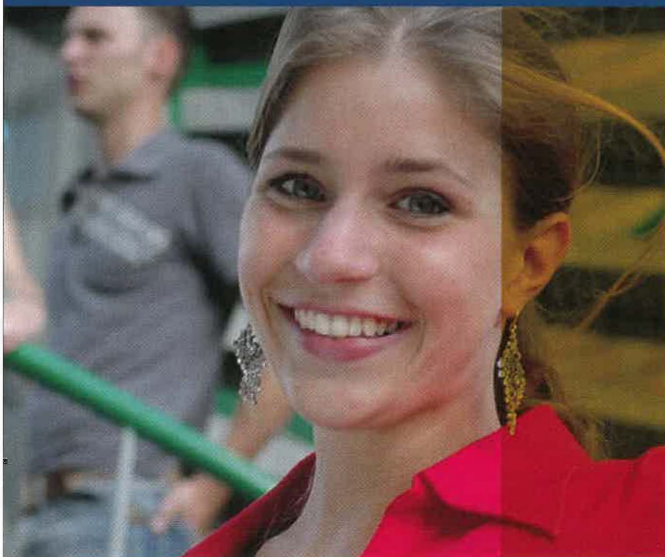
Minckelersstraat 11, 8442 CE Heerenveen.

Telefoon 051 3623408,

website **www.fdnmuseum.nl**

Windesheim 

Symposium: Geschiedenis en identiteit



De lerarenopleiding geschiedenis van Windesheim organiseert samen met het Historisch Centrum Overijssel (HCO) een symposium op woensdag 2 november 2011 bij HCO in Zwolle. Het symposium is bedoeld voor docenten geschiedenis vo, hbo, wo, medewerkers van historische en educatieve instellingen, musea, organisaties op het gebied van Cultureel Erfgoed en andere belangstellenden.

Doel

Het doel van het symposium is te onderzoeken welke definitie van toepassing is op de relatie tussen de Nederlandse geschiedenis en identiteit.

Sprekers

De keynotelezingen worden verzorgd door:

- Herman Pleij: 'De onbedwingbare zucht naar een Nederlandse identiteit'
- Gerard Rooijakkers: De identiteitsfabriek in Nederland
- Bas Blokker: Welke rol spelen de media bij identiteitsvorming?

Daarnaast kunt u zich inschrijven voor twee workshops.

Meer informatie

Kijk voor meer informatie en aanmelden op www.windesheim.nl/agenda. Of neem contact op met Joop de Vries, tel. 06-41153141, e-mail: joop.de.vries@windesheim.nl.



het gebeurt op windesheim

WAT ZOU IK DOEN

Jongeren als verhalenvertellers van de toekomst

Het paboproject 'Wat zou ik doen, verzet dat niet verdwijnt'

De Tweede Wereldoorlog nadert wat betreft de ooggetuigen zijn houdbaarheidsdatum. Het herinneringscentrum Kamp Westerbork zet zich al enige tijd in om 'vervangende' verhalenvertellers over die oorlog 'op te leiden'. Een onderdeel daarvan is het paboproject 'Wat zou ik doen. Verzet dat niet verdwijnt.'

Cees van der Kooij heeft een onderwijsadviesbureau en is voorzitter van de Pa-Bo-commissie van de VGN

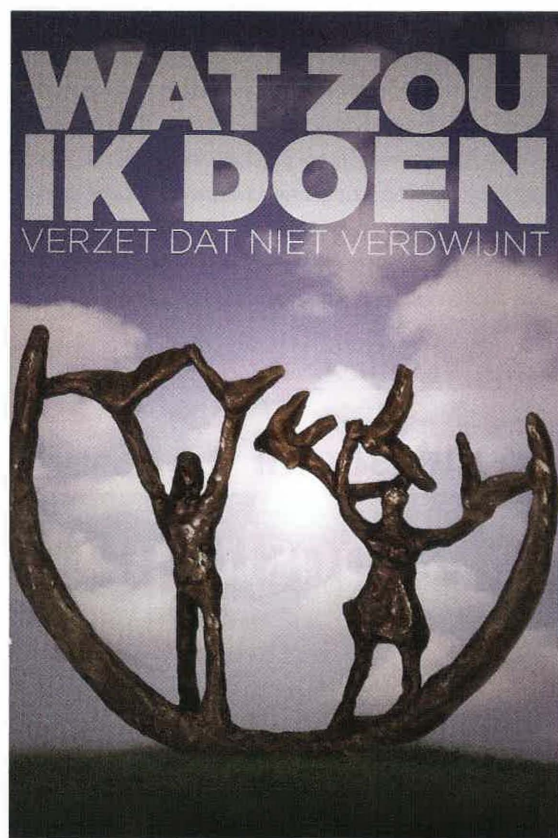
Onafwendbaar komt het tijdstip naderbij dat al diegenen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt, hun verhalen niet meer kunnen vertellen. De Tweede Wereldoorlog wordt dan een onderwerp dat niet langer voortleeft via ervaringsverhalen, die tijdgenoten vertellen. *Memory* wordt *postmemory*, zoals dat heet in de literatuur over herinneringsculturen. In plaats van ervaringsbeelden wordt de Tweede Wereldoorlog een onderwerp van door media opgeroepen beelden.

*De moord op de moslims in Srebrenica
Had zijn eer en geweten gespleten
Het besef er niets aan te hebben gedaan
Maakte hem slachtoffer van zijn geweten*
Freek de Jonge

Er zijn nog ooggetuigen, die onder de vlag van het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden hun verhaal aan opgroeiende generaties willen vertellen, maar hoe lang nog? De toenmalige staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), Jet Bussemaker, zette in haar beleid in op wat zij noemde 'het toekomstbestendig maken van het oorlogsverleden'. In het programma *Erfgoed van de Oorlog* maakte zij het onder meer mogelijk dat verhalen van ooggetuigen vastgelegd werden op verschillende media.

Verhalenvertellers van de toekomst

Het vastleggen van ooggetuigenverhalen is één kant van het toekomstbestendig maken van het oorlogsverleden. De andere kant is dat er in de toekomst ook verhalenvertellers



moeten zijn. Al enige jaren heeft herinneringscentrum Kamp Westerbork die andere kant nadrukkelijk een plaats gegeven in het educatief programma door zich te richten op de lerarenopleidingen basisonderwijs, de pabo's.

Dit jaar werd voor de zesde keer een reis voor pabostudenten georganiseerd naar het concentratiekamp Ravensbrück (bij Berlijn). Dat was in opzet geen vernietigingskamp, maar een strafkamp voor tegenstanders van het naziregime, een vrouwenkamp (met echter ook een aparte mannenafdeling). Het initiatief voor de reis lag zes jaar geleden bij het Comité

WAT ZOU
U

Vrouwen van Ravensbrück, met name bij de dit jaar overleden oud-Ravensbrückgevangene Stien Spier. Studenten wonen en werken een week lang in de gerestaureerde *Aufseherinnen*-woningen van concentratiekamp Ravensbrück. Het programma wordt verzorgd door medewerkers van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en van de pedagogische dienst van concentratiekamp Ravensbrück. Kennismaking met het kampterrein en met de geschiedenis van het kamp vormt de start van het programma. Maar centraal staan vervolgens de verhalen van enkele overlevenden.

Overlevenden

Ook dit jaar lukte het nog om vier overlevenden mee naar Ravensbrück te nemen. Overlevenden die juist aan deze doelgroep hun verhaal over hun oorlogs- en kampervaringen willen vertellen en daarvoor bereid waren om - ondanks hun hoge leeftijd - niet alleen uit Nederland, maar ook uit Londen en New York over te komen. Met workshops over de oorlog dichtbij huis en over het vertellen van verhalen vormt zo'n week voor de studenten een intensieve confrontatie met aspecten van de Tweede Wereldoorlog en een onvergetelijke ervaring.

Deze studenten zijn de verhalenvertellers van de toekomst. Onderwijsgevend en bepalen of hun klas op bezoek gaat naar Westerbork, Vught of Amersfoort, of er een gastspreker in de klas komt en welke verhalen ze zelf over de oorlogstijd in hun klas vertellen. En de studieweek in Ravensbrück biedt daartoe inspiratie en handvatten.

Educatief project

Eén van de organisaties die uit de Tweede Wereldoorlog voortkwam, is de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen uit

*Vergeving of vergelding
Ik voel het vuur dat in mij brandt
Doof ik het met verzoening
Of voed ik het met wraak*
Liesbeth List

de Bezettingstijd (Expogé), opgericht op 28 september 1945. De vereniging kende verschillende doelen: herdenking van de gevallen, met name jaarlijks op de erebegraafplaats in Bloemendaal, belangenbehartiging

van nabestaanden en overlevenden, contact en ondersteuning, het levend houden en doorgeven van de geest van het verzet met nadruk op de begrippen vrijheid, verdraagzaamheid en recht.

Omdat de Vereniging van jaar tot jaar het aantal leden door overlijden terug zag lopen, werd in de loop van 2009 in de algemene ledenvergadering en een daarop volgend

*Als ik merk dat mijn wereld zijn onschuld weer verliest
Het gif zich weer verspreidt*

Wat zou ik doen?

Maarten Peters

congres besloten om de vereniging op te heffen. Tijdens dat opheffingscongres kreeg koningin Beatrix het eerste exemplaar aangeboden van het boek *De geest van het verzet. Ex-politieke gevangenen uit '40-'45*, geschreven door Tom de Ridder. De staatssecretaris van VWS had voor de Vereniging een bijzonder afscheidscadeau: een educatief project om de geest van het verzet - het gedachtegoed van Expogé - te vertalen voor jongere generaties. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork werd gevraagd om dit project, gericht op studenten van pabo's, vorm en inhoud te geven.

Nieuwe liedjes

In samenwerking met tekstschrijver en muzikant Maarten Peters werd *Wat zou ik doen. Verzet dat niet verdwijnt* ontwikkeld: een cd met nieuwe liedjes van bekende artiesten, die het gedachtegoed van het verzet actueel en ►

Overlevenden van kamp Ravensbrück vertellen hun verhalen aan de studenten.



toegankelijk maken, een dvd met een drietal interviews met oud-verzetsmensen. Maarten Peters wist een groot aantal artiesten te interesseren voor het project. Zo zijn op de cd Freek de Jonge, Margriet Eshuijs, Moke, Liesbeth List, Maarten van Roozendaal, Frédérique Spigt, De Kast, Claudia de Breij, Extince, het Monkland Kinderkoor en Maarten Peters zelf te horen. Op 4 april 2011 werd de cd/dvd in de Schouwburg in Amstelveen gepresenteerd. Op You Tube is *Wat zou ik doen (the making of)* te zien.

Laat de nieuwe generatie de vrijheidstoorts brandend houden

Extince



Frédérique Spigt
zingt haar lied
Iemand zoals jij.

Op de dvd *Portretten van verzet* staat allereerst een portret van Mieke van den Burger-Steenma (1924), die in de oorlog vanwege verzetsactiviteiten via Vught in Ravensbrück terecht kwam. Zij is al enkele keren teruggekeerd naar Ravensbrück om pabostudenten haar verhaal te vertellen. Vervolgens vertelt verzetsstrijder Peter Molthoff (1923) zijn verhaal over verzet en gevangenschap met als laatste verblijfplaats Rockenburg/Rosenheim, een buitencommando van concentratiekamp Da-

chau. Het derde en laatste verhaal is van Joke Folmer (1923), die in het verzet actief was onder meer door het opzetten van een vluchtlijn voor neergeschoten geallieerde piloten. Toen ze eenmaal was gearresteerd verbleef ze in een groot aantal gevangenissen en tuchthuizen.

Inspiratiebron

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork biedt pabo's workshops aan om datgene wat op de cd en dvd te horen en te zien is om te zetten in inspiratiebronnen voor verhalen in de klas. Tijdens de Ravensbrückreis 2011 werd hiermee al geoefend door de studenten te laten verwoorden wat hen in de verhalen van de overlevenden het meest had getroffen.

Het sluitstuk van het project is een wedstrijd onder de titel *Expogé-prijs. Verzet dat niet verdwijnt*, waaraan een geldbedrag van 250 euro en een kunstwerk, gemaakt door oud-verzetsstrijder Truus Menger-Overstegen, verbonden zijn. Het kunstwerk staat afgebeeld op de hoes van *Wat zou ik doen*.

Het is de bedoeling dat deze prijs jaarlijks uitgereikt wordt aan een pabostudent (of leerkracht die tot maximaal drie jaar na de opleiding voor de klas staat), die het gedachtegoed van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog op de meest inspirerende en originele wijze in het onderwijs heeft doorgegeven. Het prijswinnend project kenmerkt zich - volgens het wedstrijdreglement (zie www.kampwesterbork.nl/onderwijs/pabos-en-lerarenopleidingen/wat-zou-ik-doen) - als *innovatief op het gebied van kennisoverdracht, creativiteit en persoonlijke betrokkenheid*. Het project moet gericht zijn op het primair onderwijs en bij voorkeur gaan over het belang van keuzes maken, toen en nu. De winnaar is een jaar lang ambassadeur van het paboproject *Verhalenvertellers van de toekomst*. De lesopzet wordt gepubliceerd op de website van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. ■

Wat zou ik doen is een cd met nieuwe liedjes van bekende artiesten, die het gedachtegoed van het verzet actueel en toegankelijk maken. Het project bevat ook een dvd met drie interviews met oud-verzetsmensen.

De cd is te koop bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork voor € 14,95.

De inzendingen voor de Expogé-prijs 2012 moeten voor 1 december 2011 gestuurd worden naar:

Verzet dat niet verdwijnt

p.a. Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Antwoordnummer 200, 9410 VC Hooghalen

Neem voor meer informatie contact op met de afdeling educatie.

Kleio, onze chi-meid

Ik heb mijn hele leven al een hekel aan hobby's (pubervertaling: ik heb haat aan hobby's). Als ik iets niet met volle overtuiging, hele dagen en tegen betaling kan doen, laat dan maar. Want het punt is dat dingen die erkende hobby's zijn, niet meer serieus worden genomen. Vraag het maar aan een beroepskunstenaar. Zodra hij over zijn werk vertelt, krijg je dit: 'O, schildert u? Wat enig! Een buurvrouwje van mij schildert ook, zo leuk!' En volgt een verhandeling over het aquarelmatig vastleggen van hortensia's.

'Een vak dat zo leuk is dat mensen er hun hobby van maken, daar zal je wel niets aan hebben'

Een bezoek aan mijn plaatselijke boekhandel is voor mij daarom nogal pijnlijk. Niet omdat ik lezen mijn hobby zou kunnen noemen – gezien het feit dat er geen echte beroepslezers zijn, gaat mijn bezwaar hier sowieso niet op. Nee, de pijn zit hier: mijn plaatselijke boekverkoper gaf zijn schap met boeken op historisch gebied de titel 'Geschiedenis en andere hobby's'! Nou ja! (pubervertaling: WTF??) Als geschiedenisdocenten zitten we in een wrede spagaat. Geschiedenis is gewoon té fascinerend, té leuk om serieus genomen te worden. En dus voer voor hobbyisten. Het is zoiets als getrouwd zijn met een geweldig mooie vrouw (pubervertaling: een chi-meid). De helft van je vrienden wil er met haar

vandoor. Maar nog erger: de andere helft van je vrienden is nauwelijks te overtuigen dat ze dan wel een leuke buitenkant heeft, maar ook lief en intelligent is.

Iedereen gelooft namelijk in een rechtvaardige wereld, samen te vatten als 'je kunt niet alles hebben'. Iemand die mooi is, zal wel dom zijn. Een vak dat zo leuk is dat mensen er hun hobby van maken, daar zal je wel niets aan hebben. En zo haken sommige geschiedenisliefhebbers onder de leerlingen af voor een 'nuttig' vak als administratie. Want ja, geen hond die van administratie zijn hobby maakt, dus dan zal het wel goed zijn. Maar sorry mensen: de wereld is niet rechtvaardig. Geschiedenis is die mooie vrouw die ook nog eens buitengewoon sympathiek is en zeer intelligent. Dus vooruit, laat de ene helft er met onze chi-meid vandoor gaan. Zo lang we de andere helft maar kunnen overtuigen dat ze veel meer te bieden heeft dan een mooie buitenkant.

Edith van Gameren is freelance journalist en tekstschrijver en volgt de educatieve master aan de Universiteit Leiden.



FOTO: HANS HORDIJK

F. Tang, *De middeleeuwen in een notendop*

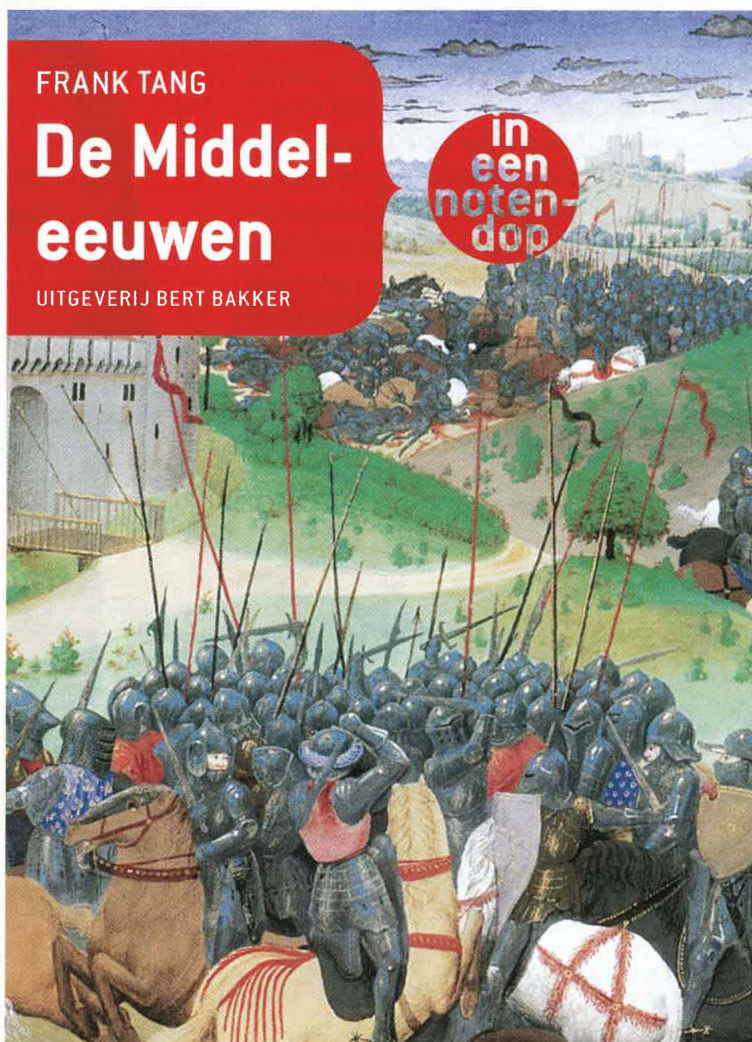
(Bert Bakker: Amsterdam 2011),
165 blz., € 12,50

'Niet langer alleen duisternis, oorlog, moord en doodslag, de middeleeuwen zijn aan een revisie toe!' Zo klinkt het adagium van een nieuwe generatie mediëvisten. Het overzichtswerk van autodidacticus Frank Tang wil in deze stroming een plaats verkrijgen. Een heroïsche poging. Dat is de beste manier om dit boekje, 'dat de sombere kijk op de middeleeuwen wil bijstellen', te omschrijven. Tang heeft het zich immers niet makkelijk gemaakt. In slechts 162 pagina's wil hij de belangrijkste gebeurtenissen van middeleeuws West-Europa beschrijven en daarbij een nieuw licht over die periode werpen. Dat dit een aantal problemen met zich meebrengt is evident. Een van die problemen is dat Tang veel gebeurtenissen als vanzelfsprekend presenteert, terwijl er over veel oorzaken en verschijnselen van typisch 'middeleeuwse' fenomenen gediscussieerd kan worden. Denk bijvoorbeeld aan de feodaliteit, de horigheid, de representativiteit van bronnen en het idee van staat, land en natie. Tang besteedt hier geen of nauwelijks aandacht aan. Een gemiste kans voor een werk dat er juist op gericht is een ander beeld van de middeleeuwen te geven. Het is verder spijtig dat er geen aandacht is voor het ontstaan en de betekenis van bepaalde posities. De keizer en de paus zijn de baas en daar blijft het bij. Dat is met name jammer omdat er in het ontstaan van bepaalde posities verduidelijking is te vinden voor latere conflicten zoals de Investituurstrijd. Daarnaast hinkt het boekje op twee gedachten. Enerzijds wil het een inleiding zijn op de middeleeuwen en daarnaast wil het de periode uit haar vermeende duisternis halen. Gek genoeg maakt

dit werkje beide beloftes niet waar. De geïnteresseerde leek zal behoefte hebben aan meer afbeeldingen en plaatjes dan de drie onduidelijke kaartjes. En voor een overzicht bezit het te weinig verdieping. Daarnaast zou een literatuurlijst niet misstaan. Ook maakt de auteur enkele fouten. Zo gaan de Gregoriaanse hervormingen vooral over de zuiverheid in de kerk en niet over de absolute scheiding tussen kerk en staat. Verder is Willibrord nimmer aartsbisschop van Utrecht geweest. Hij was in Utrecht slechts 'gewoon' bisschop. Wel was hij aartsbisschop van de Friezen. Is er dan niets positiefs te melden? Integendeel. Het werk is overzichtelijk, en dat is een hele prestatie voor een periode van pakweg duizend jaar. Daarnaast bezit het een aantal leuke citaten. Bovendien is het op vlotte wijze geschreven, zodat je het boekje vrij snel uitleest. Binnen het onderwijs kan het boek bruikbaar

zijn om een aantal hoofdstukken aan de vierde klas havo of vwo ter verdieping te laten lezen. Kies dan echter niet voor de Investituurstrijd, dat is niet het onderwerp waar Tang de meeste *feeling* mee heeft. Met name het stuk over de kruistochten is inhoudelijk goed. Hij beschrijft bijvoorbeeld een vermakelijk verhaal waarin graaf Willem van Holland geëxcommuniceerd wordt vanwege zijn strijd tegen Jan zonder Land (die inmiddels leenman van de paus was) en op kruistocht gaat. *De Middeleeuwen in een notendop* is geen klassiek handboek, en is bij tijd en wijlen wat kort door de bocht. Desondanks is het prettig leesbaar verhaal. Zo kan het zeer bruikbaar zijn als opfriscursus voor een - voor veel docenten - lastig te duiden periode. Misschien iets voor de herfstvakantie?

Bert Thijs de Jong



F. van Lieburg, *Een eiland na de reformatie. Schouwen-Duiveland 1572-1700.*

(Bert Bakker: Amsterdam 2011.)
366 blz., € 29,95

We zijn toeschouwers en misschien ook wel deelnemers aan het proces van secularisering dat in Nederland aan het begin van de twintigste eeuw is begonnen en dat nu - zo lijkt het - aan zijn eindfase is begonnen. In ruim honderd jaar is ons land van bijna volledig kerkelijk vrijwel geheel ontkerkelijkt. En we weten wat er is gebeurd en we denken te weten waarom het zo is gegaan. De andere grote religieuze verandering in onze streken, de kerstening, ruim duizend jaar geleden, heeft in ieder geval langer geduurd. De Reformatie vormde een derde - wat ik dan maar zal noemen - religieus omslagpunt. Ze zorgde overal in Europa, ook in de streken die katholiek bleven, voor een andere verhouding tussen kerk en staat en een andere inhoud van het geloof. Dit proces van herordening van de christelijk morele orde wordt wel met confessionalisering aangeduid.

In de Noordelijke Nederlanden gaf een nieuwe staat, de Republiek, en een nieuwe kerk, de gereformeerde, richting aan dat proces. Daarbij bleven veel structuren van de oude katholieke kerk bestaan, zoals de indeling in parochies en de benoeming van voorgangers door lokale gezagsdragers. De rol van de bisschoppen in het bestuur werd overgenomen door de classes en de synode. Nieuw was de nadruk op de kennis van de Bijbel en het geloof, en een juiste levenswandel, bijgebracht met onderwijs, catechese en avondmaaltucht. Zeeland nam in de Habsburgse Nederlanden een speciale plaats in: politiek-juridisch was het verbonden met Holland, maar sociaal-economisch en cultureel-religieus richtte het zich op Vlaande-

ren en Brabant. Sterker dan Holland en de andere noordelijke gewesten had Zeeland dan ook de invloed ondergaan van de opkomst van het calvinisme in het Zuiden. Tijdens de Opstand raakte Zeeland afgesneden van de zuidelijke gewesten, het werd een uithoek van de Republiek en zelfs een tijd frontgebied. Maar voor veel protestanten uit Vlaanderen en Brabant werd het hun eerste vluchthaven. Mede daardoor voltrok de confessionalisering in Zeeland zich betrekkelijke snel en ook succesvol. Vanaf 1591, met de vaststelling van de kerkorde, had de overheid greep gekregen op het kerkelijke leven en de kerkelijke leer en groeide de aanhang van de gereformeerde kerk tot een ruime meerderheid van de Zeeuwse bevolking. De als negatief ervaren invloed van het 'libertijnse' Holland vormde verder het eigen

karakter van het Zeeuwse calvinisme. Kerk en staat droegen een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de handhaving van de christelijke moraal zoals dat tot uiting kwam in het plakkaat voor de onderhouding van de zon- en bededagen en de huwelijksbepalingen. Van Lieburg gebruikte de archieven van de classis Schouwen-Duiveland om het veranderingsproces dat de Reformatie in dat deel van Zeeland teweegbracht nauwkeurig te kunnen beschrijven. Aan de hand van zijn beschrijving kunnen we wijzigingen in de organisatie van het kerkelijk leven, de cultuur, de samenleving en de reacties van de burgerlijke en kerkelijke gezagsdragers op de spanningen die dat met zich mee bracht op de voet volgen.

Hans Pols

FRED VAN LIEBURG

Een eiland na de Reformatie



Schouwen-Duiveland 1572 - 1700

UITGEVERIJ BERT BAKKER

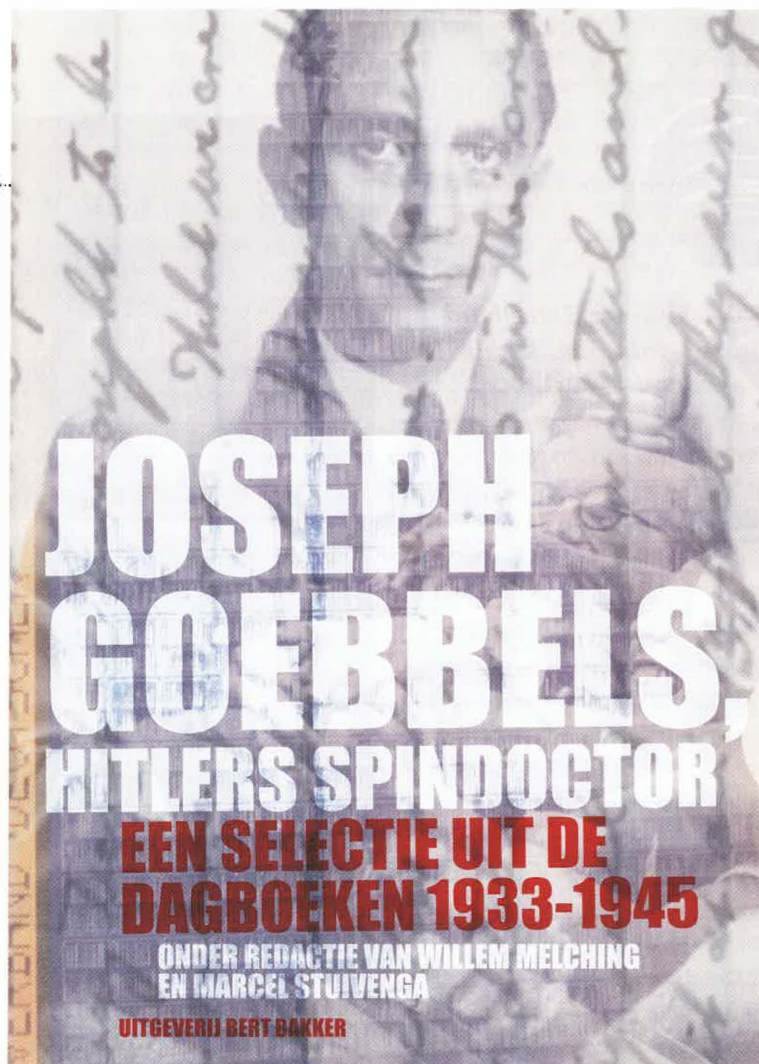
**W. Melching en
M. Stuiivenga (red.), Joseph
Goebbels. Hitlers spindoctor.
Een selectie uit de
dagboeken 1933-1945.**

(Bert Bakker: Amsterdam 2011),
446 blz., € 19,95

'Het is 11 uur 's ochtends. Führer slaapt nog. Moge God zijn slaap zegenen', schrijft de minister van Propaganda in zijn dagboek op 13 juli 1935. Joseph Goebbels heeft jarenlang een dagboek bijgehouden waarin hij opschreef wat hij zoal meemaakte op politiek en huiselijk gebied. Al kort na de Tweede Wereldoorlog werden er enkele fragmenten ontdekt. Bij opruimwerkzaamheden in de resten van de Rijkskanselarij en de Führerbunker ten tijde van de DDR heeft men onverwacht een groot deel teruggevonden. Ook in Moskou bleek een integrale kopie te zijn, waarschijnlijk meegenomen door het Rode Leger nadat de schuilplaats van Hitler en de familie Goebbels was ontdekt. Het dagboek geeft een uniek beeld van het leven in Hitler-Duitsland en de wijze waarop Goebbels als lid van de regering probeert controle te houden op de 'boze' buitenwereld. Veel kan hij zelf orchestreren (bijv. de propagandafilms en de werken die de nazi-kunstenaars moeten maken), maar toch hij heeft niet alles onder controle. Zijn vrouw Magda bijvoorbeeld, wil - zo blijkt uit de dagboeken - een vooraanstaande rol spelen in het openbare politieke leven. Volgens haar man echter, is dat niet de plek waar een vrouw op de voorgrond dient te treden. Voor zichzelf had Magda Goebbels een plaats als *First Lady* in gedachten (immers, Hitler was lange tijd zonder vrouw). Maar vrouwen die een vooraanstaande rol wilden spelen in de politiek, pasten volgens vader Goebbels niet binnen de nazi-ideologie; vandaar ook dat hij koningin

Wilhelmina 'een stuk ongeluk' noemt. Goebbels (de man die zich als een macho wil gedragen, maar er in het geheel niet zo uit ziet) schrijft in zijn dagboek over zijn buitenechtelijke affaires, hij vindt het daarentegen zeer afkeurenswaardig wanneer blijkt dat Magda een relatie met een andere man blijkt te hebben. De dubbele moraal viert in het Derde Rijk hoogtij. In de selectie die onder redactie van Melching en Stuiivenga is uitgegeven, wordt veel aandacht besteed aan de dagboek aantekeningen die gaan over Nederland. Niet alleen schrijft Goebbels veel over Mussert ('een revolutionair met glacéhandschoenen'), ook prins Bernhard wordt meermalen genoemd. De 'Biesterfelder prins' komt er niet goed vanaf ('de prins, zo laag en zo slecht, zo zou een arbeider nooit kunnen zijn'). De enige die van Goebbels in de dagboeken alle *credits* krijgt is de Führer zelf. Het is af en toe gênant om te lezen hoe idolaat Goebbels is over Hitler ('ik zou graag zijn beste vriend willen zijn'), hoe

geweldig elke toespraak is die hij samen met Hitler geeft en hoe hij schrijft dat elke massabijeenkomst nog groter en indrukwekkender is dan de vorige. De historische gebeurtenissen worden een enkele keer van deskundig en verhelderend commentaar voorzien door Melching en Stuiivenga. De geschiedenis van het Derde Rijk komt langs in de selectie uit de dagboeken: de Olympische Spelen van 1936 passeren de revue, alsmede de steeds groter wordende haat tegenover de joden. De geësceneerde Reichskristallnacht, het uitbreken van de oorlog, de aanval op Rusland en het euthanasieprogramma van de nazi's zijn gebeurtenissen waar Goebbels met veel plezier over schrijft. En ook D-day wordt nog niet beschouwd als een kentering in de oorlog; sterker nog, Goebbels schrijft juist dat Hitler er 'zeer gelukkig' mee was omdat er nu eindelijk een hoogtepunt aan zat te komen. Wanneer echter blijkt dat de oorlog niet meer gewonnen kan worden, wordt de schuld door Goebbels (uiteraard) niet bij de Führer



gelegd, maar voornamelijk bij de Duitse legerleiding. Goebbels is uitermate positief over zijn eigen inbreng bij belangrijke politieke gebeurtenissen en het moet gezegd: hij is zeer creatief in het zwartmaken van de 'tegenstander'. Goebbels is de *spindoctor* bij historische momenten die hij zelf vooraf dan wel achteraf probeert naar zijn hand te zetten. Zo wil hij de Nederlanders een boete van 50 miljoen gulden laten betalen in verband met de Februaristaking ('Je moet de Hollanders hun portemonnee en hun gezelligheid afpakken'). Slechts een enkele keer is hij kritisch en relativerend. Hoewel het rabiate antisemitisme vaak van de pagina's afspat, schrijft hij in 1942 het ontzettend grappig te vinden 'dat we momenteel de joden als vaklui niet kunnen missen, terwijl we nog niet zo lang geleden telkens beweerden dat joden helemaal niet werkten en ook niets van werk begrepen'. Met een beetje schroom constateert Goebbels na verloop van tijd dat de nazitop (dus inclusief Hitler) de stootkracht van het Russische leger en de oorlogsindustrie van de Amerikanen volledig hebben onderschat. Het dagboek eindigt op 9 april 1945, een aantal weken voordat Magda Goebbels haar kinderen in de Führerbunker laat inslapen, alvorens zij, haar man en Hitler c.s. zelf een einde maken aan hun leven. *Spindoctor* Goebbels geloofde dat alle mensen in het Duitse Rijk onder controle te krijgen waren, maar zelf werd het web rond hem steeds ondoordringbaarder. Het (dag)boek is mijns inziens prima te gebruiken om leerlingen uit de bovenbouw te laten oefenen met de bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit van bronnen. Goebbels wist namelijk bij uitstek hoe hij de waarheid kon manipuleren.

Ben Vriesema

J. C. Kennedy, *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*
(Bert Bakker: Amsterdam 2009),
300 blz., € 24,95

Op de kaft van *Bezielende Verbanden* prijkt een vuurtoren, waarvan de lichten gedoofd zijn: een symbool voor het gebrek en daarmee de behoefte aan een moreel baken in de Nederlandse samenleving aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Nederland worstelt met zichzelf; het eens wat brave en behoudende land dat zich, leunend op de stevige vier zuilen, veilig voelde, zich daarna ineens ontpopte als een progressief gidsland op het gebied van sociale zekerheid, (religieuze) tolerantie en wetgeving, lijkt nu, sinds de moord op Pim Fortuyn, conservatief en niet meer zo zeker van het eens zo geprezen vrije, liberale systeem te zijn. James Kennedy, hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, legt in zijn essaybundel *Bezielende Verbanden* de mechanismen achter deze toch wel opmerkelijke ontwikkelingen bloot en oppert een aantal



manieren waarmee Nederlanders het geloof in de eigen maatschappij weer terug kunnen krijgen. Kennedy is Amerikaan van geboorte met, hoewel je dat op basis van zijn achternaam niet zou zeggen, Nederlandse voorouders. Kennedy wijdt een klein hoofdstukje, getiteld 'Door vreemde ogen' aan het Amerikaan-zijn en hoe het zijn manier van kijken naar de Nederlandse geschiedenis heeft bepaald. Dat is een andere en daarmee heel verfrissende kijk. De bundel is een verzameling eerder gepubliceerde essays en toespraken ingedeeld in de thema's religie, politiek en maatschappij. Het thema religie bevat voornamelijk toespraken die hij hield voor verschillende kerkgenootschappen. Kennedy gaat in deze toespraken minder diep op de materie in dan in de rest van het boek, dat vooral essays bevat. Dat is jammer, want hij heeft verfrissende dingen over religie gezegd, bijvoorbeeld hoe het komt dat kerken in de Verenigde Staten veel beter in staat zijn geweest in te spelen op de behoeften van de moderne mens dan in Nederland. Het centrale punt dat Kennedy in zowel zijn essays over de politiek als de maatschappij maakt, is het gebrek aan bezieling. Ons geroemde poldermodel en onze tolerantie zijn niet gebaseerd op doorleefde idealen, maar op pragmatisme. Wanneer deze systemen even niet werken, worden ze daarom heel snel aan de kant gezet. Kennedy roept op tot meer burgerschap en burgerinitiatieven om het geloof in de eigen maatschappij te laten herleven. Een Amerikaanse, maar wel verfrissende invalshoek. Om die reden en omdat het om korte essays gaat, kan het boek goed in de bovenbouw bij lessen geschiedenis, maar ook zeker bij lessen maatschappijleer gebruikt worden.

Ramses Peters ■

Kansen voor kennis

Paboconferentie kennisbases

Zo'n tachtig pabodocenten aardrijkskunde, geschiedenis en natuur kwamen in april dit jaar naar de Hogeschool Driestar in Gouda voor een studiedag over de kennisbases voor hun vakgebieden, die mede georganiseerd was door de PA-BO-commissie van de VGN.

Cees van der Kooij is voorzitter van de Pa-Bo-commissie van de VGN. (met dank aan Annemiek Schrader)

Het ochtendprogramma bestond uit plenaire inleidingen en een eerste algemene workshopronde, gevolgd door 's middags een vakgerichte workshopronde. In het ochtendprogramma was Taeke van den Akker (lid van het college van bestuur van De Kempel in Helmond en lid van de agendacommissie van LOBO) de eerste spreker. Zijn verhaal had als titel 'Kansen en knelpunten van de kennisbases'. Van den Akker gaf aan dat het LOBO de uitvoering van de operatie kennisbases opgezet heeft en LOBO dan ook de eigenaar is van de kennisbases. De kennisbases hebben een legitimeringsfunctie als het gaat om de kwaliteit van de opleidingen en het LOBO vindt het van groot belang zelf eigenaar te blijven van die kennisbases, zodat anderen er niet mee aan de haal kunnen gaan.

De kennisbases voor de overige vakken (naast die van Taal en Rekenen) hebben maar kort op het paboweb gestaan en zijn daar weer verwijderd. Van den Akker lichtte toe: de opdracht aan de commissies, die de kennisbases opgesteld hebben, was een kennisbasis te maken voor ervaren leerkrachten basisonderwijs (de vakbekwame) en niet voor pas afgestudeerde pabo-studenten (de startbekwame). Daarom gaat een aparte commissie de kennisbases nog eens langs om te kijken wat bij de startbekwaamheid hoort en wat ondergebracht moet worden in nascholingspakketten voor beginnende leerkrachten. Van den Akker zag in het ontwikkelen van de kennisbases een zestal kansen: het curriculum van de initiële opleiding kan via de kennisbases opnieuw ingericht worden; het is via de verschillende kennisbases makkelijker om dwarsverbanden te leggen of in thema's te werken; centraal staat straks de startbekwaamheid: een afgestudeerde pabostudent hoeft nog niet alles te kunnen; er kan gewerkt worden aan een samenhangend stelsel van post-initiële opleidingen; er kunnen afspraken gemaakt worden over doorgaande leerlijnen met 'toeleveranciers' zoals bijvoorbeeld het MBO en de kennisbases dragen bij aan de legitimering van het curriculum van de pabo's.



In de eerste workshopronde kwam onder meer aan de orde: denken met geschiedenis. In die workshop vertelde Marjan de Groot over het LEMM-project MetHis: Denken met historische kennis. Het project richt zich op het denken met de kennis van de kenmerkende aspecten. De doelen van het project zijn: het ontwikkelen van instrumenten waarmee leraren het kennisniveau van hun leerlingen kunnen vaststellen; het bevorderen van een betere aansluiting tussen het basis- en het voortgezet onderwijs; het leggen van een verbinding tussen historische kennis en historisch denken op basis van de kenmerkende aspecten.

De workshopdeelnemers kregen ter beoordeling verschillende vraagvormen voorgelegd, die ingezet zouden kunnen worden voor een voortgangstoets. En de conclusie was dat die verschillende vraagvormen bepaald niet eenvoudig te realiseren zijn.

In het middagprogramma gingen de drie vakgebieden uiteen om de eigen kennisbasis te bespreken. In feite was dit de eerste gelegenheid dat vakcollega's met elkaar over de kennisbasis van hun vak van gedachten konden wisselen. Het was daarom bijzonder teleurstellend dat geen van de opstellers van de kennisbasis geschiedenis gehoor gegeven had aan de uitnodiging om hun werkstuk toe te lichten.

Cees van der Kooij leidde de workshop. Hij probeerde de nadruk te leggen op de implementatie van de kennisbasis geschiedenis. De fase van beoordeling was immers al gepasseerd. De centrale vraag was: wat betekent deze kennisbasis voor het geschiedeniscurriculum van de pabo's? Maar in de geanimeerde discussies bleek toch dat er een groot aantal vragen was over de tekst zelf. Zo kwam bij de discussies over de vier *big ideas* de vraag naar boven of deze vier wel allemaal *big ideas* zijn. Gekoppeld aan de implementatie kwam naar voren dat aan deze *big ideas* nu al wel gewerkt wordt, maar dat de hamvraag is: op welk niveau zou dat moeten en in welke omvang?

Een moeilijk punt bleek ook de keuze van burgerschapsvorming als domein. Moeilijk omdat de samenstellers van de kennisbasis hier totaal geen inhoud aan gegeven hebben. Er werden allerlei suggesties gegeven voor de invulling ervan, zoals bijvoorbeeld de koppeling met staatsinrichting. Ook werd er even gediscussieerd over de vraag of pabostudenten nu 20 of 49 kenmerkende aspecten zouden moeten kennen. Voor het basisonderwijs zijn 20 kenmerkende aspecten

voldoende, maar staan de studenten met kennis van 49 kenmerkende aspecten niet beter boven de stof en kunnen ze niet makkelijker aan de slag in het vmbo? Problematisch is, wanneer je nadenkt over implementatie van een kennisbasis, hoeveel tijd er in de opleiding beschikbaar is. Eén van de workshopleden verwoordde dat als afsluitende opmerking als volgt: Degenen die de pabo's aansturen hebben heel andere belangen en die liggen niet bij kennis.

Een groot aantal aanwezigen ondertekende een brief van het LEMM, gericht aan de minister van OCW. In die brief wordt de vraag van de minister of in de centrale eindtoets voor het basisonderwijs aandacht besteed moet worden aan de kerndoelen aardrijkskunde, geschiedenis en natuur beantwoord met een volmondig ja: vanuit de kennisontwikkeling met het oog op burgerschapsvorming, vanuit de kennisontwikkeling als basis voor een leerlijn naar vervolgonderwijs, vanuit het idee dat taal, rekenen en wereldoriëntatie niet zonder elkaar kunnen en vanuit het idee dat een serieus genomen vak gewoon meetelt. ■

Nieuwe HistoClips voor het vmbo

Dinsdag 11 oktober 2011 gaat Schooltv tussen 5.00 en 6.00 uur op Nederland 3 vier nieuwe HistoClips afleveringen achter elkaar uitzenden. Hieronder leest u de onderwerpen. Elke aflevering bevat heldere beelden, historisch en authentiek. Na uitzending kunt u het programma ook zien via schooltv.nl/schooltvgemist

Nieuwe afleveringen

- 16. Ötzi, de ijsmummie
- 17. Slavernij
- 18. Crisis in de jaren dertig
- 19. Holocaust

HistoClips is bestemd voor leerlingen in klas 1 en 2 vmbo. Meer informatie

www.schooltv.nl/histoclips_docent



ntr:schooltv

Paul Brans

Dit is het lokaal van Paul Brans, leerkracht geschiedenis aan het Van Maerlantlyceum in Eindhoven. Hij geeft les aan de onderbouwklassen van havo en vwo.

Ik begin het schooljaar altijd met de vraag: waarom is dit een geschiedenislokaal? Leerlingen herkennen de filmposters natuurlijk. Maar ook de maquettes, vooral die van plekken waar ze zelf zijn geweest. Ik vind dat er in een lokaal iets te zien moet zijn. Je moet op onderzoek uit kunnen gaan. Ik vind het belangrijk mijn verhalen en uitleg over geschiedenis levendig te maken.



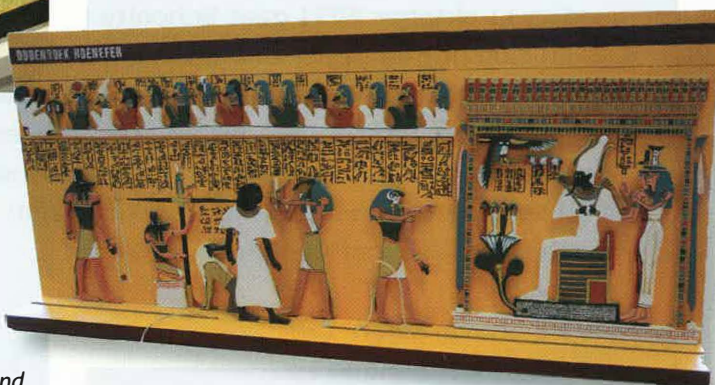
Maquettes

Ze staan in een vitrine, maar ik haal ze er heel vaak uit. Dan kan ik namelijk laten zien hoe de Notre Dame er van bovenaf uitziet! En ook hoe een leger er vroeger uit zag. Ik heb maquettes van de kathedraal van Chartres, de markt van Brussel, de slag bij Waterloo, een guillotine, een middeleeuwse trebuchet en nog veel meer. Ik vind het leuk om ze te bouwen, ook al is het een enorm werk! Leerlingen zijn er vaak enthousiast over. Een leerling gaf me zelfs als afscheidscadeau een zelfgeschilderd beeldje van Count Philip, een Engelse edelman. De enige maquette die ik nog zou willen is die van de Sint Jan van Den Bosch. Maar die heb ik nog nergens kunnen vinden... daarom gaan we ieder jaar maar gewoon live met de klas naar de Sint Jan!



Lp's

Ik ben een vinylverzamelaar. De platenhoezen die met geschiedenis te maken hebben, hang ik hier op. Het zijn vooral hoezen van filmmuziek en documentaires. Toespraken van Lenin en Martin Luther King. The Name of the Rose, Floris en de Fakir... Leerlingen weten vaak niet meer wat een lp is, maar herkennen soms wel de personen op de hoezen. Kennedy en Hitler bijvoorbeeld. Die met toespraken van Hitler erop heb ik in de jaren zeventig nog net op tijd kunnen kopen. Daarna werden ze uit de winkels gehaald. De Internationale draai ik nog heel af en toe in de klas. De lp's met toespraken en historische documenten draai ik eigenlijk nooit. Op die van Lenin hoor je bijvoorbeeld niet meer dan ruis en een heel zachte krakende stem in de verte.



Dodenboek van Hoenefer

Het meest trots ben ik op het dodenboek van Hoenefer. Ik heb het zelf gemaakt, samen met mijn vrouw. Ik heb het gekopieerd en vergroot, alle personen uitgezaagd uit hout, geschilderd en weer opgeplakt. Het gaat over Hoenefer en zijn reis naar het dodenrijk. Hoenefer kan ook echt bewegen. Zo maak ik de reis beeldend en interactief: ik bespreek bijvoorbeeld wat de symboliek is van de weegschaal en ik vertel wie de personages zijn.

*'Ik vind het belangrijk
mijn verhalen en
uitleg levendig te maken'*

Ook een bijzonder lokaal? Geef je dan op
voor deze rubriek via **redactie@vginkleio.**



Hedendaags klassiek

Vijfenvijftig Nederlandse kunstenaars lieten zich inspireren door objecten uit het Allard Pierson Museum, klassieke mythen en verhalen en het museumgebouw. Zij maakten een linoleumprent. De tentoonstelling toont alle linoleumprenten in combinatie met enkele voorwerpen die de inspiratiebron vormden.

Hedendaags klassiek is te zien tot en met 17 oktober 2011 in het Allard Pierson Museum.

Didactiekconferentie

Op 11 en 12 november is het weer zo ver: de didactiekconferentie van VGN. Dit jaar doen we weer onze uiterste best om er een gezellig en leerzaam weekend van te maken. Ook dit jaar trekken we ons terug in Huize Bergen te Vught.

We hebben workshops van onder andere Koen Henskens, Jan de Vries, Tessa de Leur en Tonie Lucero. De workshops zijn erop gericht om u nieuwe ideeën te geven voor uw lessen.

We hebben twee sprekers, onder wie Frank Westerman. Frank Westerman is journalist geweest voor *De Volkskrant* en het *NRC*. Tegenwoordig schrijft hij historische boeken. Een paar van deze bestsellers zijn *De Graanrepubliek*, *Ingenieurs van de ziel* en *Dier, bovendien* welke binnenkort verfilmd gaat worden. Aanmelden voor de conferentie kan nu op de site van de VGN.



Erfgoed van de Oorlog

DE OOGST VAN HET PROGRAMMA

Opvragen Boek over Erfgoed van de Oorlog

Het programma 'Erfgoed van de Oorlog' ging in 2007 van start.

Het programma beoogde belangrijk erfgoed uit en over de Tweede Wereldoorlog te behouden en beter toegankelijk te maken voor een groot publiek: objecten, foto's, beeld- en geluidmateriaal, documenten, drukwerk, archieven, monumenten/gedenktekens en persoonlijke getuigenissen. In september 2010 werd een slotconferentie over 'Erfgoed van de Oorlog' georganiseerd in Amsterdam, waarbij het eerste exemplaar van het boek *Erfgoed van de Oorlog, de oogst van het programma* werd overhandigd aan de Prins van Oranje. In dit boek zijn de diverse projecten uiteengezet en daarmee is het een historisch naslagwerk geworden.

Daarom stellen we geschiedenisdocenten in de gelegenheid een exemplaar op te vragen bij het ministerie van VWS, zolang de voorraad strekt. U kunt een exemplaar aanvragen bij Jeanette Schouten, tel: 070 - 3 406 490 of via e-mail: jj.schouten@minvws.nl



Het ontrafelde geheim

Dit najaar komt een geweldige overzichtstentoonstelling van Egyptische mummies naar Rotterdam. Nergens speelt de dood zo'n belangrijke rol als in het leven van de oude Egyptenaren. De tentoonstelling vertelt het verhaal van het ritueel rondom het mumificeren. Ruim 225 objecten geven in een spectaculair tentoonstellingsontwerp inzicht in fascinerende begraafrituelen van het oude Egypte. Hoogtepunten zijn de Anchor-mummie uit Thebe en zijn authentieke grafkisten. Voor leerlingen is er een uitgebreid educatief programma aanwezig in het MummieLAB. Van 1 oktober 2011 tot en met 29 januari 2012 is *Mummies! Het ontrafelde geheim* te zien in de Kunsthall in Rotterdam.

Moderne Devotie

In museum De Fundatie en het Stedelijk Museum Zwolle vinden gelijktijdig tentoonstellingen over de Moderne Devotie plaats. Mooie handschriften en Nederlandse kunst uit de tijd van de Moderne Devotie zijn te zien in Museum De Fundatie, waarbij de nadruk zal liggen op de begin- en bloeitijd van de beweging. In het Stedelijk Museum Zwolle wordt het verhaal van de Moderne Devotie uitgelegd



aan de hand van interessante objecten. In samenwerking met het Historisch Centrum Overijssel is een gezamenlijk educatief programma bij de tentoonstellingen opgezet. Voor alle leerlingen is er een 'rapiarium', een soort aantekenboekje voor de broeders om hun spirituele invallen snel op te schrijven. Voor de kinderen bevat het uitleg, interessante overwegingen en opdrachten.

Vanaf 25 oktober 2011 organiseren Museum De Fundatie, Stedelijke Museum Zwolle en het Historisch Centrum Overijssel een gezamenlijk educatief project bij de tentoonstellingen over de Moderne Devotie.

Meer informatie www.historischcentrumoverijssel.nl

Vermoeide voeten

Alles achter je laten om duizenden kilometers te reizen naar een heilige plek. Pelgrims, wat bezielt ze? Al sinds de elfde eeuw reizen miljoenen mensen naar Santiago de Compostela om het graf van apostel Jacobus de Meerdere te bezoeken. Tegenwoordig arriveren er jaarlijks ruim honderdduizend pelgrims. In de tentoonstelling worden de vele facetten van het pelgrimeren belicht. Naast de heilige Jacobus en zijn levensverhaal vormen de verhalen van (on)bekende historische en hedendaagse pelgrims de kern van de tentoonstelling.

De tentoonstelling Pelgrims, onderweg naar Santiago de Compostela is te zien van 15 oktober 2011 tot en met 26 februari 2012 in het Catharijne Convent in Utrecht.



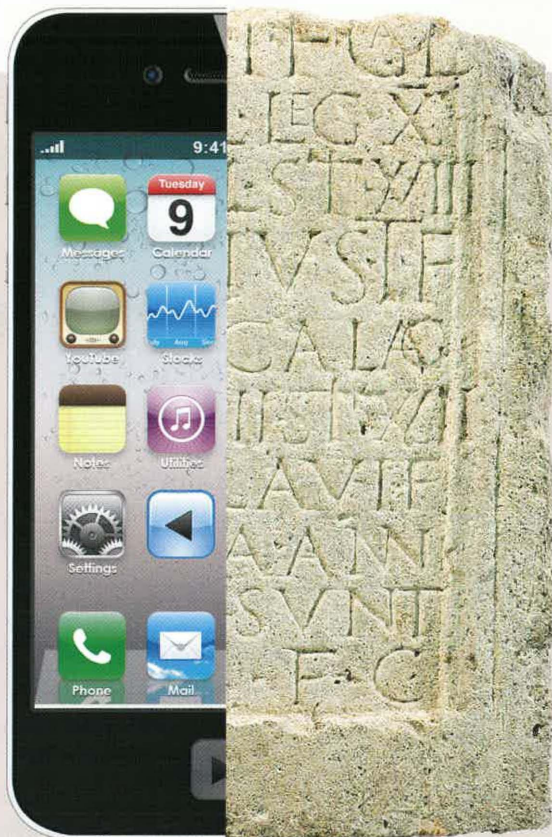
Rondleiding in het Rijks bij het CE 2012

In 2012 doen leerlingen havo en vwo examen in het onderwerp De Republiek in een tijd van vorsten. De collectie van het Rijksmuseum sluit hier naadloos op aan. Daarom bieden wij vanaf september 2011 een interactieve examentour, speciaal ontwikkeld vanuit de examenstof. Onder leiding van ervaren museumdocenten maken de leerlingen tijdens de rondleiding nader kennis met verschillende aspecten van de Nederlandse Republiek. De leerlingen komen in het museum oog in oog te staan met de authentieke objecten uit deze periode zoals de boekenkist van Hugo de Groot en De Staalmeesters van Rembrandt. Door deze objecten als bron te gebruiken, worden de leerlingen uitgedaagd en klaargestoomd voor het examen. De rondleiding kost € 50,- per twaalf leerlingen en een begeleider, maximaal drie groepen tegelijk. Kijk voor meer informatie en reserveer op www.rijksmuseum.nl/onderwijs

High Tech Romeinen

Met computers, mobiele telefoon en navigatiesystemen zijn we een *high tech* tijdperk ingegaan. Maar tweeduizend jaar geleden hadden de Romeinen technisch gezien al een geweldig hoog niveau bereikt. Tijdens de interactieve tentoonstelling kun je ervaren hoe bepaalde machines werkten en waarvoor ze in de Romeinse tijd werden gebruikt. Thema's als watergebruik, wegenbouw, het leger en luxe voorzieningen in huis komen aan bod.

High Tech Romeinen is te zien in museum Het Valkhof in Nijmegen tot en met 4 maart 2012.



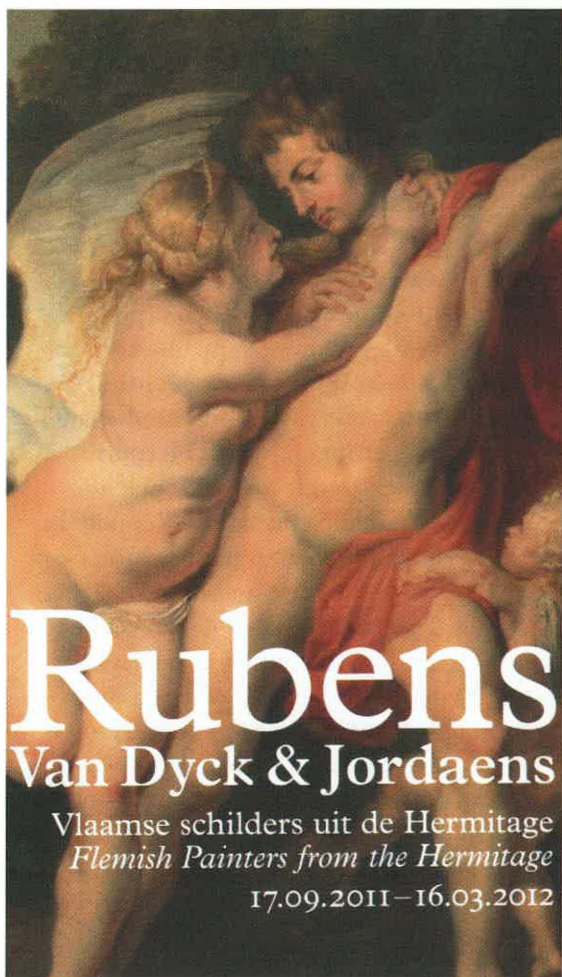
Duitse geschiedenis op Duitslandweb.nl

De informatie- en nieuwssite Duitslandweb.nl besteedt veel aandacht aan geschiedenisnieuws over Duitsland. Daarnaast biedt de site een uitgebreid naslagwerk van de Duitse geschiedenis, film, literatuur, politiek en economie. Een interactieve tijdbalk maakt dit naslagwerk aantrekkelijk voor gebruik in de les. De hoofdstukken literatuur en film richten zich op de naoorlogse periode. Hier worden de verschillende stromingen behandeld en er wordt steeds een aantal schrijvers, boeken, regisseurs en films uitgelicht. Voor de literatuur van vóór 1945 biedt de site www.duits.de een naslagwerk.

Voor geschiedenisliefhebbers is het dossier 'Berlijnse plekken - Geschiedenis op straat' een aanrader. Journalisten bezochten talloze plekken in Berlijn en beschrijven wat ze zien en wat op die plek in het verleden gebeurde. Van de *Rudi Deutschke Strasse* tot het *Tränenpalast* en van de Rijksdag tot de *Fernsehturm*.

Met internetopdrachten en webquests kunnen leerlingen zelf aan de slag. Ze kunnen opdrachten maken over de film *Die Welle*, over Duitse literatuur en over de val van de Muur. Webquests met creatieve eindopdrachten zijn er over Expressionisme, de Bundesliga, Herta Müller en over literatuur in het algemeen.

www.duitslandweb.nl



Rubens Van Dyck & Jordaens

Vlaamse schilders uit de Hermitage
Flemish Painters from the Hermitage

17.09.2011 – 16.03.2012

Vlaamse schilders

De Hermitage Amsterdam presenteert 75 schilderijen en circa 20 tekeningen uit de verzameling Vlaamse kunst van de Hermitage St.-Petersburg. Met 17 schilderijen krijgt Peter Paul Rubens veel aandacht in de tentoonstelling. Hij was immers de belangrijkste, begaafde en meest invloedrijke zeventiende-eeuwse Vlaamse schilder. Zijn invloed en navolging komen ruim aan bod onder andere bij de elegante en geraffineerde portretten van Antonie van Dyck en het werk van Jacob Jordaens. De collectie komt voor het eerst naar Nederland. Veel van de geëxposeerde werken zijn in de achttiende eeuw door Catharina de Grote verworven.

Van 17 september 2011 tot en met 16 maart 2012 is de tentoonstelling Rubens, Van Dyck & Jordaens. Vlaamse schilders uit de Hermitage te zien in de Hermitage Amsterdam.

Raad de Histopicto!

Vraag: Over welke gebeurtenis gaat deze foto?
Onder de goede inzenders verloten we een boekenbon van € 20,-. Stuur uw oplossingen voor 15 oktober 2011 naar: redactie@vgnkleio.nl onder vermelding van 'oplossing Histopicto Kleio 5'.

Op de Histopicto uit Kleio 4 was natuurlijk de WK-finale van 1974: Johan Neeskens neemt de penalty. Uiteindelijk verliest Nederland met 1-2, een nationaal trauma was geboren. De winnaar is Floran van Poeke uit Zeist, gefeliciteerd!



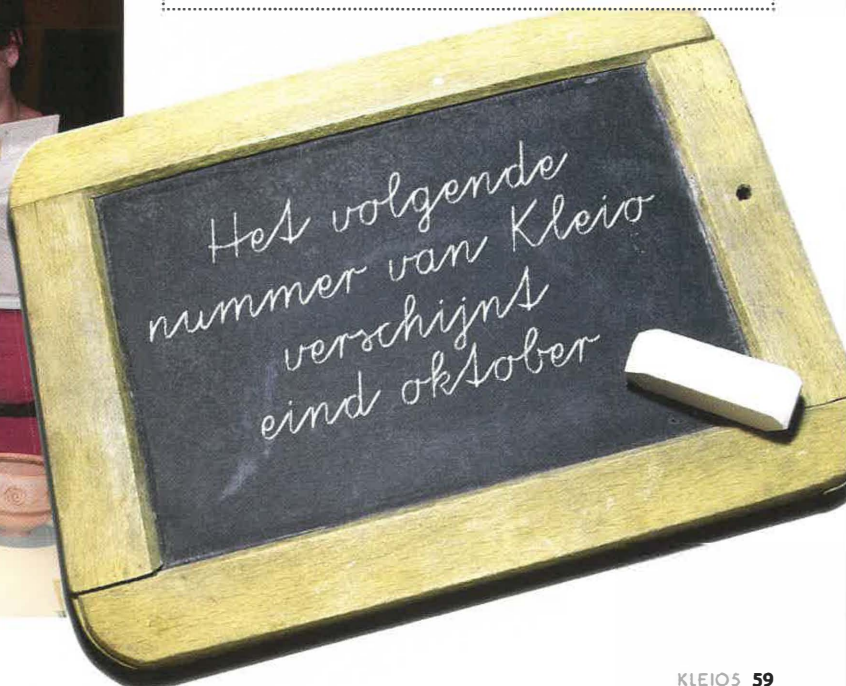
Nieuwe museumles Klassieke Oudheid

Speciaal voor leerlingen uit de eerste en tweede klas van het gymnasium biedt het Rijksmuseum van Oudheden een nieuwe museumles 'Kennismaking met de oudheid.' De museumles biedt een introductie voor de Klassieke Oudheid, toen het Latijn en Grieks uit de schoolboeken, in de Griekse wereld en het Romeinse rijk nog onderdeel uitmaakten van het dagelijks leven. Na een korte introductie gaan de leerlingen in groepen met een werkboek aan de slag in het museum. Aan de hand van opdrachten en vragen leren ze kijken naar de klassieke beelden, stèles en architectuurfragmenten in hun museale omgeving. Ook leren ze hoe teksten in de oudheid zijn gebruikt en waarom ze belangrijke informatiebronnen zijn voor studies naar de klassieke wereld.

Nieuwe museumles 'Kennismaking met de oudheid' in het RMO. Voor meer informatie www.rmo.nl/vo

Zelf perkament maken

Op 1 oktober is er een publieksdag ter promotie van het project Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant. De dag wordt gehouden bij het Brabants Historisch Informatie Centrum in 's-Hertogenbosch. Het doel van de publieksactiviteit ligt in het meer bekendheid geven aan de website, de inhoud daarvan en alle facetten van de totstandkoming van die inhoud. Deelnemers kunnen die dag kennismaken met perkament maken, miniatures schilderen, het educatieve DONB-programma, middeleeuwse verhalen, het schrift in de middeleeuwen, de middeleeuwse registratie van onroerend goed en chronologie of tijdrekening. Meer informatie en aanmelding via de website www.donb.nl.





Studiedag voor VMBO docenten over het examen geschiedenis, vrijdag 4 november 2011

In samenwerking met de VGN zal het Centrum voor Onderwijs en Leren, Onderwijsadvies en Training, Universiteit Utrecht (voorheen IVLOS) dit jaar wederom een studiedag voor docenten geschiedenis van het VMBO aanbieden. Er zal informatie gegeven worden over het examenprogramma en er zullen workshops zijn over het Midden-Oosten, staatsinrichting, activerende werkvormen, taal in het vmbo-examen, het gebruik van digibord, verhalen vertellen en het gebruik van de Canon. Al deze onderwerpen zullen gekoppeld worden aan het VMBO-examen. Het doel van deze studiedag is docenten informatie en concreet lesmateriaal mee te geven zodat ze hun leerlingen effectiever kunnen voorbereiden op het VMBO-examen geschiedenis.

Plaats en tijd:

Deze studiedag zal aangeboden worden op *vrijdag 4 november 2011 van 10.00 tot 16.30 uur* in de Uithof te Utrecht.

Kosten:

165 euro (incl. drinken, lunch, nascholingscertificaat en reader met literatuur en werkmateriaal). Meerdere docenten van dezelfde locatie van een school krijgen een korting van 15 euro.

Programma en tijden:

09.30	inloop en registratie met koffie en thee
10.00-10.10	welkom en huishoudelijke mededelingen
10.10-10.30	smaakmaker door Gerard Rozing
10.30-10.45	overloop
10.45-11.45	eerste ronde met lezing Huub Kurstjens en 3 workshops
11.45-12.00	overloop en koffie
12.00-13.00	tweede ronde met 9 workshops
13.00-14.00	lunch en informatiemarkt
14.00-15.00	derde ronde met 9 workshops
15.00-15.15	overloop
15.15-16.00	lezing door een auteur/journalist
16.00	borrel en getuigschriften

Informatie en opgave:

Via inschrijfformulier www.uu.nl/onderwijsenleren, zie cursussen voor docenten in het VO/studiedag VMBO docenten geschiedenis. Of via Iris Bleeker, i.bleeker@uu.nl of 030-2533224, zie ook www2.ivlos.uu.nl/geschiedenis.